

УНИВЕРЗИТЕТ “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ – БИТОЛА
ФАКУЛТЕТ ЗА ТУРИЗАМ И УГОСТИТЕЛСТВО – ОХРИД

КУЛТУРНО-ИСТОРИСКИТЕ ВРЕДНОСТИ
КАКО ПОТЕНЦИЈАЛ ЗА ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ НА ТУРИЗМОТ
ВО ПЕЌ, РЕПУБЛИКА КОСОВО

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Кандидат:
М-р Латиф Красниќи
Индекс бр.32
Насока: Туризам

Ментор:
Проф. д-р Татјана Димоска

Охрид, 2019 год.

Содржина:

Апстракт	7
Abstract	8
Вовед	9
ДЕЛ ПРВИ: Теоретско-методолошки пристап на истражувањето	17
1. Цел и предмет на истражувањето	17
2. Методологија на истражувањето	18
3. Основна и помошни хипотези	19
4. Очекувани резултати	20
ДЕЛ ВТОРИ: Културата и туризмот	21
I. ПОИМ И ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА КУЛТУРАТА	21
1. Поим и дефинирање на културата	22
1.1. Социо-антрополошки идеи за културата	24
1.2. Културни области и компаративна етнографија	29
2. Најзначајни елементи на културата	31
2.1. Јазик	33
2.2. Сознајни (когнитивни) творештва	34
2.3. Вредности	35
2.4. Норми	37
2.5. Експресивни симболи	38
3. Поделба на културата	40
3.1. Сфаќања и опфат на културата	40
3.1.1. Етноцентризам	40
3.1.2. Културен релативизам	42
3.1.3. Супкултура	42
3.1.4. Контракултура	43
3.1.5. Глобална култура	44
3.2. Според видот на културното наследство	45
3.2.1. Материјална култура	45
3.2.2. Нематеријална култура	46

II. КОНВЕНЦИИ ЗА ЗАШТИТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО	48
1. Конвенција на УНЕСКО за културното наследство	49
1.1. Дефинирање на културното наследство во 1972 година	52
1.2. Конвенција за културното наследство од 2003 година	58
1.3. Конвенцијата помеѓу UNESCO и UNWTO од 2015 година	61
2. Други меѓународни конвенции за културното наследство	66
2.1. Хашка конвенција за заштита на културната сопственост	67
2.2. Меѓународна повелба за заштита на подводното културно наследство	70
2.3. Конвенцијата на УНИДРОИТ за заштита на украденото културно наследство	73
2.4. Конвенцијата од Фаро за вредноста на културното наследство за општеството	76
2.5. Конвенција за заштита на архитектонското наследство на Европа	79
3. Список на светско наследство (World Heritage List)	80
III. КУЛТУРНИ ВРЕДНОСТИ НА ТУРИЗМОТ	85
1. Поим и дефинирање на културниот туризам	86
1.1. Културен туризам и културни атрактивности	89
1.2. Културни мотиви	92
2. Најзначајни видови на културен туризам	94
3. Краток историски осврт на развојот на културниот туризам	96
3.1. Патувања во античко време	97
3.2. Голема турнеја (Grand Tour)	98
3.3. Културниот туризам после Втората светска војна	99
3.4. Културен туризам на 21-от век	100
ДЕЛ ТРЕТИ: Одржлив развој и туризам	102
I. Основни карактеристики на одржливиот развој	102
1. Поим за одржлив развој	103
2. Цели на одржливиот развој	106

2.1. Крај на сиромаштијата во светот	109
2.2. Крај на гладувањето, безбедност на храната и одржливо земјоделство	110
2.3. Обезбедување здрав живот за сите	111
2.4. Обезбедување инклузивно образование и доживотно учење	113
2.5. Постигнување родова еднаквост и охрабрување на жените	114
2.6. Пристап до вода и санитарни услови за сите	115
2.7. Пристап до енергија за сите	116
2.8. Инклузивен економски раст, вработување и пристојна работа	116
2.9. Изградба на инфраструктура, индустријализација и иновации	118
2.10. Намалување на нееднаквоста во и меѓу земјите	119
2.11. Остварување на инклузивни градови и населби	120
2.12. Одржлива потрошувачка и производство	121
2.13. Мерки за борба против климатските промени и нивното влијание	122
2.14. Зачување на океаните, морињата и морските ресурси	123
2.15. Заштита, обновување на одржливото користење на копнените екосистеми, шумите, борба против опустинувањето, спречување на земјишната деградација биолошката разновидност	124
2.16. Промоција на мирољубиви и инклузивни општества за одржлив развој	126
2.17. Зајакнување и спроведување на партнерство за одржлив Развој	127
3. Фактори на одржливиот развој	129
3.1. Економски фактори	131
3.2. Еколошки фактори	132
3.3. Општествени фактори	133
3.4. Технолошки фактори	134
3.5. Политички фактори	135
II. Концепт на одржлив развој на туризмот	138
1. Принципи на одржливиот развој на туризмот	139
2. Улогата на одржливиот туризам во остварување на целите од Агендата за одржлив развој 2030	142
2.1. Одржлив економски раст	143
2.2. Социјално вклучување, вработување и намалување на сиромаштијата	146
2.3. Ефикасност на ресурсите, заштита на животната средина и климатски промени	148
2.4. Културни вредности, разновидност и наследство	151
2.5. Взаемно разбирање, мир и безбедност	152

ДЕЛ ЧЕТВРТИ: Културно-историските вредности како потенцијал за одржлив развој на туризмот во Пеќ	153
I. Општи карактеристики на Пеќ како туристичка дестинација	153
1. Краток историски осврт на Пеќ	153
2. Географска положба на Пеќ	154
3. Регионална и локална патна поврзаност на Пеќ	155
4. Статистичка анализа на податоците за развој на туризмот во Пеќ за временскиот период 2012-2018 година	157
4.1. Вкупен број на туристи	159
4.2. Вкупен број на остварени ноќевања од туристи	160
4.3. Број на туристи и остварени ноќевања според земјата на потекло на туристите	161
4.4. Капацитети за сместување	167
4.5. Степен на искористеност на капацитетите за сместување	170
4.6. Угостителски објекти за исхрана	171
5. SWOT анализа на можностите за развој на туризмот во Пеќ	173
II. Културните вредности како потенцијали за развој на туризмот во Општина Пеќ	176
1. Културно-историското наследство во функција на развој на туризмот во Општина Пеќ	177
1.1. Материјално културно наследство	178
1.1.1. Старата градска чаршија на Пеќ	178
1.1.2. Бајракли Џамија во Пеќ	179
1.1.3. Пеќка Патриархија	181
1.1.4. Мелницата на Хаџи Зека	182
1.1.5. Амамот на Хаџи Бег	183
1.1.6. Кулата на Зенел Бег	185
1.1.7. Конакот на Тахир Бег – Етнографски музеј на Пеќ	186
1.1.8. Археолошки музеј	187
1.1.9. Етнографски музеј	187
1.1.10. Традиционални носии на Пеќ	188
1.2. Манифестации	189
1.2.1. Меѓународен фестивал на гитарата	189
1.2.2. Меѓународен фестивал за алпинистички филмови	190
1.2.3. Литературни средби “Азем Шкрели“	191
1.2.4. Народни игри “Ругова“	191
1.2.5. Фестивалот на детски песни “Хареја“	192
1.2.6. Скијачки натпревари во Бога	193
1.2.7. Меѓународен фестивал на монодрамата “МоноАкт“	193

ДЕЛ ПЕТТИ: Истражување на одржливиот развој на туризмот во Пеќ	194
I. Анализа на основните показатели за одржлив развој на туризмот во Пеќ	194
1. Постојење и почитување на законите од областа на туризмот	194
2. Односот помеѓу развојот на туризмот и економскиот развој на Пеќ	195
2.1. Учество на туризмот во буџетот на локалната економија	198
2.2. Стапка на вработеност во областа на туризмот и угостителството во Пеќ	199
2.3. Домашни и странски инвестиции во туризмот во Пеќ	201
2.4. Ниво на образование и квалификувана работна сила	203
2.5. Промоција на туризмот во Пеќ	207
3. Човечките ресурси како фактор за развој на туризмот во Пеќ	209
4. Најзначајни проблеми од областа на туризмот во Пеќ	210
4.1. Недоволна инфраструктурна поврзаност на Пеќ како туристичка дестинација	211
4.2. Проблеми со финансиски поволности и кредити за инвестирање во туризмот	214
4.3. Недостаток на професионални кадри од областа на туризмот и угостителството	216
4.4. Недоволна заштита и зачувување на културното наследство	217
4.5. Недоволна заштита на животната средина	219
4.6. Несоодветна и недоволна туристичка промоција на Пеќ	221
5. Предлози, мерки и перспективи за развој на туризмот во Пеќ	223
5.1. Изготвување на стратегија за развој на туризмот	223
5.2. Заштита и зачувување на животната средина и културното наследство на Пеќ	225
5.3. Други предлози и мерки за развој на туризмот во Пеќ	225
Теренско истражување	230
Заклучок	275
Користена Литература	282

АПСТРАКТ

Карактеристика на современиот свет е масовниот туризам во кој е вклучен огромен број на субјекти (организатори, патници, институционализирани даватели на туристички услуги, рецептивно население и друго) и кој веќе стана една од основните елементи на модерното време. Туризмот е еден од најголемите и најбрзо растечките сектори во глобалната економија и бележи значителни економски, развојни и општествени ефекти, било тоа да се позитивни или негативни.

Од туризмот се очекува и развој на економијата на земјата, тој придонесува за зголемување на националниот доход, вработувања, го намалува трговскиот дефицит, го зајакнува економскиот развој на периферните региони на земјата, го интензивира работењето на претпријатијата да произведат производи и услуги кои треба на директен или индиректен начин да ги задоволат туристичките потреби.

Најголемото богатство на Пеќ се неговите вредности наследени од минатите векови. Тие вредности се манифестираат преку совршена архитектура и волшебна урбана структура од една страна, како и народната традиција која е посебна како вредност од друга страна. Културно-историското наследство на Пеќ претставува редок колорит и вистинска атракција со кое се идентификува и гордее цело Косово.

Пеќ претставува место каде се среќаваат различни култури и народи, различни цивилизации кои придонесле денес овој град да биде од голема вредност за цела Европа во однос на културното и историското минато и наследство. Овој труд е фокусиран на анализата на културните и историските вредности како значаен потенцијал за одржлив развој на туризмот и промовирање на вредностите на земјата како туристичка дестинација.

Археолошките локалитети, џамиите и теќињата, амамите и кулите, како и црквите (како материјално богатство), и фестивалите, носиите, кујната и слично (како нематеријално наследство) се едни од главните карактеристики кои придонесле за развој на туризмот како економска дејност и во овој дел од Косово.

Клучни зборови: туризам, вредности, одржлив развој, дестинација, Пеќ.

ABSTRACT

A characteristic of the modern world is mass tourism, which includes a great number of stakeholders (organizers, passengers, institutional providers of tourist services, receptive inhabitants, etc.) and which has already become one of the basic elements of modern times. Tourism is one of the largest and fastest growing sectors in the global economy and has significant economic, developmental and social effects, either positive or negative.

Tourism is expected to develop the country's economy, it contributes to the increase of national income, employment, lowers the trade deficit, strengthens the economic development of peripheral regions of the country, intensifies the operation of enterprises to produce products and services that directly or indirectly meet the tourist needs.

The greatest treasure of Peja are the values inherited from the past centuries. These values are manifested through a perfect architecture and a magical urban structure, on the one hand, as well as a folk tradition that is very special as value, on the other hand. The cultural and historical heritage of Peja is a rare colorite and a true attraction identifying and making proud the whole of Kosovo.

Peja is a place of different cultures and peoples, different civilizations that contributed today and making the city of a great value for the whole of Europe in terms of cultural and historical past and heritage. In this paper we are focused towards the analysis of cultural and historical factors as a significant potential for sustainable tourism development and promotion of the values of the country as a tourist destination.

The archaeological sites, mosques and tekkes, hamams, towers and churches as a tangible treasure, as well as festivals, customs, cuisine as an intangible spiritual heritage, are the main characteristics that contributed to the development of tourism as an economic activity in this part of Kosovo.

Key words: tourism, values, sustainable development, destination, Peja.

ВОВЕД

Во последните години, развојот на туризмот зазема голем замав и се претвора во феномен со општествен карактер со кого се поврзани голем број на процеси. Можеме да кажеме дека туризмот не е само општествен феномен, туку и многу значаен економски феномен или економска активност.

Причините за забрзаниот развој на туризмот во последните децении се многубројни, но како поважни се сметаат следните¹:

- Релативниот мир и стабилност на земјите после Втората светска војна и зголеменото ниво на животен стандард на индустриските земји,
- Креирање и подобрување на вкупните животни услови за сите класи на населението,
- Зголемениот напор на сите влади за прогрес и развој,
- Намалување на трошоците за сите видови на транспортни услуги и слично.

Од друга страна, цените на туристичките производи се намалуваат постојано со што се овозможува стабилност во туристичките патувања и престој во дестинациите. Исто така, позитивните ефекти кои произлегуваат од економските активности резултирале со цутење на нови форми на туризам, како и зголемено ангажирање на државните организации во туристичката политика и промоција на дестинациите.

Туризмот се трансформира во главен сектор на економијата преку генерирање на финансиски приходи и креирање на нови работни места. Од туризмот се очекува и развој на економијата на земјата, тој придонесува за зголемување на националниот доход, вработувања, го намалува трговскиот дефицит, го зајакнува економскиот развој на периферните региони на земјата, го интензивира работењето на претпријатијата да произведат производи и услуги кои треба на директен или индиректен начин да ги задоволат туристичките потреби.

¹ Dr. Vjollca Bakiu, Menaxhimi i Turizmit "Erik", 2009, p .9

Со развојот на туризмот не се постигнуваат само економски цели, туку и други општествени цели затоа што новите работни места кои се создаваат со развојот на туризмот во регионите на една земја каде другите економски сектори имаат мали или никакви шанси за развој, влијаат врз ограничувањето на внатрешната и надворешната миграција и воедно го стеснуваат јазот кој постои кај приходите на населението, посебно во урбаните центри и во зоните во кои се развива туризмот.

Зголемувањето на продуктивноста на работата, намалувањето на работното време, воведувањето на платените годишни одмори и други додатоци во форма на регреси и слично, како и зголемувањето на нивото на култура кај населението како резултат на развојот на туризмот и креирање на “нови туристички обичаи” исто така претставуваат значајни фактори за развојот на туризмот воопшто и на неговите посебни форми.

Треба да се спомне дека позначајно место во развојот на туризмот има технолошкиот развој на авионскиот сообраќај и во таа насока освен стандардните услуги, многу туристички компании се јавуваат како организатори и важен фактор во воздушниот сообраќај, посебно кога станува збор за чартерни или директни летови на различни релации во светот.

Развојот на туризмот е тесно поврзан со новите барања на туристичкиот пазар, а со развојот на општеството во повеќе сфери се постигна поголем стандард на живеење и поквалитетен живот што доведе до проширување на туристичките потреби. Туристичката клиентела постојано има нови желби и потреби, а туризмот настојува да ги задоволи тие желби и потреби на најдобар начин.

Масовноста односно зголемувањето на бројот на туристичките производи, услуги и активности само по себе овозможи зголемување на туристичкиот промет, а зголемениот промет им овозможува на туристичките претпријатија во намалувањето на цените на услугите, а намалувањето на цените се рефлектира на масовноста на туризмот и така целиот процес се движи во круг².

Туризмот претставува значаен фактор за економскиот развој, особено за развојот на заштитените зони затоа што може да се појави како поттикнувач на одржливиот развој. Туризмот во голема мера зависи од природната средина која треба да го привлече туристот. Иако може да се појават и негативни ефекти и влијанија од

² Dr.Hysen Çela “Etika e Biznesit” Tiranë , p.39

аспект на економските, социјалните и еколошките проблеми, туризмот може да придонесе за одржлив развој на локалната заедница.

Многу е тешко да се определи таквата одржливост, но тоа што е сигурно е дека туризмот и неговиот развој е поврзан со нова култура која е способна да му овозможи на човекот да се врати на корените и идентитетот и да се подобрат неговите односи со природната, човековата и социјалната средина.

Од друга страна постојат и принципи кои треба да се почитуваат за да се обезбеди здрава и недопрена природа кои од своја страна можат да му помогнат на идниот развој на туризмот.

Заедницата која ги пречекува туристите, како и локалните стручњаци по туризам треба добро да ги спознаат и почитуваат туристите и да се информираат околу нивниот стил на живеење, вкусовите и очекувањата, нивото на образование и слично, со цел да се придонесе за потопол и професионален пречек на тие туристи.

Задача на локалните власти е да се обезбеди сигурност и безбедност на туристите и на нивните лични ствари, полесен пристап до средствата за информирање и помош во случај на потреба³.

Туристите и посетителите имаат право и обврска да се информираат за специфичностите на земјите кои ќе ги посетат пред започнувањето на патувањето. Тие треба да бидат запознати со сите здравствени и сигурносни ризици и потешкотии кои може да настанат за време на престојот или патувањето надвор од нивното место на живеење и да се однесуваат така што ќе се минимизираат тие ризици и опасности.

Во овој труд се анализира одржливиот развој на туризмот во Пеќ, Република Косово, со посебен акцент на културното наследство кое е најголемото богатство на Пеќ.

Тие културно-историски вредности се прикажани преку совршената архитектура и волшебната урбана структура од една страна, како и народната традиција на ора, игри, песни, верувања, обичаи, традиционална храна и пијалоци од друга страна. Културно-историското наследство на Пеќ претставува редок колорит и вистинска атракција со кое се идентификува и гордее цело Косово.

Пеќ претставува место каде се среќаваат различни култури и народи, различни цивилизации кои придонесле денес овој град да биде од голема вредност за цела

³ Светскиот кодекс на етика во туризмот, Република Косово, Министерство за трговија и индустрија, 2014

Европа во однос на културното и историското минато и наследство. Овој труд е фокусиран на анализата на културните и историските фактори како значаен потенцијал за одржлив развој на туризмот во Пеќ и промовирање на вредностите на оваа туристичка дестинација.

Археолошките локалитети, џамиите и теќињата, амамите и кулите, црквите, фестивалите, носиите, ората, песните, обичаите, храната и пијалоците односно материјално и нематеријално културно наследство се едни од главните арактеристики кои придонесле за развој на туризмот како економска дејност во овој дел од Косово.

Војната во Косово која предизвика големи штети не само во економијата, туку и во многу други сектори на секојдневното живеење, резултира со нецелосна трансформација на јавната и приватната сопственост посебно во туризмот (особено кај туристичката инфраструктура) и со недоволни инвестиции во таа сфера, па затоа туризмот многу стагнира. Желбата сето тоа да се промени и да се унапреди развојот на туризмот во Пеќ и Косово односно да се дадат барем некои предлози за неговиот иден развој беше поттикнувачки фактори и предизвик при изработката на оваа докторска дисертација.

Овој докторски труд се состои од пет делови:

Првиот дел “Теоретско-методолошки пристап во истражувањето“ го објаснува предметот и целта на истражување на овој труд, методите кои се користени во истражувањето и методолошкиот пристап на проучување. Составен елемент на овој дел е прикажувањето на основната и помошната или помошните хипотези, кои во текот на трудот и на крај треба да се потврдат или отфрлат. Овој дел исто така содржи и презентација на очекуваните резултати.

Вториот дел под наслов “Одржлив развој и туризам“ има за цел да ги објасни карактеристиките на одржливиот развој и се состои од две поглавја. Во првото поглавје кое носи наслов “Основни карактеристики на одржливиот развој“, најпрво се објаснуваат поимот и основните карактеристики на одржливиот развој воопшто, а веќе во втората точка од ова поглавје се објаснуваат најзначајните цели на одржливиот развој (вкупно се наведени 17 цели произлезени од Агендата за одржлив развој 2030).

Во третата точка станува збор за факторите на одржливиот развој при што се објаснати економските, еколошките, општествените, технолошките и политичките фактори на одржливиот развој.

Второто поглавје на овој дел се однесува на концептот на одржливиот развој на туризмот, а се состои од две точки. Во првата точка се објаснуваат најзначајните принципи на одржливиот развој на туризмот, а втората се однесува на улогата на одржливиот туризам во остварување на целите од Агендата за одржлив развој 2030 (одржлив економски раст, социјално вклучување, вработување и намалување на сиромаштијата, ефикасност на ресурсите, заштита на животната средина и климатски промени, културни вредности, разновидност и наследство, како и взаемно разбирање, мир и безбедност).

Третиот дел “Културата и туризмот“ се состои од три поглавја. Првото поглавје се однесува на поимот, дефинирањето и карактеристиките на културата (социо-антрополошките идеи за културата, културните области и компаративна етнографија, културата како општествена установа и начин на однесување, културата како индивидуален и колективен ентитет и модерни идеи за културата).

Во втората точка од ова поглавје се објаснуваат најзначајните елементи на културата: јазик, сознајни (когнитивни) творештва, вредности, норми, експресивни симболи, додека во третата точка се врши анализа и поделба на културата (според сфаќањата и опфатот на културата: етноцентризам, културен релативизам, супкултура, контракултура, глобална култура и според видот на културното наследство: материјална и нематеријална култура).

Второто поглавје од овој дел се однесува на конвенциите за заштита на културното наследство, а се состои од три точки. Во првата точка станува збор за подетално опишување и анализирање на Конвенцијата на УНЕСКО за културното наследство (дефиниции и поими, промени во конвенцијата во текот на годините). Во втората точка се прикажуваат другите меѓународни конвенции за заштита на културното наследство и на крај се дава листата на светското наследство (World heritage list).

Третото поглавје се однесува на културните вредности на туризмот и опфаќа дефинирање на културниот туризам, најзначајните видови на културен туризам и краткиот историски осврт на развојот на културниот туризам (од патувањата во античко време, Големата турнеја, културниот туризам по Втората светска војна, до денешниот културен туризам на 21-от век).

Четвртиот дел со наслов “Културно-историските вредности како потенцијал за одржлив развој на туризмот во Пеќ“ се однесува токму на идентификување на туристичките потенцијали на Пеќ како позната културна туристичка дестинација во Косово, а овој дел се состои од две поглавја.

Во првото поглавје станува збор за општите карактеристики на Пеќ како туристичка дестинација, а се состои од пет точки. Првата точка накратко го прикажува историскиот развој на Пеќ, а втората и третата точка од ова поглавје се однесуваат на географската положба и патната поврзаност на Пеќ на регионално и локално ниво.

Четвртата точка ги прикажува главните аспекти на развојот на туризмот во Пеќ. Тука се врши статистичка анализа на податоците за развојот на туризмот во Пеќ за временскиот период 2012-2018 година преку: вкупниот број на туристи, вкупниот број на остварените ноќевања, бројот на туристи и остварени ноќевања според земјата на потекло на туристите, капацитети за сместување, степен на искористеност на капацитетите за сместување и угостителски објекти за исхрана.

Последната петта точка од ова поглавје се однесува на SWOT анализата за можностите и предизвиците за развој на туризмот во Пеќ. Од поголемиот број на методи кои се користат во процесот на планирање и изготвување на стратегии за развој, најчесто се користи SWOT анализата со која се вреднуваат силните и слабите страни, како и можностите и предизвиците, односно ризиците кои се појавуваат за развојот на туризмот во конкретната дестинација.

Второто поглавје на овој дел носи наслов “Културните вредности како потенцијали за развој на туризмот во Општина Пеќ“ и има за цел да ги прикаже најзначајните културно-историски ресурси на оваа дестинација. Градот Пеќ е познат во историјата како важен економски, културен и дипломатски центар, а со своите 10 археолошки зони, 12 монументи на христијанската вера, 23 објекти од исламот, 102 кули, 1 бекташиско турбе и 9 мелници, Пеќ претставува важен туристички центар не само во Косово, туку и во регионот.

Првата точка од ова поглавје го објаснува културно-историското наследство во функција на развој на туризмот во Општина Пеќ и се надоврзува на два главни аспекти: материјално културно наследство (Стара градска чаршија на Пеќ, Бајракли Џамија во Пеќ, Пеќка Патриархија, Мелница на Хаџи Зека, Амам на Хаџи Бег, Кулата на Зенел Бег, Конак на Тахир Бег – Етнографски музеј на Пеќ, Традиционални носии на Пеќ, Археолошки музеј, Етнографски музеј) и манифестации (Меѓународен

фестивал на гитарата, Меѓународен фестивал за алпинистички филмови, Литературни средби “Азем Шкрели“, Народни игри “Ругова“, Фестивалот на детски песни “Хареја“, Скијачки натпревари во Бога и Меѓународен фестивал на монодрамата “МоноАкт“).

Петтиот дел со наслов “Истражување на одржливиот развој на туризмот во Пеќ“ е последниот дел на овој докторски труд, а претставува согледување на состојбата на туризмот од аспект на одржливиот развој кој пак се соочува со повеќе проблеми, но и со перспективи за понатамошен развој.

Овој дел има само едно поглавје и во тоа поглавје се прави анализа на основните показатели за одржлив развој на туризмот во Пеќ: почитување на законите од областа на туризмот, учеството на туризмот во буџетот на локалната економија, стапката на вработеност во областа на туризмот и угостителството во Пеќ, домашните и странските инвестиции во туризмот, нивото на образование и квалификувана работна сила, промоцијата на туризмот, како и човечките ресурси како фактор за развој на туризмот во Пеќ.

Веќе во четвртата точка од ова поглавје се анализираат најголемите проблеми со кои се соочува туризмот во Пеќ: недоволната инфраструктурна поврзаност на Пеќ како туристичка дестинација, проблемите со финансиски поволности и кредити за инвестирање во туризмот, недостатокот на професионални кадри од областа на туризмот и угостителството, недоволната заштита и зачувување на културното наследство, недоволната заштита на животната средина и несоодветната и недоволна туристичка промоција на Пеќ.

Во последната точка од ова поглавје се дискутираат одредени предлози, мерки и перспективи за понатамошен развој на туризмот во Пеќ. Притоа, како најважни мерки и предлози за развој на туризмот во Пеќ се следните: изготвување на стратегија за развој на туризмот, заштита и зачувување на природната средина и културното наследство на Пеќж, како и неколку други предлози и мерки за развој на туризмот, а кои се исто така многу значајни за развој на туризмот во овој дел од Косово.

Еден од предусловите за успешен развој на културните туристички производи, особено од локален и регионален аспект е создавање клима која ќе го поддржи и охрабри овој развој.

Сите фактори кои се вклучени во процесот, владини тела, регионални и локални власти, туристички и културни организации и поединци, треба да бидат свесни дека

културниот туризам треба да биде еден од развојните приоритети, не само на ниво на Општина Пеќ, туку и на ниво на целата држава Косово.

Сите вклучени страни во развојот на туризмот во Пеќ треба да ги разберат придобивките што ги носи туризмот, особено оние кои произлегуваат од туристички и пазарно ориентирани производи и услуги и нивно вклучување во целокупната туристичката понуда.

На крајот од трудот ќе бидат изнесени заклучните согледувања од спроведената анализа преку која ќе се идентификуваат проблемите и недостатоците кои се присутни не само во Косово како туристичка дестинација, туку и во сите туристички места во рамки на Косово, со посебен осврт на Пеќ како дестинација со големи природни и културни вредности и потенцијали за развој на туризмот во овој регион и пошироко.

ДЕЛ ПРВИ:

Теоретско-методолошки пристап на истражувањето

1. ЦЕЛ И ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

Цел на истражувањето на овој труд е да се идентификуваат културно-историските вредности како потенцијал за одржлив развој на туризмот, со посебен осврт на развојот на туризмот во Општина Пеќ, а врз основа на тоа да се утврди и определи натамошниот курс на дејствување за да може да се искористат сите природни и антропогени вредности на ова место и да се подобри состојбата со туристичката дејност во овој дел од Косово.

Ова истражување има за цел да го стимулира идниот развој на секторот за туризам, како и развојот на дестинациите во регионот на Пеќ кои се познати по своето културно наследство преку давање на насоки и предлози за креирање и спроведување на успешни и ефективни стратегии за презентација и искористување на културното наследство во функција на развој на туризмот.

Имено, најзначајните цели на истражувањето во овој труд се:

- идентификување и разгледување на сите можности за одржлив развој на туризмот како значаен фактор за развој на локалната економија во Општина Пеќ, а во согласност со економските, еколошките и социјалните барања и потреби,
- потребата да се вклучи во туристичките пазари и економии во регионот и пошироко со своите можности и понуди на туристички производи и услуги,
- идентификување на факторите кои го ограничуваат развојот на туризмот,
- констатација дека културниот туризам претставува фактор за економски развој на Општина Пеќ, определување на туристичките зони, предностите и недостатоците кои се присутни во патот кон развојот на туризмот и отстранување на овие препреки за да може да се привлечат странски инвеститори кои ќе инвестираат во нови туристички проекти.

Предмет на ова истражување е влијанието на туризмот (со посебен осврт на влијанието на туризмот на културното наследство) врз економскиот развој на Општина Пеќ. Сите општини и централната власт постојано треба да работат за изнаоѓање на нови начини за мобилизирање на сите вредности и ресурси од културното и историското наследство за развој на туризмот.

Општина Пеќ има направено големи чекори во поглед на развојот на политиките за унапредување на културата и традицијата со цел промовирање на вредностите и поттикнување на идниот развој на туризмот.

2. МЕТОДОЛОГИЈА НА НАУЧНОТО ИСТРАЖУВАЊЕ

На самиот почеток од ова истражување се применува аналитичкиот пристап со кој најнапред се разработува теоретската содржина на појавите и на развојот на туризмот од аспект на културно-историското наследство, со посебен осврт на сите фактори односно потенцијали за одржлив развој на туризмот во Пеќ како значајна туристичка дестинација во Косово.

Значајни методи кои се користени во овој труд се следните:

- **индуктивната и дедуктивната метода** (односно поврзаноста во процесот на истражување помеѓу подделните делови и компоненти и целината на истражуваната појава при кои во процесот на истражување се поаѓа од истражување на поединечното за да се даде заклучок за целата истражувана појава или обратно кога како резултат на состојбата во целата истражувана појава се донесува заклучок за нејзините составни делови односно компоненти),
- **општата метода** (поради фактот што нема можност да се третираат сите аспекти на ова место, ќе се воопштат податоците кои се добиени, под претпоставка дека елементите кои важат за овие места важат и за сите други места),
- **методата на анализа и синтеза** (за време на истражувањето утврдени се состојбите со културното наследство во Пеќ за да може да се изнесат на виделина добрите и лошите страни во оваа дестинација , а после тоа да се

искажат како општи податоци резултатите кои се добиени и кои се синтетизирани и прикажани во вид на текст или графички прикази),

- **методата на истражување** (сите податоци од примарното истражување ќе се постават во една база на податоци создадена токму за ова цел, во секундарното истражување ќе се искористи литературата на познати автори и нивни објавени трудови),
- **користење на материјали и податоци** од агенции од централната и локалната власт, од невладини организации, како и официјални документи изготвени и усвоени од општината во овој регион.

Во ова научно истражување ќе се користат податоци од различни истражувања, како и податоци и од различни институции од Косово. Исто така ќе се користи литература и искуства од еминентни странски и домашни автори кои долго време работат и се занимаваат со истражување на културата и културното наследство во функција на развојот на туризмот во различни дестинации во светот.

3. ОСНОВНА И ПОМОШНИ ХИПОТЕЗИ

Основната хипотеза која се поставува во истражувањето на овој труд е:

1. Културно-историските вредности на Пеќ претставуваат потенцијал за развој на туризмот во оваа општина.

Посебни хипотези во истражувањето на овој труд се следните:

- 1.1. Културно-историските вредности претставуваат значајна компонента на туристичката понуда на Општина Пеќ.
- 1.2. Одржливиот развој на туризмот влијае врз заштитата и зачувувањето на културните и историските аспекти на Пеќ како посебна туристичка дестинација во Косово,
- 1.3. Стратегијата за развој на туризмот во Пеќ се заснова на принципите на одржливиот развој на туризмот.

4. ОЧЕКУВАНИ РЕЗУЛТАТИ

Во овој труд се прикажуваат културно-историските вредности на Пеќ како туристички потенцијали за развој на туризмот во оваа туристичка дестинација. Меѓутоа, развојот на туризмот во оваа дестинација мора да биде во согласност со најважните начела на одржливиот развој воопшто и на одржливиот развој на туризмот во оваа место.

Од истражувањето се очекува да се спознаат туристички потенцијали на Пеќ кои треба да помогнат во развојот на туризмот во оваа место, а тоа да помогне во целокупниот туристички и економски развој на Косово.

Културното наследство и историјата на Пеќ се добра основа за креирање на туристичка понуда за оваа дестинација, но искористувањето на овие ресурси мора да биде засновано на принципите за одржлив развој за да може да се заштити и зачува за долг временски период.

ДЕЛ ВТОРИ

Културата и туризмот

I. ПОИМ И ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА КУЛТУРАТА

Културата⁴ спаѓа во основните поими на современите општествени и хуманистички науки. Од сите поими кои се наоѓаат на репертоарот на современата социологија и на неа блиските науки, посебно во културната антропологија, ни еден поим не е толку базичен и важен како што е тоа поимот култура. Терминот култура доаѓа од латинскиот збор „cultis“ што значи негување, обработка.

Многу автори на учебници по социологија и социологија на културата го наведуваат податокот на Кребер-Клукхом кои утврдиле постоење на над двесте различни дефиниции на културата, што укажува на фактот дека во социолошката и антрополошката литература се среќаваат мноштво дефиниции за културата.

Културата, во својата суштина, е социјален феномен бидејќи се раѓа, функционира и влијае на останатите општествени појави. Ги доживува трансформациите само во процесот на кооперација, натпреварување, судири на многубројни индивидуи, односно во процесот на меѓусебното дејствување на личностите и општествените групи.

Ако поимот култура го сфатиме како вкупност на општествени односи и духовни творби кои се создаваат во процесот на тие односи, во тој случај јасно мора да се отфрли тврдењето според кое културата е само резултат на инспирација и творештво на надарени поединци.

Таа, всушност, е и тоа. Во суштина, таа настанува во процесот на взаемно дејствување, разни достигнувања, резултати во рамките на еден општ општествен амбиент во секој историски момент и како резултат на посебните активности на поединците. Секоја поединечна личност, како и секоја поединечна генерација, се создава врз база на одредени достигнувања односно резултати на минатите генерации.

⁴ Петровски В., Мирасчиева С., Мултикултурализам и интеркултурна комуникација, Штип, 2013 година, стр.11

Во таа смисла, не би можеле да замислиме пишување на одредени книжевни дела без усовершен јазик и писмо, сликање на сликарите без боја и одредени техники, исто како што современата архитектура не можеме да ја замислиме без наследената архитектура, ни современата индустриска техника без техниките на минатите времиња.

Во општиот културен амбиент поединците ја изградуваат својата сопствена индивидуа спрема сопствените афинитети и способности, но без тој амбиент тие не би можеле да го развиваат сопствениот културен идентитет. Притоа, во процесот на дејствувањето со останатите личности тие даваат свој придонес при формирањето на одреден културен профил на одредена епоха и средина. Во таа смисла, прашањето на општествената и личната култура може да се посматра само во дијалектичко единство, а никако да се постави остра граница помеѓу нив.

Културата е составен дел на целиот општествен и индивидуален живот. Таа е збир на сите човечки особини, како материјална (материјална култура), така и духовна (нематеријална култура), без која не може да се замисли постоењето на човечкото општество, ниту во наједноставните форми на неговата организација.

1. Поим и дефинирање на културата

Социјално-антрополошките идеи за културата во голема мера се засновани на дефиницијата што ја дава Едвард Тејлор во 1871 година, во која тој упатува на комплексот од научени сознанија, верувања, уметност, морал, право и обичаи. Оваа дефиниција смета дека културата и цивилизацијата се едно исто.

За антрополозите од 19 век, како што се Тајлор и Луис Морган, културата е свесна творба на човековата разумност. Во оваа концепција, културата и цивилизацијата покажуваат прогресивна тенденција кон она што се смета за повисоки морални вредности, што ѝ овозможи на викторијанската свест (времето на владеењето на англиската кралица Викторија, 1837-1901 година., кога Велика Британија доживува голем културен подем) да конструира една хиерархија на култури и цивилизации која колонијалните активности ги оправдувала од гледна точка на западните цивилизации како повисоки.

Модерните идеи за културата произлегоа од делата на теренските антрополози од крајот на 19 век, како Франц Боас, кои се наклонети кон релативизмот. Намерата

беше да се опишат, споредат и да се спротивстават културите, а не да се рангираат, иако Боас и некои подоцнежни северноамерикански антрополози се исто така заинтересирани за процесите на позајмување или за друг вид на трансмисија на културните белези меѓу општествата.

Ова доведе до развој на идејата за културните области и до компаративна етнографија на Северна Америка. Во голема мера и двете се отсутни во британската социјална антропологија. Во втората се смета дека културата, општо земено, е збир на идеи и симболи, која како таква се разликува од социјалната структура. Ова разгранчување е исто така централно за европската и за американската социолошка употреба на терминот.

Културата е збир на општествени установи, како што се театрите, црквите, музеите, библиотеките, училиштата и слично. Ваквиот институционален приод, каков што е често присутен во секојдневниот говор, поаѓа од точното гледање дека културата има цврсти врски со традицијата и духовниот свет, но со својата насоченост исклучиво кон институциите не успева да ја види многу значајната димензија на уметничкото, верското, обичајното, што не е можно да се одвои од културата.

Културата се сфаќа како начин на однесување, и тоа она што е префинето и што е подложено на правилата на етикетизацијата и други слични правила. Под култура се подразбира тип на општеството или цивилизацијата што е присутен кога се зборува за организацијата на одредени општества или за начинот на делување на одредени историски типови на општества. Во овој случај, најчесто се поистоветуваат општеството и културата како кога синонимно се зборува за древните општества и древните култури, па не постои можност да се види специфичноста, ни на едното, ни на другото.

Културата претставува една од највисоките и највиталните домени на животот на човекот. Според потеклото на терминот, културата претставува процес на раст и развивање кој е карактеристичен за целиот жив свет. Сепак, кај човекот тоа се гледа како систем со различни вредности вклучени во овој процес.

Културата воедно претставува индивидуален и колективен ентитет. Колективната култура е составена од заеднички форми на размислување, како производ на заедничките искуства, на системот на верувања, вкусови, техничко знаење и достигнувања, системи за воспоставување односи помеѓу членови на општеството, воспоставување на јавни институции итн.

Индивидуалната култура ја претставува личноста на поединецот кој живее во општеството и зависи од културата на животната средина, а тој може да влијае преку својата работа и да ја модифицира колективната култура.

Културата и нејзиниот развојот во одредена област може да се сфати и како процес и како производ. Културата како процес би била поврзана со заедницата како антрополошки и општествен ентитет со својот систем на вредности и обичаи. На пример, културата може да биде привлечна за туристите како ентитет на една локална општествена заедница, регион или цела земја.

Како производ, културата е поврзана со индивидуата културата и нејзината способност да се создаде сама себеси. На овој начин, културата може да се изрази преку целата уметничка креативност (архитектура, сликарство, скулптура, литература, музика, филм, итн.). Според тоа, културата се подразбира како комплексна целина на групи и поединци, споена во еден систем на вредности.

1.1. Социо-антрополошки идеи за културата

Антропологијата е наука за разликите и сличностите на луѓето, вклучително и потеклото на луѓето, нивните навики, верувања и другите социјални и културни модели⁵. Антропологијата се занимава со изучување на човештвото и таа е холистичка наука заради две причини: прво, се занимава со човечкото битие само по себе во различните периоди од неговиот развој, второ, се занимава и со различните димензии на човековото битие. Основна карактеристика што ја одделува антропологијата од другите хуманистички дисциплини е нејзиниот фокус на меѓу-културните споредби.

Антропологијата е збирен назив за изучување на човекот од аспект на биолошката, социјалната и јазичната перспектива. Денес, антропологијата има и друга функција, а тоа е дека антрополошките методи на изучување се повеќе се користат за истражување на поедините и групните општества. Затоа, главната цел на антропологијата е разбирањето на културата, општеството и човековото однесување, со помош на детално студирање на локалниот живот и правење компаративни анализи.

⁵ Ѓорѓевиќ И., Етнологија и антропологија. Београд: Службени гласник, Етнографски институт САНУ, 2017, стр. 11-16

Меѓу најважните имиња во светот на антропологијата се: Адолф Бастијан, Алфред Кребер, Бронислав Малиновски, Чарлс Дарвин, Едвард Тејлор, Емил Диркем, Франц Боас, Фридрих Ратцел, Јован Цвијик, Клифорд Гирц, Клод Леви-Строс, Луис Морган, Маргарет Мид, Марсел Мос, Едвард Еванс-Причард, Мери Даглас, Рут Бенедикт, Сигмунд Фројд, Валтазар Богишич, Жорж Баландије, како и многу други.

Антропологијата ги проучува и врските меѓу културите и ни овозможува подобро да го сфатиме мултикултурализмот како процес во чија основа лежи свеста за различноста и за воспоставување дијалог со другиот. За достигнување на ова ниво на меѓусебен дијалог и разбирање, потребно е да се развие културна чувствителност.

Секој припадник на одредена култура кој поседува културна чувствителност со проучувањето и сфаќањето на другите кои се различни од нас, полесно се сфаќа и самиот себеси. Доколку не се развијат овие карактеристики, може да дојде до нарушување и прекин на комуникацијата или културен шок поради разликите во културата.

Називот “антропологијата“ доаѓа од грчките зборови “антропос“ (човек) и “логос“ (наука). За првпат, овој поим се појавил кон крајот на XVI-иот век поради зголемениот интерес на западно-европските писатели, трговци, истражувачи и патниците кои се населиле во пооддалечените места на светот.

Како научна дисциплина, антропологијата се етаблира кон крајот XIX-тиот век, а се одвоила од сродни дисциплини како што се историјата, филозофијата и социологијата. Во овој период, антропологијата започнува да се изучува како посебна академска област на универзитетите.

Претходно, во 1647 година, Томас Бартолин и Каспар Бартолин, основачи на Универзитетот во Копенхаген, ја дефинираа антропологијата како наука за проучување на човекот, и таа е поделена, со причина, на анатомија (телото и неговите делови) и на психологија (човекот и неговата душа)⁶.

Повремената употреба на овој поим се случи после основањето на природната историја на човекот (палеонтологијата), базирана на компаративната анатомија. Наскоро биле формирани разни антрополошки организации кои биле краткотрајни. Етнолошкото друштво во Париз било формирано во 1839 година, а членовите биле

⁶ Bartholin, Caspar and Thomas (1647). "Preface". *Institutions anatomiques de Gaspar Bartholin, augmentées et enrichies pour la seconde fois tant des opinions et observations nouvelles des modernes*. Translated from the Latin by Abr. Du Prat. Paris: M. Hénault et J. Hénault.

главно активисти кои се бореле против ропството. Кога во 1848 година во Франција било укинато ропството, тоа етнолошко друштво било затворено.

Во меѓувреме, тогашното етнолошко друштво на Њујорк, денес познато како Американско етнолошко друштво е основано во 1842 година, како и Етнолошкото друштво на Лондон, во 1843 година. Антрополозите од XIX-тиот век, претежно биле либерали, активисти за права и се бореле против ропството.

Во 1863 година, многу научници го напуштиле Етнолошко друштво на Лондон со цел да се формира Антрополошкото друштво на Лондон, за да го следат патот на новата еволутивна антропологија. Меѓу првите соработници бил Едвард Тилор, основач на културна антропологија и неговиот брат Алфред Тајлор, по професија геолог. Набрзо, такви друштва биле основани и во многу други земји, на пример: Антрополошкото друштво во Мадрид (1865 година), Американската антрополошка асоцијација (1902 година), Антрополошкото друштво на Виена (1870 година), Италијанското друштво за антропологија и етнологија (1871 година).

Повеќето антрополошки теоретичари и еволуционисти тврделе дека развојот на човештвото е однапред одредено, од примитивни на понапредни луѓе и култури. Разликите меѓу културите се толкуваат во согласност со нивото на развој кое го постигнале на еволутивната скала.

На пример, тоа значело дека “примитивните култури“ како што Аборицините и Бушманите, во согласност со ова толкување, не ја постигнале соодветната фаза од развојот на човештвото бидејќи нивните општества се засноваат на роднинска или тотемистичка религија, што не е општ принцип на развојот на цивилизацијата.

Единствен исклучок во антрополошките организации било Берлинското друштво за антропологија, етнологија и праисторија (1869 година) кое било основано од страна на Рудолф Вирхов, познат по своите напади врз еволуционистите. Иако не бил религиозен човек, тој тврдел дека заклучоците на Дарвин ја немаат емпириската основа.

Во последните три децении од деветнаесеттиот век биле основани независни антрополошки друштва кои најчесто објавувале свои списанија. Значајни теоретичари од тоа време припаѓале на овие организации и го поддржувале постепеното воведување на антропологијата во главните високообразовни институции.

До 1898 година, Американското друштво за унапредување на науката објавило дека 48 образовни институции во 13 сојузни држави ја вклучиле антропологијата во

наставниот план на факултетите и универзитетите. Во тоа време, благодарение на научниците како Едвард Тајлор и Франц Боас, антропологијата почнува да се изучува како посебна академска област на универзитетите.

Една од најраните артикулации на антрополошкото значење на поимот „култура“ е воведена од Едвард Тајлор (Edward Tylor) кој на првата страна од неговата книга 1897 пишува: „Култура или цивилизација, земена во широка, етнографска смисла, тоа е комплексна целина која го вклучува знаењето, верувањето, уметноста, моралот, правото, обичаите и сите други способности и навикни создадени од човекот, како член на општеството“.

Поимот „цивилизација“ подоцна им дал насока на дефинициите на В. Гордон Чајлд (V. Gordon Childe) според кој културата се смета за општ поим, додека терминот „цивилизација“ добива значење на одреден вид култура⁷. Бидејќи луѓето ја стекнуваат културата низ процесите на учење, односно енкултурација и социјализација, луѓето кои живеат во различни места или различни околности учат различни култури.

Антрополозите, исто така, истакнуваат дека преку културата луѓето можат да се прилагодат на нивната животна средина на негенетски начин, така што луѓето кои што живеат во различни средини често ќе имаат различни култури. Подемот на културните антрополози се случил некаде од крајот на XIX век кога прашањата кои се однесуваат на културите кои биле „примитивни“ и на оние кои се „цивилизирани“ ги преокупирале умовите не само на Маркс (Marx) и Фројд (Freud), туку и на многу други учени луѓе.

Паралелно со подемот на културните антрополози во САД, социјалната антропологија во која социјалноста е централен концепт и која се фокусира на истражување на социјални статуси и улоги, групи, институции, како и односите меѓу нив, се развива како академска дисциплина во Британија. Сложениот термин социо-културна антропологија ги опфаќа традициите и во културната и во социјалната антропологија⁸.

Според антрополозите, во центарот на антрополошките изучувања се наоѓа концептот култура низ кој нашиот вид го развил универзалниот капацитет да го

⁷ Sherratt, Andrew V. "Gordon Childe: Archaeology and Intellectual History", *Past and Present*, No. 125. (Nov., 1989), pp. 151–185.

⁸ Campbell, D.T. (1983) The two distinct routes beyond kin selection to ultrasociality: Implications for the Humanities and Social Sciences. In: *The Nature of Prosocial Development: Theories and Strategies* D. Bridgeman (ed.), pp. 11-39, Academic Press, New York.

согледува светот низ симболи, да учи и предава такви симболи во рамките на едно општество, како и да го менува светот (и своето место во него) врз база на тие симболи. Основна карактеристика што традиционално ја izdelува антропологијата од другите хуманистички дисциплини е нејзиниот акцент на меѓукултурните споредби.

Во САД, Франц Боас кој се смета за татко на американската антропологија, со развојот на културната антропологија истакнал дека разновидноста на културите не се заснова на расите и дека нема разлики во интелектуалните капацитети на различни раси на човекот. Овој пристап е познат како културен релативизам и имал големо влијание врз многу светски антрополози. Основата на културниот релативизам е дека културната разновидност ги одредува варијациите во развојот на човечките заедници.

Таквата школа на мислата се базира на верувањето дека културите се формираат преку контактот на една со друга, преку размена на процеси и движење на населението, што значи дека секоја поединечна култура е детерминирана од специфичните историски и географски услови.

Културната антропологија, покрај културниот релативизам, особено го нагласува холизмот и културната критика. Овие идеи биле особено изразени кај Франц Боас кога тој аргументирал против расните идеологии на XIX-тиот век, преку застапување на идеите на Маргарет Мид за еднаков третман на полот и сексуалната слобода, на тогашната пост-колонијална критика на угнетување и промовирање на мултикултурализмот.

Во Велика Британија, највлијателни биле идеите на Бронислав Малиновски и Алфред Редклиф-Браун. Британската традиција ја развила социјалната антропологија која се разликува од другите општествени науки по тоа што става акцент на меѓукултурната споредба, а истражувањето на социјалниот контекст се прави со методата на набљудување со учество.

Овој пристап во британската антрополошка традиција е познат како функционален пристап. Малиновски тврдел дека секоја културна институција, социјален и општествен процес произлегуваат од основните функции за задоволување на основните биолошки потреби на човекот.

Најголем придонес во социјалната антропологија е креирањето на методата на набљудување со учество. Оваа метода значи втемелена етнографска работа на терен, односно долгорочен престој во заедницата која се изучува, детален опис и толкување на општествената реалност.

1.2. Културни области и компаративна етнографија

Етнографијата претставува општествена наука која има за цел систематско проучување на луѓето и културите. Таа е дизајнирана да ги истражува културните феномени од страна на истражувач кој го гледа општеството од аспект на предметот на истражувањето. Етнографијата претставува средство за графичко претставување и пишување на културата на една група⁹.

Како метода на собирање на податоци, етнографијата подразбира испитување на однесувањето на учесниците во одредена специфична социјална ситуација и разбирање на нивното толкување на таквото однесување¹⁰. Тоа однесување се обликува од страна на учесниците со тоа како тие се чувствуваат во однос на ситуациите во кои тие се наоѓаат или во општеството во кое тие припаѓаат.

Етнографијата, како презентација на емпириските податоци за човековото општество и култура, прерасна во пионер во однос на биолошките, социјалните и културните гранки на антропологијата, но исто така стана популарна наука во групата на општествените науки во “општа социологијата“, во комуникациските науки, во историјата во делот каде луѓето ги проучуваат етничките групи, формациите, композициите, преселбите, карактеристиките на социјалната благосостојба, материјалноста, духовноста и етногенезата на луѓето.

Општата етнографија претставува холистичко истражување и во себе вклучува кратка историја и анализа на теренот, климата и живеалиштето на луѓето. Во секој случај, етнографијата треба да биде рефлексивна, да даде значителен придонес кон разбирањето на општествениот живот на луѓето, да има естетско влијание врз читателот и да изрази веродостојна реалност¹¹.

Етнографијата ги евидентира сите набљудувани однесувања и ги опишува сите односи со симболично значење, користејќи концепти кои ги избегнуваат каузалните објаснувања. Традиционално, етнографијата беше фокусирана на Западот, спротивно на далечниот “егзотичен“ Исток, но денес, сите истражувачи се занимаваат со етнографија во сопствената социјална средина.

⁹ Philipsen, G. (1992). *Speaking Culturally: Explorations in Social Communication*. Albany, New York: State University of New York Press, p.223

¹⁰ (Dewan M. (2018) *Understanding Ethnography: An ‘Exotic’ Ethnographer’s Perspective*. In: Mura P., Khoo-Lattimore C. (eds) *Asian Qualitative Research in Tourism. Perspectives on Asian Tourism*. Springer, Singapore)

¹¹ Ember, Carol and Melvin Ember, *Cultural Anthropology* (Prentice Hall, 2006), chapter one.

Етнографското истражување се обидува да ги открие значењата што ги поткрепуваат дејствата и интеракциите што ја сочинуваат општествената реалност на една група на луѓе, а тоа се постигнува преку директно учество на истражувачот.

Често, истражувачот презема активна улога во секојдневните активности, набљудувајќи го она што се случува и барајќи објаснувања и толкувања за одлуките, дејствијата и однесувањето на луѓето. Собраните податоци се состојат од густ и детален опис на нивните обичаи, верувања, митови, родословие, историја, јазик и слично.

Герхард Фридрих Милер е човекот кој го разви концептот за етнографија како посебна научна дисциплина додека учествувал на Втората експедиција во Камчатка (1733-1743 година) како професор по историја и географија. Додека бил на експедиција, тој разликувал “Völker-Beschreibung“ (опишување на народот) како посебна област на студирање. Ова подоцна станало познато како "етнографија", по воведувањето на грчкиот неологизам “етнографија“ од Јохан Фридрих Шоперлин и од германската варијанта од А. Ф. Тило во 1767 година¹².

Важно е да се направи разлика помеѓу етнологијата и етнографијата. Социјалната енциклопедија за општествени науки покажува дека, додека првата ја означува компаративната студија на документиран и современи култури, втората се користи за назначување на теренско истражување на културата на одредено племе или општество. Тука постои компаративен критериум кој се заснова на идејата дека етнографијата е неопходна за да може да генерира интерпретации и објаснувања, но не е доволна за да се тестираат хипотезите за кои е потребно реализирање на компаративна студија на репрезентативен примерок на општествата. Затоа пак, имплицитно е дека етнографијата е неопходна за да се генерираат интерпретации и објаснувања кои потоа ќе ја претворат етнологијата во хипотези. Во оваа смисла, етнологијата се состои од две димензии на компаративна анализа: просторна или интеркултурна (може да се примени во проучувањето на една култура на една заедница, како нејзините културни аспекти се однесуваат една на друга и кон околината и да се направи споредба на различните култури) и временска (позната како историска етнологија, најчесто наречена етноисторија).

¹² Vermeulen, Han F., 2008, Early History of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment, Leiden, p. 199

2. Најзначајни елементи на културата

Во рамките на анализата за структурата на културата, на ниво на глобално општество, како основно прашање се појавува и прашањето за дефинирање и поделба на елементите на културата. Таа задача не може да се направи без одредено арбитражање во поделбата ако се има предвид многузачноста и многустраноста на бројните видови културни творештва.

Но, во секој случај, се чини дека појдовна основа треба да бидат главните карактеристики на тие творби, начинот на поврзување со другите културни творештва и утврдување на основните улоги што тие творештва треба да ги имаат. Во таа смисла, мораме да зборуваме за комуникациските, создајните, осмислените и регулативните задачи на културата, но и за соодветните видови на творештво.

Без да се влегува во подробности што би значеле опишување на секое од тие видови и подвидови творештва, можат да се разликуваат¹³:

1. Јазик. Како основен облик на комуникациските културни творештва тој содржи низа поврзани звукови кои сами за себе ништо не значат, но со стандардизацијата им се придава, од страна на општеството, општоприфатливо значење кое во рамките на сложениот систем овозможува симболичка комуникација. Покрај комуникациските обележја, јазикот има и значајни когнитивни, па и нормативни, општествени карактеристики;
2. Созајни (когнитивни, гносеолошки) творештва. Тие нудат, помалку или повеќе, објективна слика за светот односно со нив човекот го објаснува светот. Тука како подвидови се појавуваат: здраворазумното сознание, религијата, филозофијата, идеологијата, стереотипите и предрасудите, како и науката. Фактот дека напоредно постојат многубројни созајни творби, зборува за тоа дека ни една не е созајно совршена, но и дека созајните компоненти се надополнуваат со останатите;

¹³ Петровски В., Мирасчиева С., Мултикултурализам и интеркултурна комуникација, Штип, 2013 година, стр.17

3. Вредности. Тие сочинуваат хиерархиски систем на духовни творби кои го осмислуваат животот и го насочуваат човековото дејствување, одредувајќи што е пожелно, добро, правилно, мудро или корисно и одредувајќи ги објектите како цели и идеали. Внатре во тие области, кои ги сочинуваат доста скриени категории, како посебен вид на артикулиран тип на творби се појавува уметноста како специфична категорија која ја карактеризира естетската вредност односно она што е убаво;
4. Норми-правила. Како елементи на културата, содржат наредби и забрани за човечкото однесување и во извесна смисла претставуваат операционализација на општествените вредности. Наредбите и забраните како општествени норми и правила, опфаќаат и казни - санкции за нивното непочитување. Постојат повеќе видови на казни односно санкции, и аналитички наједноставно можат да се разликуваат ако се земат предвид субјектите и карактерот на казните. На прво место се правните норми, нив ги донесува државата, се грижи за нивното спроведување во практиката, а казните ги одредуваат државните органи; обичајните норми за кои казните ги одредува формално неорганизираното општество и општествените групи во него; моралните норми кај кои казната се состои од срамот кон себе си за сопствените постапки кои заедницата ги цени за нешто што не е позитивно и добро па ги става на совест за стореното; како и некои нормативни елементи кои се помалку значајни, како што се верските прописи, прописите за начинот на облекувањето и др.
5. Експресивните симболи стануваат предмет на внимание како посебен облик на културни творби во поново време. Експресивните творби ја истакнуваат приврзаноста и верноста на еден систем на симболи, како што се знамињата, звучните симболи-химни, грбови и друго.

2.1. Јазик

Во општествената структура постојат многубројни општествени појави. Сите тие појави, без исклучок, се засноваат врз разни меѓучовечки, меѓугрупни односи кои се главна одлика на комуникациската мрежа.

Патем, комуникацијата е составен дел од човековата природа, таа е нужна компонента во човековиот живот и основа на неговата општественост. Па така, во науката, вкупноста на сите видови комуницирања на луѓето во одредено време, простор и општество, ја сочинува општествената комуникациска мрежа

Да се комуницира, на прв поглед значи да се пренесуваат информации за она за кое што размислуваме. Оттука, сосема неспорно е дека животот на поединците се заснова на комуникацијата, која пак се заснова на два елемента: јазикот и говорот. Јазикот е примордијален елемент на културата, а со тоа и на комуникацијата.

Јазикот е тесно поврзан со говорот, меѓутоа меѓу нив постои разграничување бидејќи јазикот е систем на знаци со кои поединците во одредена општествена средина го означуваат светот во кој живеат. Всушност, јазикот е апстрактен систем кој овозможува комуницирање меѓу луѓето. Говорот пак, претставува практична примена на јазикот, ”преточување на јазикот во материја”. Како и да е, јазикот и говорот, заедно формираат една целина која претставува јазична дејност, чија пак основна цел е да овозможи човечка комуникација.

Со други зборови, говорот претставува генетска придобивка, вродена способност за зборување, додека јазикот е културно наследство, има општествено потекло и е производ на комуникациската активност со која се служеле претходните генерации.

Во овој контекст, треба да се спомне и разликата помеѓу јазикот кој претставува најефективниот човечки систем составен од симболи (систем на говорна или пишана комуникација која вклучува симболи и правила за користење на тие симболи) и говорот, каде што говорот е на некој начин јазик во акција, говорот е еден дел од мозаикот наречен комуникација.

2.2. Сознајни (когнитивни) творештва

Сознајните (когнитивните) елементи на културата се оние преку кои поединецот знае како да се справи во постојната реална општествена состојба. Когнитивните елементи на културата на еден поединец, група или народ даваат одговор на прашањата, на пример, како да се преживее, да се направи засолниште од природни катастрофи, но и како да се патува и со кои превозни средства и слично. Тоа се практични знаења кои создаваат или ја прават културата. Со когнитивните елементи или компоненти се занимава посебна наука, когнитивната наука, која е интердисциплинарна научна студија на умот и неговите процеси. Таа ја испитува природата, задачите и функциите на спознавањето. Истовремено, во рамки на истражувањето на когнитивните елементи се вклучуваат и другите елементи на културата, како што се: јазикот, перцепциите, сеќавањата, вниманието, расудувањето и емоциите, а за да се разберат подобро тие елементи се користат истражувањата од другите науки, како што се: лингвистиката, психологијата, вештачката интелигенција, филозофијата, неврологијата и антропологијата¹⁴.

Типичната анализа на когнитивната наука опфаќа многу нивоа на организација, од учење и одлучување до логика и планирање; од нервните кола до модуларна организација на мозокот. Основниот концепт на когнитивната наука е дека размислувањето најдобро може да се сфати во однос на репрезентативните структури на умот и процесирањето на тие структури.

Когнитивните елементи се многу значаен фактор на културата затоа што ги вклучува идеите, знаењето и верувањата. Овие елементи се основните единици на когнитивната конструкција. Идеите се ментален елемент кои се организирани за да поттикнат, а кога идеите ќе се поврзат и ќе се организираат во поголем систем или структура, тоа значи знаење (структура на информации и факти или сомневања) кое се пренесува од една на друга генерација. Верувањето, од друга страна, значи дека предлозите, изјавите и опишувањата на фактите се вистински, но тие се под влијание на надворешни фактори (влада, религија, наука), а помалку се остава да се потврдат од искуството на поединците.

¹⁴ Varela, F. J., Thompson, E., & Rosch, E. (1991). *The embodied mind: cognitive science and human experience*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press., p.37-42

2.3. Вредности

Првиот, а можеби и најважниот елемент на културата се вредностите. Тие се стандардот на културата за разликување на она што е добро и праведно во едно општество. Вредностите се длабоко вградени и се критични за пренесување и учење за верувањата во една култура. Вредностите се одлика на секое општество бидејќи се длабоко вкоренети во секојдневието на луѓето. Тие имено, ги определуваат човековите активности и му даваат смисла на човековиот живот. Токму затоа, една од најзначајните функции на вредностите е одржувањето на редот и уредувањето на едно општество со тоа што ги определуваат важноста, местото и обликот на културните дејности. Исто така, вредностите покажуваат за што се застапуваме, кон што сме свртени, што ни се допаѓа и тие се израз на нашата свест за животот.

Кога би требало да се даде дефиниција за тоа што претставуваат вредностите, би се воделе од определбата дека вредностите се апстрактни цели и идеали кон кои треба да се стреми секој поединец во рамките на неговото свесно однесување. Вредностите впрочем се идеи за тоа што е етичко односно што е соодветно и морално однесување, што е исправно или погрешно, и што е пожелно или за презир. Поединците во едно општество имаат специфични верувања, но исто така тие делат и колективни вредности. За да ја илустрираме разликата, американците најчесто веруваат во американскиот сон - дека секој што работи доволно напорно ќе биде успешен и богат. Основата на ова верување е американската вредност - дека богатството е добро и важно. Од друга страна, културната различност и еднаквите можности за сите луѓе во САД претставува вистинска вредност, но сепак на највисоките политички функции во таа земја доминираат белците¹⁵.

Вредностите честопати укажуваат на тоа како луѓето треба да се однесуваат, но тие точно не покажуваат како луѓето се однесуваат. Вредностите прикажуваат идеална култура, стандарди кои општеството би сакало да ги прифатат и да живеат со нив. Но идеалната култура се разликува од вистинската култура, во идеална нема сообраќајни несреќи, убиства, сиромаштија или расна напнатост. Но, во вистинска култура, полициските службеници, пратениците, воспитувачите и социјалните работници постојано се стремат да ги спречат или намалат тие несреќи, злосторства и неправди.

¹⁵ Schneider, L., & Silverman, A. (2010). *Global sociology: Introducing five contemporary societies*. New York, NY: McGraw-Hill, p.112

Постојат два вида на вредности: лични и општествени. Личните вредности се апстрактни идеи со кои поединецот одредува што е важно, пожелно и корисно. Во согласност со сопствените вредности, поединецот ќе биде наклонет кон одредено однесување, ставови и одлучување. Тие може да се дефинираат како значајни врски со предметите и идеите специфични за одредена индивидуа¹⁶.

Во случај личните вредности да бидат строго почитувани и да се разликуваат од вредноста на целото општество или од некои од неговите членови, тие можат да доведат до конфликт кој произлегува од различните гледишта на светот. Личните вредности најчесто се добиваат од животното искуство на поединецот. Со текот на времето, јавното изразување на личните вредности кои одредени групи на луѓе ги сметаат за важни во секојдневниот живот, ги поставува темелите на правото, обичаите и традицијата. Од етноцентрична перспектива, може да се претпостави дека истиот збир на вредности не се манифестира подеднакво во различни општества. Усвојувањето на вредности може да варира врз основа на културниот идентитет на поединецот¹⁷.

Тие вредности се општо прифатени од страна на една култура, односно што тоа е важно, а што треба да се смени. Во овој поглед, општествените, познати како културни вредности, се од суштинско значење во одредувањето на приоритетите и структурата на организацијата на животот во една заедница. Имајќи предвид дека тие се релативно стабилни и хиерархиски организирани, општествените вредности се влијателен фактор кога станува збор за социјализацијата. Постојат разлики помеѓу културите кога станува збор за вредностите, а разликите може да биде очигледни не само во однесувањето, туку и во однос на навиките, движења на телото, гестови и изрази на лицето. Постепено вредностите и нормите на една култура можат да се променат, што значи дека тие не треба да се сфаќаат како непроменливи категории. Во случај одредени општествените вредности кои отелотворуваат одредени социјални или културни вредности кои не се во согласност со личните вредности на поединецот кој е член на одредена култура, поединецот има способност да ги издвои оние аспекти кои му се важни, а кои може да припаѓаат на голем број на различни супкултури.

¹⁶ Никола, Рот, Славољуб, Радоњић (2002). Психологија. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. стр. 182.

¹⁷ Steffen, Roth (2013). „Common values? Fifty-two cases of value semantics copying on corporate websites”. *Human Systems Management* (4): 249—265.

2.4. Норми

Нормите се составен дел на вредносниот систем на едно општество. Тие подразбираат очекување за тоа кое однесување се смета за културно пожелно и прифатливо. Нормите во својата суштина се многу слични со правилата или упатствата. Впрочем, нормите може да ги дефинираме и како верувања за тоа што треба да прави поединецот, а тие преку процесот на социјализација стануваат дел од социјалниот капитал на поединецот.

Во социологијата, вообичаено се прави разлика меѓу два вида на норми:

- Морални норми – претставуваат морални правила или начини на однесување за коишто најголемиот дел од членовите на општеството смета дека се суштински за одржување на стандардите на пристојност и моралност. Овие норми се поврзани со моралот, чувство, свест и знаење на луѓето за тоа што е добро и токму затоа моралните норми често пати се посочуваат како етички пораки, поуки, па дури и како етички заповеди.
- Правни норми – или уште познати како закони, се формални правила на однесување кои се задолжителни за целото општество. Со помош на овие правила се определуваат и девијантното однесување, но и казната за тоа однесување. Токму тука се крие разликата меѓу моралните и правните норми. Имено, санкцијата за прекршување на моралните норми најчесто е во форма на грижа на совест, потсмевање, презир и сл, но казната за прекршување на правните норми е или парична или затворска казна.

Сите општествени заедници поседуваат одредени норми. Највисоката општествена норма е моралот кој генерално се одредува како облик на општествената пракса, делување на човековиот однос кон светот, останатите поединци и према самиот себе. Со тоа се изразува став дека само оние постапки се морални кои се подложни на вредносна процена.

Тоа доаѓа од општествената средина и јавноста што претставува објективна страна на моралот, а доколку изразат вредносно одобрување од самиот човек кој ја врши самата постапка тогаш со таквиот чин се оформува субјективната страна на моралот.

Нужен предуслов за да една активност стане морална е вршењето да е во склад со некој емотивен стадиум на свеста и должноста, а не поради своја лична корист или себичен интерес. Некоја активност станува морална кога некоја индивидуа ја врши не затоа што е приморана, туку затоа што така е потребно.

Извршувањето на еден морален чин кој претставува добро, се оценува како добро, прифатливо и како антипод на тоа – лошо и неприфатливо. Доброто и лошото се основни вредносни поими на моралот и етиката, како што се примерите во уметноста за убавото и грдото.

Според Зигмунд Фројд, нормите кои ги дефинира едно општество, посебно оние со кои се забрануваат одредени однесувања, личноста делумно ги усвојува, па така не можат ни да станат составен дел од внатрешната структура на личноста. Можеме да тврдиме, уважувајќи ги значајните мислења во оваа област, дека потеклото на моралот е човеков чин и може да се најде во човековото општество односно во самиот човек.

Со остварување на самиот соживот со останатите индивидуи во општеството, се создавани разни видови на норми со кои се регулирани односите на тоа заедничко живеење. Човекот како слободно, свесно, креативно и одговорно битие, го обликува моралот како творевина која служи за сочувување на самиот човеков идентитет.

2.5. Експресивни симболи

Културата како поим има пошироко значење во општествените науки, отколку она кое го има во секојдневниот говор. Па така, во социологијата под култура се подразбира сето она во едно општество кое се пренесува повеќе социјално, отколку биолошки. Според тоа, културата е општ поим за симболичките и научените аспекти на човековото општество.

Општествено-антрополошките идеи за културата се во голема мера базирани на дефиницијата која ја дава британскиот антрополог Едвард Б. Тајлор, а која гласи:

“Културата е збир (сет) на научени сознанија, верувања, уметност, морал, право, обичаи и се друго што човекот го создал живеејќи во заедница со луѓе слични на него”.

Во однос на симболичката заснованост на културата треба да се нагласи теоријата на антропологот Лесли Вајт според која човекот е симболично суштество (културата е создадена во оној момент кога е создаден човекот кој можел да говори и употребува симболи – хомо сапиенсот) бидејќи користењето на симболи го разликува човекот од другите животни.

Поимот симбол е основен елемент на секоја култура. Симболот е човечка замисла, нешто што има одредено значење кое припадниците на една култура може да го препознаат. Секој симбол има две страни, два аспекти: материјална (она што може да се забележи со човековите сетила) и апстрактна (делот од симболот кој го прикажува неговото значење).

Во овој контекст, треба да се спомне и јазикот кој претставува најефективниот човечки систем составен од симболи (систем на говорна или пишана комуникација која вклучува симболи и правила за користење на тие симболи). Разликата помеѓу јазикот и говорот е во тоа што говорот е на некој начин јазик во акција, говорот е еден дел од мозаикот наречен комуникација.

3. Поделба на културата

Заедничките културни вредности кои ги среќаваме кај различните општествени заедници се основната егзистенцијална рамка што ја споделува човештво. Така, во секоја култура можеме да сретнеме еден мошне широк дијапазон на сродни човекови активности и резултати од тие активности, како на пример: семејни односи, создавање средства за производство, социјален статус, сопственички права, табуа, митови, поделба на трудот, мерење на времето, казнени санкции, ритуали и сл.

Меѓутоа, формите во кои тие се пројавуваат како универзални културни елементи ја носат особеноста на културата односно на општествената средина од која произлегуваат. Секое конкретно општество гради специфичен начин на живеење и во тој контекст дефинира одредени вредности кои за одредена популација се единствени, карактеристични и неповторливи бидејќи културата зборува и е детерминирана од општеството и околината во која се создава.

Во таа смисла, и покрај постоењето на универзалните културни елементи кои се карактеристика на секое општество без разлика на неговите конкретни карактеристики, овие културни елементи различно се манифестираат и практикуваат во различни општествени средини.

3.1. Според сфаќањата и опфатот на културата

3.1.1. Етноцентризам

Социолошката литература дава многу примери за тоа како луѓето на многу различен начин ги согледуваат, коментираат, па и прифаќаат различните култури. Етноцентризмот станува сѐ поприсутен во општественото живеење и комуницирање. Тој претставува земање на вредностите на сопствената култура како објективна реалност и нивната автоматска употреба преку која се суди за сето она што не е многу блиско, без некое посебно размислување.

Обично при оформувањето на етноцентричките ставови се земаат предвид повеќе елементи на она што се просудува, но секој од нив се оценува како помалку

вреден во однос на соодветните елементи од сопствената култура. Со тоа, другите култури се согледуваат како инфериорни.

Во социолошката теорија општо е прифатена дефиницијата што за етноцентризмот ја дал Вилијам Грахам Самнер. Според него, “етноцентризмот е техничко име за оној поглед на нештата во кој сопствената група е центар на сè, а сите останати се подредени и рангирани според неа. Секоја група негува своја сопствена гордост и суета, се фали како супериорна, воздигнува свои божества и гледа со презир на надворешните. Секоја група мисли дека нејзините обичаи се единствени кои се исправни и ако забележи дека другите групи имаат други обичаи, тие предизвикуваат презир. Етноцентризмот ги води луѓето кон зголемување и кон интензивирање на сето она што во нивните обичаи е посебно и што ги одделува од останатите”.

Од дефиницијата на Самнер може да се извлече заклучокот дека етноцентричките судови вклучуваат повеќе компоненти:

- Интелектуална, која преку процената го нагласува супериорниот карактер на елементите од сопствената култура и инфериорниот на оние од другите култури.
- Емоционална, која вклучува два типа на емоции - позитивни и негативни. Симболите на сопствената етничка група се предмет на приврзаност, гордост и љубов, додека симболите на другите групи се предмет на презир и омраза.
- Идеолошка, кога ќе се јават овие емоции тогаш групата развива колективни симболички системи кои ги поттикнуваат овие емоции кај индивидуите што влегуваат во нивниот состав.

Затоа, како реакција се појавува сосема спротивно гледиште дека сите култури се еднакво вредни во мера во која даваат смисла на припадниците на општеството и ја обезбедуваат неговата интеграција.

3.1.2. Културен релативизам

За културата не се донесуваат вредносни судови, туку таа може да се разбере однатре, откривајќи ги своите значења кои ги осмислуваат жалоста, среќата, прославувањето, раѓањето и смртта, ги регулираат општествените односи, ги објаснуваат природата и општеството.

Значи, културниот релативизам е сфаќање според кое културите не би требало да се споредуваат со другите култури и сфаќање според кое секоја култура е вредна за себеси со сите свои специфичности и карактеристики и дека секоја посебност и различност на другите култури треба да ја почитуваме и кон неа да се однесуваме со респект колку и да е таа различна и неприфатлива од аспект на сопствената култура.

3.1.3. Супкултура

За социолошката дефиниција на културата освен што е значајна претпоставката дека секое општество има единствена култура односно единствен начин на живеење и однесување, значаен е и фактот дека физичките носители на културата се одредени поединци и општествени групи.

Ова е од значење затоа што е познато дека освен општиот поим на културата, односно универзалните културни елементи, можеме да разликуваме и некои други конкретни облици и манифестации на културата кои се специфични за одредени општествени групи кои се нарекуваат супкултура или поткултура.

Така на пример, покрај доминантната култура чиј носител е општеството во целина, ние можеме да разликуваме и одредени етнички, професионални, класни и низа други културни специфичности чиито носители се одредени делови од општеството или одредени општествени целини.

Поимот супкултура се однесува на културите создадени од одредени општествени групи кои ги карактеризира заеднички начин на мислење, однесување, облекување и сопствен вредносен систем, како и други културни специфичности во рамките на еден релативно компактен и хомоген културен систем.

Сите припадници на еден широк културен комплекс во една општа смисла на зборот, споделуваат одредени заеднички и културни црти. Меѓутоа, внатре, во тој систем, постојат општествени групи со свои посебни интереси, потреби, верувања, норми на однесување и слично. Супкултурата е таков културен феномен кој се разликува, но има и многу заедничко, со доминантната култура. Таа овозможува различните општествени групи да изградат еден вид свој сопствен културен идентитет.

Разликите помеѓу супкултурите можат да предизвикаат вредносни конфликти во рамките на еден културен модел. Тие се врзани како за формалните, така и за неформалните општествени групи: можеме да зборуваме за супкултури кои произлегуваат од професионалните групи, такви кои се врзани за одредено место на живеење, за возраста, за класната припадност, за одделни етнички групи и др.

3.1.4. Контракултура

Супкултурата која е многу спротивна и различна од карактеристичниот културен модел односно систем на одредена општествена заедница се нарекува контракултура. Контракултурата е карактеристична за младата генерација. Најкарактеристичен пример за контракултурно однесување е хипи културата на младите луѓе во шеесеттите години од минатиот век.

Контракултурата е поим кој подразбира збир на верувања, идеи и вредности кои се спротивни на доминантната култура. Понекогаш, самите поткултури може да преминат во контракултура.

Постојат повеќе причини за појавата на контракултурите меѓу кои се истакнуваат:

- Кога поединците или групите не можат да си ги остварат своите амбиции и желби поради затвореноста на институциите;
- Кога поединците или групите ќе се загубат во системот на вредности кој го наметнува доминантната култура (најчесто во услови на транзиција);
- Недостаток на социјална контрола – непродуктивна социјализација, зголемен јаз меѓу родителите и децата, ослабување на функцијата на училиштето и сл.

3.1.5. Глобална култура

Процесот на глобализација започнат со “масовната“ култура и продолжен со “светското село“ е најзначајната карактеристика на хомогенизација на културата на огромни географски простори во текот на целиот 20-тиот век. За првпат во историјата на човечките цивилизации се нудат и се прифаќаат идентични културни производи и услуги, често неспрово оддалечени од локалните традиции. Во овој процес на ширење на глобализацијата најбитниот момент е количеството на размената на информации. Сепак, дискусиите за глобализација најмногу се насочени кон движењето на капиталот и стоката. Циркулацијата на луѓето (проширените миграции, имиграции) или се игнорира или се третира амбивалентно. Глобализацијата, во денешна смисла на зборот, не може да се сфати без дигиталната технологија која ги забрза движењата на информациите на сите нивоа поради што оваа ера се етикетира како глобално-информативна или интернет-ера што е апликативно и во културата. Со сета почит спрема културните достигнувања, сепак најраспространетото разбирање на поимот глобализацијата е преку светското проширување на американскиот стил на масовната и/или културата на консументот. На пример, кај нас во текот на 20-тиот век, музичката култура од доминантно ориентална, целосно се вестернизира, посебно евидентно во подрачјето на професионалните музички ансамбли и творештвото на современите композитори, како и образовните музички институции.

Глобалната култура е модерна појава, овозможена во поширока смисла со индустрискиот начин на производство и менталитетот што се создава на таа подлога. Во потесна смисла, глобалната култура ја одредува медиумскиот начин на комуникација кој дава посебни карактеристики меѓу кои се истакнува забавноста, разонодата и манипулацијата. Глобалната култура претставува „збир на културни содржини пренесени со помош на средствата за масовна комуникација во современите општествени средини, индустријализирани и урбанизирани, кои се карактеризираат со одредени вредности на масите и општествена густина. Оваа култура има тенденција на стандардизација бидејќи се обидува да го задоволи вкусот на неиздиференцираната публика. Најопшто, за глобалната култура може да се констатира дека вредностите се произведуваат за пазар и се намнети за масовна потрошувачка; тие влијаат врз едноличното однесување; се пренесуваат со помош на средствата за масовна комуникација; тие се во функција на слободното време.

3.2. Според видот на културното наследство

3.2.1. Материјална култура

Културата¹⁸ е дел од туристичката понуда и има потенцијал за една туристичка дестинација да стане привлечна и препознатлива на туристичкиот пазар. Културата претставува еден од главните извори на наследството на едно население.

Како меѓународна организација, УНЕСКО има големо искуство во систематското истражување на културното наследство и во организирањето на активностите поврзани со културното наследство.

Ова наследство се создало уште во времето на старите цивилизации. Ова богато наследство се наоѓа на секој дел од земјината топка, во архелешките места и локалитети, природните резервати, уметничките галерии и музеји, филмови, тврдини и кули, верски споменици и објекти и слично. Се претпоставува дека насекаде во светот, под земја се скриени голем број објекти за живеење, култни објекти, гробници и слично, кои имаат суштинско значење за обелоденување на вистината за староста на културата која постоела во тие подрачја. Старите замоци, тврдини, гробници, аквадукти, верски објекти, стари населби и пештери, се само дел од историското наследство на овие места. Токму имињата и називите на тие населби и живеалишта и други објекти се денешни микро топоними и се користат секојдневно.

Ако ова може да се погледне од аспект на туризмот и развојот на одредени видови туризам, треба да се истакне дека антропогените вредности може да бидат и туристички ресурси односно такви фактори кои може да ги привлекуваат туристите со своите атрактивности што ги создал човекот, а нивното постоење тесно е поврзано со историскиот и општествениот развој на една земја. Во овој вид туристички ресурси спаѓаат културно-историските споменици.

Културно-историските споменици претставуваат специфични туристички објекти од подвижен и недвижен карактер од минатото и сегашноста, што ја манифестираат културата на одреден народ.

¹⁸ Хасанај П., Примена на ФАС моделот во функција на идентификување на туристичките потенцијали на Косово, Докторска дисертација, Факултет за туризам и угостителство, Охрид, 2017 година, стр.105

Нивното туристичко значење е доста различно затоа што едни имаат непроценлива уметничка вредност и претставуваат самостојни ресурси, а други имаат помала туристичка вредност и не можат самостојно да привлекуваат туристи па најчесто се искористуваат заедно со другите ресурси на одредената дестинација.

Во оваа група спаѓаат:

- археолошките објекти и наоѓалишта,
- градбите од сакрална архитектура (манастири, цркви, џамии, дворци, замоци, тврдини),
- меморијални надгробни споменици и плочи,
- некрополи,
- орудија за работа, за приготвување на храна и пијалоци, садовите, оружјата кои се користеле низ различни историски периоди,
- населбите со карактеристична архитектура од различни временски периоди,
- облеката карактеристична за населението во одредено место низ разни временски периоди,
- превозните средства кои се користеле од најстарите времиња, и друго.

Материјалното наследство е доста привлечно за туристите кои посакуваат да ги погледнат ремек - делата на уметноста и културата и да научат за сведоштвата на предисторијата, класиката, ренесансата итн. Освен познатите музеи, галерии, објекти од монументална вредност, постојат и колекции на артефакти од сите аспекти на животот, од природата, уметноста на човекот.

3. 2.2. Нематеријална култура

Нематеријалното (духовното) културно наследство¹⁹ не е содржано само во имињата на улиците, во јазикот, изразите, народното паметење и творење, средствата, објектите, занаетите и културниот простор, туку и во заедницата и во групите луѓе или индивидуи како значаен дел од нивното културно наследство. Ова нематеријално

¹⁹ Хасанај П., Примена на ФАС моделот во функција на идентификување на туристичките потенцијали на Косово, Докторска дисертација, Факултет за туризам и угостителство, Охрид, 2017 година, стр.109

наследство се пренесувало од генерација на генерација, низ вековите, од страна на локалното население во функција на нивното живеење и функционирање.

Еден дел од Конвенцијата на УНЕСКО од 2003 година се однесува на нематеријалното културно наследство и опфаќа:

- усмена традиција,
- јазик и акцент,
- општествени практики,
- ритуали и празници,
- познавање на практики поврзани со природата и вселената,
- традиционални занаети и слично.

Во рамки на нематеријалното културно наследство спаѓаат обичаите, обредите, преданијата, умотворбите, народните песни, приказните, легендите, пословиците, гатанките, танците, игрите, занаетите, традиционалните вештини, јазиците и нивните писма (како и локалните говори на ист јазик - дијалектите), топонимите на реките, езерата, планините, градовите и селата и слично.

Може да се каже дека секоја земја во светот е богата со нематеријално наследство поради фактот дека во тие земји, подрачја или региони постоеле стари цивилизации и култури кои зад себе оставиле голем број обичаи, легенди и приказни, народни игри и танци, стари занаети.

Таквото нематеријално културно наследство денес уште повеќе се негува поради тоа што има илјадници етнички заедници, повеќе различни религиски убедувања и верувања, различни уметници и различни јазици за изразување на духовниот елемент на народите кои живеат во тие земји.

Поради фактот што нематеријалните културни ресурси претставуваат елементи кои ја прават посебна една дестинација, тие исто така се дел од создавањето на идентитетот на дестинацијата и на локалното население. Оптималното искористување на овие ресурси значи зајакнување на идентитетот, го прави животот подинамичен не само за гостите, туку и за локалното население.

На крај, може да се истакне дека нематеријалното културно и/или историско наследство спаѓа меѓу најважните ресурси и потенцијали за развој на туризмот во една земја.

II. КОНВЕНЦИИ ЗА ЗАШТИТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Културното наследство како поим означува суштински дел од културата кој игра клучна улога во развојот на туризмот.

Културно наследство претставува материјално и нематеријално добро коешто како израз или сведоштво на човековото творештво во минатото и сегашноста или како заеднички дела на човекот и природата, поради своите археолошки, етнолошки, историски, уметнички, архитектонски, урбанистички, амбиентални, технички, социолошки и други научни или културни вредности, својства, содржини или функции, има културно и историско значење.

Културното наследство²⁰ на секоја земја е составен и неразделен дел од културата и цивилизацијата на светот. Тоа ги претставува продуктите на една култура кои често пати ја преживуваат епохата што ги произвела односно опстануваат многу подолго од духовната атмосфера во која се создадени.

Автентичноста на културното наследство се развивала различно и хетерогено, во одредени историски периоди и кај одредени народи, и денес претставува национално богатство на народите ширум светот.

Самиот поим “културно наследство” во изминатиот период еволуираше сменувајќи ја својата содржина, што делумно се должи на нормативните инструменти развиени од страна на УНЕСКО.

Имено, културното наследство не завршува на споменици и збирови на предмети. Тоа исто така вклучува традиции или изрази наследени од нашите предци кои ќе се пренесат на нашите потомци. Таков вид на културно наследство претставуваат усни традиции, изведувачки уметности, општествени практики, ритуали, празнични настани, знаење и практики во врска со природата и универзумот на знаење и вештини за производство на традиционални занаети.

Една од главните цели на културното наследство е да ги развива сознанијата за вредностите и значењето на културното наследство и за дефинирање на културна идентификација. Културното наследство има обврска да биде интерес на културните,

²⁰ Трпеноска М., Развој на културниот туризам во Југозападниот регион на Република Македонија, Магистерски труд, Факултет за туризам и угостителство-Охрид, 2014, стр.20

научните, едукативните, естетските, верските, економските, туристичките и другите потреби на општеството.

Културата како категорија е карактеристика за секоја заедница или поединец, меѓутоа вредностите идентификувани како културно наследство во нивната форма се најважниот дел од туристичката понуда на еден регион.

Ова е особено важно за земјите во развој каде што другите ресурси се ограничени, а културното наследство се смета за ресурс кој може да биде стимул за понатамошен развој. Поимот "наследство" во туризмот се однесува на она што е наследено од претходните генерации, како природното, така и човековото наследство. Преку запознавање на природното и изграденото човеково културно наследство се создаваат можности да се "преслика" минатото во сегашноста.

Културното наследство исто така може да има и економска вредност за една заедница и земја, само ако тоа на вистинскиот начин се валоризира, најчесто преку туризмот. На овој начин, објектите и предметите со научна вредност, од значење за заедницата, може да претставуваат економски капитал и преку нивната заштита може да се иницира развојот на целиот просторот на кој припаѓаат.

1. Конвенција на УНЕСКО за културното наследство

Богатството на традиции кои постојат во светот претставува еден од главните мотиви за патување на туристите кои сакаат да се запознаат со новите култури и да истражат нови нешта од областа на културата, уметноста, занаетчиството, секојдневните ритуали и традиционалната кујна. Културната интеракција низ таквите средби и настани значи зголемување и зацврстување на дијалогот, меѓусебното разбирање и градење толеранција и мир меѓу луѓето.

Користењето на културно наследство во туристички цели значи создавање нови работни места, намалување на сиромаштијата, спречување на миграцијата на руралното население, како и искажување на чувство на гордост кај локалното население.

Туризмот нуди силен поттик за заштита и зачувување на нематеријалното и материјалното културно наследство бидејќи приходите кои се генерираат како резултат на туризмот можат повторно да се искористат за да се зачува, заштити и конзервира

тоа културно наследство. Таквото културно наследство мора да се менаџира со посебно внимание бидејќи главната цел е постојан раст и развој во еден свет кој постојано станува сè повеќе глобален²¹.

Посебните вредности на културата се засноваат на уникатната историска култура, архитектурата и традициите на локалното население. Овие фактори може да се единствени и да го направат местото или регионот посебен, а тоа претставува причина која ќе влијае на привлекувањето на туристите.

Културата е дел од туристичката понуда и влијае една туристичка дестинација да стане привлечна за туристите.

Како меѓународна организација, УНЕСКО има големо искуство во систематското истражување на наследството и во организирањето на активностите поврзани со културното наследство.

Во Конвенцијата на УНЕСКО за светското културно наследство се содржани мерки и критериуми со кои потписниците што сакаат да бидат дел од светското културно наследство се обврзуваат да го заштитиуваат како делот што е сврстен во оваа категорија, така и целокупното културно наследство на земјата.

За да се сврсти некој споменик во категоријата на светско културно наследство треба да помине низ неколку селекции, а во основа треба да ги задоволува критериумите пропишани за тоа. Според тоа, споменикот на културата треба:

- да претставува ремек дело на човековиот креативен гениј;
- да покажува важна размена на човековите вредности за одреден временски период во рамките на светските културни области, искажано низ развој на архитектурата или технологијата, монументалните уметности, урбанизмот;
- да содржи единствено или исклучително сведоштво поврзано со културните традиции на живите или исчезнатите цивилизации;
- да претставува исклучителен пример на тип на градба или архитектонска целина што отсликува важна фаза во човековата историја;

²¹ Хасанај П., Примена на ФАС моделот во функција на идентификување на туристичките потенцијали на Косово, Докторска дисертација, Факултет за туризам и угостителство, Охрид, 2017 година, стр.104-105

- да биде исклучителен пример на традиционална човекова населба како специфика на одредена култура (култури), особено кога е загрозна од влијанијата на неповратните промени;
- да биде директно или материјално поврзан со настани или живи традиции, со идеи или верувања, со уметнички или книжевни дела со извонредно универзално значење;
- да поседува адекватна правна заштита и механизам што ќе ја осигураат неговата конзервација и заштита.

Сфаќајќи дека таквата дефиниција ги вклучува само материјалните форми на културното наследство, УНЕСКО во 2003 година ја усвои Конвенцијата за заштита на нематеријалното наследство со која се дефинирана и нематеријалниот аспект на културното наследство²².

Според член 1 од таа конвенција, нематеријалното културно наследство претставува практика, презентација и изразување кои се поврзани со знаењето и неопходните вештини кои ги имаат заедниците, групите и во поединечни случаи поединците кои се препознаваат како дел од нивното културно наследство.

Нематеријалното културно наследство, со пренесување од генерација на генерација, заедница и група, секој пат создава однос кон животната средина, односно интеракција со природата и историјата, а тоа обезбедува чувство на припадност/идентитет. Токму поради овие карактеристики, нематеријално наследство исто така се нарекува живо наследство.

Конкретно, како облици на нематеријално наследство според Конвенцијата од 2003 година се наведуваат следните²³:

- Усмената традиција, обичаи и јазик,
- Сценската уметност,
- Општествените практики, ритуали и свечености,
- Знаења и практика за природата и вселената,
- Стари занаети.

²² Natalija C., *Kulturni turizam u funkciji razvoja turizma Novog Sada*, Master rad, Univerzitet u Nisu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, Nis, 2014, str.22

²³ Convention for safeguarding of the Intangible Heritage, UNESCO, Paris, 2003, стр.2.

Духовното и нематеријалното културно наследство не е содржано само во имињата на улиците, во јазикот, изразите, народното паметење и творење, средствата, објектите, занаетите и културниот простор, туку и во заедницата и во групите луѓе или индивидуи како значаен дел од нивното културно наследство. Ова нематеријално наследство се пренесувало од генерација на генерација, низ вековите, од страна на локалното население во процесот на нивното живеење и функционирање.

Поради фактот што нематеријалните културни ресурси претставуваат елементи кои ја прават дестинацијата посебна, тие исто така се дел од создавањето на идентитетот на дестинацијата и на локалното население.

Оптималното искористување на овие ресурси значи зајакнување на идентитетот, го прави животот подинамичен не само за гостите, туку и за локалното население. На крај, може да се истакне дека нематеријалното културно и/или историско наследство спаѓа меѓу најважните ресурси и потенцијали за развој на туризмот во една земја.

1.1. Дефинирање на културното наследство во 1972 година

Конвенцијата за заштита на светското културно и природно наследство, позната и како Конвенција за светското наследство, е усвоена во 1972 година од страна на Генералната конференција на УНЕСКО. Откако е составен пред речиси 40 години, овој добро познат меѓународен правен инструмент чија цел е да ги заштити најзначајните локалитети во светот, многу напреднал.

Конвенцијата досега ја ратификувале 195 држави, а списокот на светското наследство сега вклучува многу локалитети од целата планета Земја. Бројката на впишаните локалитети е навистина импресивна, а нивното чување за сегашните и идните поколенија е многу сериозна задача.

Досега 936 локалитети за кои се смета дека поседуваат исклучителна универзална вредност се впишани во списокот на светското наследство. Секој локалитет претставува неotuѓив дел од светот. Секој загрозен или уништен локалитет би претставувал незаменлива загуба за целото човештво

Конвенцијата за заштита на светското културно и природно наследство е една од најратификуваните во светот и се смета за една од најуспешните меѓународни алатки за зачувување на локалитетите богати со културно наследство. Преку

усвојувањето на Конвенцијата за светското наследство, меѓународната заедница се заложил да го спречи исчезнувањето на нашето скапоцено и неповратно културно и природно наследство и да ја осигура неговата заштита²⁴.

Светското културно наследство не е статичен концепт. Секоја година Комитетот за светско наследство впишува нови локалитети во списокот на светското наследство и ја проверува состојбата на веќе впишаните локалитети. Образованието за светското наследство е динамичен процес кој поттикнува реafirмирање на идентитетот, меѓусебната почит, дијалог, единство на различностите, солидарноста и позитивната интеракција помеѓу луѓето кои припаѓаат на различни светски култури.

Во дефиницијата која ја дава УНЕСКО во 1972 година стои дека: културното наследство се однесува на споменици, групите на објекти и на местата кои имаат историско, естетско, археолошко, научно, етнолошко и антропогено значење²⁵.

Спомениците се археолошки остатоци, скулптури, слики, делови од скулптури, записи, пештерни живеалишта и слично. Комплексите претставуваат поединечни или поврзани градби кои поради својата архитектура, хомогеност или нивното место во околината, содржат исклучителна вредност од гледна точка на историјата, уметноста или науката.

Места се антропогени или интегрални дела на човекот и природата, и локалитети, вклучувајќи ги тука и археолошките, кои се со исклучителна вредност од историска, естетска, етнолошка или антрополошка гледана точка.

Целокупното културно наследство нема исти карактеристики и не поседува еднакви вредности. Затоа се создадени критериуми за вреднување на културното наследство.

Конвенцијата за светското наследство го поврзува зачувувањето на културното и на природното наследство, како што е прикажано на амблемот. Овој амблем ја симболизира меѓусебната зависност на културните и природните локалитети: средишниот квадрат е облик што го формираат луѓе, а кругот ја претставува природата, укажувајќи дека и двете се тесно поврзани. Амблемот е тркалезен како и светот, но едновременно симболизира и заштита.

²⁴ UNESCO, Светското наследство во рацете на младите, Скопје (Министерство за култура на Република Македонија, Национална комисија на УНЕСКО, 2012, Превод на делото: World Heritage in Young Hands, стр.6

²⁵ Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, UNESCO, Paris, 1972.

Слика бр.1 Амблем на УНЕСКО и Светското патримонио

Извор: UNESCO, Official website, 2019, PNG format

Патримонието е „родено“ за време на одржувањето на работилницата на Првиот светски младински форум за светското наследство во Берген, Норвешка, во 1995 година, а го создале група ученици кои зборувале шпански и кои сакале да создадат некој лик со кој би можеле да се идентификуваат. Патримонието на шпански јазик значи „малечкиот чувар на наследството“ и овој лик претставува млад помагач во чувањето на наследството.

Службената веб-локација на Секретаријатот за Конвенцијата за заштита на светското наследство е извор на најточните информации за списокот на светското наследство, за Конвенцијата и за многуте нејзини партнери низ светот.

Мрежното место (веб-локацијата) содржи информации за локалитети и за Конвенцијата, документи за Комитетот од неговото основање во 1992 година, информации за активности, збиднувања, изданија, вести, начини за помош и попис на лицата со кои треба да се оствари контакт во многуте организации кои се занимаваат со заштитата на нашето заедничко наследство.

Сите локалитети од списокот на светското наследство се опишани на своја мрежна страница (веб-страница), а се даваат и врски до партнерските организации кои овозможуваат дополнителни информации за нив. Исто така, секоја од земјите-

потписнички на Конвенцијата е опишана на сопствена веб-страница на која се дадени податоци за контакт, врски до релевантни веб-страници и се наведени нејзините активности на полето на светското наследство.

Културното и природното наследство е крeвко и досега било изложено на многу опасности, особено во изминативе сто години. На пример, во текот на Првата светска војна се уништени голем број стари гратчиња и градови. Оштетени се или уништени важни споменици на културата. Културно-историското наследство било во опасност и поради сè поголемата урбанизација, сиромаштија, природните катастрофи и загадувањето на животната средина.

И сè помасовниот туризам опасно им се заканува на голем број споменици на културата и локалитети. Една од најголемите опасности за опстанокот на наследството е негрижата на луѓето во целиот свет. За да одговори на овие нови опасности, во годините меѓу двете светски војни, Лигата на народите, претходникот на Обединетите нации, започнала да работи на изнаоѓање начини за заштита на нашето наследство.

Лигата ги повикала државите во светот да соработуваат во заштитата на културното наследство. Кога во 1945 година, по крајот на Втората светска војна, се формирала Организацијата на Обединетите нации за образование, наука и култура (УНЕСКО), овие активности се забрзале преку неколку кампањи за спас на локалитети со особена важност и со усвојување на нови меѓународни конвенции и препораки за заштита на наследството на човештвото.

Една од тие конвенции е наменета конкретно за заштита на културното наследство во случај на војна: Конвенцијата за заштита на културните добра во случај на вооружен судир (позната и како Хашка конвенција од 1954 година).

Во 50-тите години на минатиот век, одлуката да се изгради големата Асуанска брана во Египет ја предизвикала првата меѓународна мобилизација на УНЕСКО за спас на важен локалитет на наследството. Поплавувањето на долината на реката Нил каде што се наоѓаат некои од најпознатите богатства од древната египетска цивилизација, храмовите во Абу Симбел, предизвикало голема загриженост во светот и ја растревожило светската заедница дека е потребно итно да се преземат координирани мерки за заштита.

На барање на владите од Египет и Судан, во 1959 година УНЕСКО повела меѓународна кампања за спас на Абу Симбел. Напорите на УНЕСКО ги поддржале околу педесет држави кои во осумнаесетгодишната кампања за итна заштита донирале

вкупно 80 милиони американски долари. Во текот на еден модерен градежен потфат, камен по камен биле расклопени храмовите на островот Филе и повторно биле изградени на блискиот остров Агиликија, далеку од поплавите на реката Нил.

За да можеле спомениците да се сместат на островот, со експлозивни биле разбивани огромни карпи, а на нивно место се ставале тешки камени блокови од сидиштата на расклопените храмови. Секој камен блок тежел од еден до дванаесет тона. Морале да се преместат над 40 илјади камени блокови. Секој блок бил посебно обележан со број за да се обезбеди точно поставување на новиот локалитет.

Со изградбата на Асуанската брана, храмовите во Абу Симбел ќе биле целосно потопени во водите на реката Нил. Расклопувањето и преселбата на спомениците биле единствениот начин да се спасат овие храмови (кои се пример за она што обично се смета за недвижно културно наследство).

Денес активистите за заштита на наследството во светот сметаат дека е непожелно физички да се преместуваат спомениците од културното наследство освен кога тоа е апсолутно единственото преостанато решение, како што било во случајот со Абу Симбел.

Поучена непосредно од потфатот за спас на Абу Симбел, со помош на невладината организација Меѓународен совет за споменици и локалитети (ИКОМОС/ ICOMOS), УНЕСКО започнала со изготвување на нацрт-конвенција за заштита на културното наследство. САД и Меѓународниот сојуз за заштита на природата (МСЗП, денес познат како Светски сојуз за заштита, кој претставува невладина организација) предложиле заштитата на природните локалитети и заштитата на културните локалитети да се обединат во единствен правен инструмент.

Овој предлог бил претставен на Конференцијата на Обединетите нации за човековата средина во септември 1972 година во Стокхолм, Шведска (на кој дваесет години подоцна, во 1992 година, се надоврза Самитот за планетата Земја во Рио де Жанеиро). Со тоа се удрени темелите за создавање меѓународен инструмент за заштита и на културното и на природното наследство со исклучителна универзална вредност.

Конференцијата во Стокхолм му ја доверила на УНЕСКО задачата да изготви конвенција што ќе ги штити и природното и културното наследство бидејќи УНЕСКО е единствената специјализирана агенција во системот на Обединетите нации со широк делокруг кој ги опфаќа образованието, науката и културата.

Неколку месеци по стокхолмската Конференција за човековата средина, на 16 ноември 1972 година, на XVII заседание на Генералното собрание на УНЕСКО одржано во седиштето на УНЕСКО во Париз, Франција, се донесла Конвенцијата за заштита на светското културно и природно наследство²⁶.

Конвенцијата е првиот службен меѓународен инструмент со кој се утврдува итната потреба да се идентификува и заштити нашето културно и природно наследство со исклучителна универзална вредност, кое е незаменливо. Конвенцијата особено јасно нагласува дека човештвото има морална и финансиска одговорност да го заштити она што се нарекува културно и природно наследство, пред сè низ меѓународна соработка.

Конвенцијата е длабоко оригинална зошто ги поврзува заштитата на природата и заштитата на културата. Малубројни се националните закони, а нема ни други меѓународни конвенции кои толку сеопфатно ги поврзуваат заштитата на природното и заштитата на културното наследство како што го прави тоа оваа конвенција.

Се разбира, природата и културата се комплементарни: културниот идентитет на разните народи се градел во средината во која живееле и честопати најубавите споменици, градби и локалитети дел од својата убавина му ја должат токму на своето природно окружување.

Понатаму, некои од највпечатливите природни локалитети носат белег на вековна човечка активност или се битни за духовните, културните или уметничките вредности на луѓето. Знакот на светското наследство ја симболизира поврзаноста меѓу културните и природните локалитети и меѓу културата и природата.

Конвенцијата го дефинира културното наследство во член 1, а природното наследство го дефинира во член 2:

- За „културно наследство“ се сметаат:
 - споменици: архитектонски дела, дела на споменична скулптура и сликарство, елементи или структури од археолошка природа, натписи, пештерни живеалишта и комбинација од карактеристики кои создаваат исклучителна, универзална вредност од историска, уметничка и научна гледна точка;

²⁶ UNESCO, Светското наследство во рацете на младите, Скопје (Министерство за култура на Република Македонија, Национална комисија на УНЕСКО, 2012, Превод на делото: World Heritage in Young Hands, стр.48-50

- групи на градби: групи на издвоени или поврзани градби кои поради нивната архитектура, нивната истообразност (хомогеност) или поради нивното место во пејзажот имаат исклучителна, универзална вредност од историска, уметничка и научна гледна точка;
 - локалитети: дела создадени од човекот или дела создадени во содејство на природата и човекот, како и области во кои се вклучени археолошки локалитети кои имаат исклучителна, универзална вредност од историска, естетска, етнолошка или антрополошка гледна точка.
- За „природно наследство“ се сметаат:
- природни особености сочинети од физички и биолошки креации т.н. формации или, пак, групи на вакви креации кои имаат исклучителна, универзална вредност од естетска и научна гледна точка;
 - геолошки и физиографски креации (формации) и стриктно означени области кои го сочинуваат живеалиштето на загрозени животински и растителни видови од исклучителна, универзална вредност од уметничка и заштитна гледна точка;
 - природни локалитети или стриктно означени природни области од исклучителна, универзална вредност од научна и заштитна гледна точка и природна убавина.

Зачувувањето на светското наследство е доживотен процес и подразбира низа важни чекори. На почетокот од овој процес земјите се обврзуваат на зачувување на светското наследство со тоа што стануваат потписнички на Конвенцијата, а потоа предлагаат локалитети кои би се вклучиле во списокот на светското наследство.

1.2. Конвенција за културното наследство од 2003 година

Откако е основана од страна на Обединетите нации на 16 ноември 1945 година, во изминатите 73 години, Организацијата на Обединетите нации за образование, наука и култура - УНЕСКО, стана синоним на заштитник на материјалното и нематеријалното културно наследство во светот.

Темелни акти - референци во меѓународната политика за заштита на културното наследство се конвенциите на УНЕСКО кои во текот на изминатите години од оснивањето и делувањето на оваа организација се донесени заради потребата да се одредат меѓународни принципи за заштита на културните добра, и тоа:

- во услови на вооружани судири (Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and Protocols - Конвенција за заштита на културни добра во случај на вооружен судир, позната како Хашка конвенција и нејзините два Протоколи, усвоена во 1954 заедно со првиот протокол, а во 1999 година усвоен е и вториот протокол),
- во услови на недозволена трговија со културните добра, особено честа појава во земји каде се одвивале вооружени судири и во земји кои се во процес на политички и социјални транзиции (Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership - Конвенција за мерките за забрана и превенција на недозволен извоз и трансфер на сопственоста на културните добра, усвоена 1970 година),
- во услови на намалена толеранција спрема културните различности, особено зголемената опасност за исчезнување на малите нации и култури во ерата на глобализација на светот (Convention on the Protection and Promotion of the diversity of cultural Expressions - Конвенција за заштита и промоција на различноста во културното изразување, усвоена во 2003 година).

Конвенциите на УНЕСКО се инструменти за сензибилизирање на свеста на поединецот, на државата и на современото општество за значењето на културното наследство во конституирањето на идентитетот на една цивилизација. Уништено културно наследство и културни добра кои не се дел од културно-историските архиви на човештвото не можат да бидат препознатливи маркери за идентитетот на современата цивилизација.

Исчезнувањето на културните маркери е увод во исчезнувањето на цивилизацискиот идентитет. Затоа, а човештвото е должно да презема соодветни мерки и да донесува соодветни акти за спречување на уништување на културните добра, за ревитализација на културното наследство, за поттикнување на политиките за заштита на наследените културни добра кои и кога имаат етнички или национален белег се наднационални и му припаѓаат на целото човештво.

Затоа, заштитата на културното наследство не може да биде успешна ако се одвива неконтинуирано или ако е селективна. Заштитата на културното наследство треба да биде заеднички интерес на сите народи и држави во светот кои треба да ги почитуваат општите меѓународни принципи, утврдени и регулирани токму со конвенциите на УНЕСКО кои претставуваат темелни акти во заштитата воопшто.

Согласно конвенциите на УНЕСКО за заштита на културното наследство, може да се каже дека УНЕСКО се грижи подеднакво како за природното и материјалното (археолошко, архитектонско, етнолошко), така и за нематеријалното културно богатство, она кое се однесува на традиционалната орална култура и фолклор, на јазикот, на топонимите, и на севкупната културна разноликост како значајна одлика на човечката цивилизација.

Интересот на УНЕСКО во изминатите 74 години кој се одвива од насока на заштитата на културното наследство во услови на војна во насока на негова заштита во услови на глобалистичка нетолеранција спрема културните различности на малите и малцинските народи и култури, покажува дека УНЕСКО секогаш бил во центарот на историските интереси на човечката цивилизација и дека станал центар на историските интереси на човечката цивилизација.

Потеклото на Конвенцијата на УНЕСКО од 2003 година за нематеријално наследство, во голема мера може да се припише на Препораката од 1989 година за заштита на традиционалната култура и фолклор, усвоена од Генералната конференција на Дваесет и петтата сесија, во Париз, на 15 ноември 1989 година.

Препораката, која не е правно обврзувачка, од страна на УНЕСКО се смета како алатка која институционализира бројни теоретски и практични одредби кои ѝ претставуваат на меѓународната заедница важен сет на меѓународни правила, специфични за нематеријалното културно наследство. Препораката од 1989 година изведе теоретски дефиниции и описи кои се однесуваат на перцепцијата и употребата на поимот “фолклор“, кои се многу поразлични од моделите на дефинирање во САД.

Поимот “нематеријално културно наследство“ вклучува обичаи, претставувања, изрази, знаења, вештини, но и инструменти, предмети, артефакти и културни предели кои се однесуваат во врска со нив, коишто заедниците, групите и во определени случаи поединците, ги препознаваат како дел од своето културно наследство.

Тоа нематеријално културно наследство што се пренесува од генерација на генерација, постојано се возобновува од заедници и групи во функција на нивната окруженост, нивната интерактивност со природата и нивната историја, го јакне нивното чувство на идентитет и континуитет и на тој начин го промовира почитувањето на културната различност и на човечката креативност.

За целите на оваа Конвенција земено е предвид само она нематеријално наследство што е компатибилно со постоечките меѓународни инструменти за човековите права, со барањата за взаемно почитување меѓу заедниците, групите и поединците, како и со одржливиот развој.

Нематеријалното културно наследство се манифестира во следните домени:

- а) усна традиција и изразување, вклучувајќи го и јазикот како пренесувач на нематеријалното културно наследство;
- б) изведувачки уметности;
- в) обичаи, ритуали и празнични случувања;
- г) сознанија и обичаи што се однесуваат на природата и на универзумот;
- д) традиционални занаети.

Според оваа конвенција, заштитата (главниот поим во целата конвенција) означува преземање мерки чија цел е да се обезбеди опстојување на нематеријалното културно наследство, вклучувајќи ја неговата идентификација, документација, истражување, зачувување, заштита, промоција, вреднување, пренесување, особено преку формално и неформално образование, како и ревитализација на различните аспекти на тоа наследство.

1.3. Конференцијата на UNESCO и UNWTO од 2015 година

Културата која се пресликува во традициите, јазиците, спомениците, музиката, ракотворбите и уметноста низ целиот свет, има неизмерлива вредност за заедницата на која се однесува. Истовремено, културата е клучна туристичка вредност која поттикнува милиони туристи секоја година да посетуваат нови туристички дестинации.

Со почитување на начелата на одржливиот развој и управување, туризмот може да биде значителен фактор за промовирање и зачувување на материјалното и нематеријалното културно наследство, истовремено охрабрувајќи го развојот на уметноста, занаетчиството и другите креативни активности.

Многу години по ред, UNWTO и UNESCO работат заедно за да ја подигнат свеста за силната врска која постои помеѓу туризмот и културата, нагласувајќи ја потребата за заемно корисни партнерски модели.

Успехот на овој концепт бара ангажирање на заинтересираните страни во културата и туризмот на сите нивоа, за да се одговори на меѓусекторските одговорности во областите како што се управувањето, вклучување на локалната заедница, иновациите и технологијата и корпоративната општествена одговорност.

Како резултат на меѓусебната соработка, над 900 учесници, вклучително и над 45 министри и заменици министри за туризам и култура, меѓународни експерти, говорници и гости од 100 земји, се собрале на Светската конференција на UNWTO/UNESCO за туризам и култура²⁷ во Сием Рип, Камбоџа, за продлабочување и унапредување на новите партнерски модели меѓу туризмот и културата, која се одржала од 4 до 6 февруари 2015 година.

Оваа конференција се фокусираше на два главни елементи:

- Министерски дијалог, кој се осврнува на политиката и рамката за управување, неопходни за да се поттикне или создаде нов модел на соработка помеѓу туризмот и културата, кој ќе помогне за одговорен, културно свесен, инклузивен и одржлив туризам кој придонесува за социо-економскиот развој на заедниците домаќини, кој ќе промовира меѓукултурна размена и ќе генерира ресурси за зачувување на материјалното и нематеријалното наследство,
- Технички сесии, односно фокусирање на: промоција и заштита на културата, живи култури и креативни индустрии, поврзување на луѓето и поттикнување развој преку културни рути и културен туризам и урбана регенерација.

²⁷ World Tourism Organization (UNWTO), UNWTO/UNESCO World Conference on Tourism and Culture: Building a New Partnership, Siem Reap, Cambodia, 4-6 February 2015

Така, на оваа конференција е потпишана декларација, која денес е позната како Декларацијата од Сием Рип од 2015 година на која земјите-потписнички се согласиле дека²⁸:

1. Ќе создадат нови партнерски модели помеѓу туризмот и културата:
 - 1.1. Ќе работат во насока на поголема интеграција на културата и туризмот после развојната агенда од 2015 година,
 - 1.2. Ќе се намалат бариерите и ќе се помогнат со ефективни модели на партнерство и управување на структури во владата на национално, регионално и локално ниво, ќе се развие, координира и имплементира политика и практика за туризам и култура на поинтегриран начин,
 - 1.3. Ќе се поттикнат и олеснат ефективните партнерства помеѓу владата, приватните организации и организациите на заедницата во секторите за туризам и културно наследство,
 - 1.4. Ќе се развијат политики за културен туризам кои ја препознаваат, заштитиуваат и промовираат автентичноста на културата и културното наследство и ќе се градат ефективни синергии користејќи опсег на соодветни технологии и платформи за социјални медиуми, при што сите заинтересирани страни ќе разменат повеќе информации, искуства и најдобра практика во тие област,
 - 1.5. Ќе се користи туризмот и културата како фундаментална алатка за развој и соработка меѓу земјите во развој и обновување на областите погодени од криза.
2. Ќе се промовира и заштити културното наследство:
 - 2.1. Ќе се поттикнат туристичките активности кои придонесуваат за зголемување на јавната свест и за поддршка за заштита и зачувување на културното наследство, особено преку информирање за карактеристиките и вредностите на тоа наследството преку синцирот на туристичкото искуство,
 - 2.2. Ќе се земаат предвид аспирациите на заедниците домаќини во одредувањето и управувањето со материјалната и нематеријалната култура,

²⁸ World Tourism Organization (UNWTO), UNWTO/UNESCO World Conference on Tourism and Culture: Building a New Partnership, Siem Reap, Cambodia, 4-6 February 2015

- 2.3. Ќе се обезбедат доволно приходи остварени од туристички активности кои ќе се користат за управување и зачувување на културното и природното наследство и ќе се промовира инклузивност на туристите,
 - 2.4. Ќе се заштитат и ќе има одржливо управување на локалитетите на светското наследство и ќе се поттикне спроведувањето на Програмата за одржлив туризам за светско наследство, вклучувајќи и имплементација на ефективни мерки за управување со конгестијата во туризмот, обука и градење на капацитетите на раководителите на локациите и другите засегнати страни,
 - 2.5. Ќе се поддржи борбата против трговијата со културното наследство,
 - 2.6. Ќе се промовираат примери за одговорно и одржливо управување на туризмот, на локалитетите со светското наследство и ќе се обезбеди тоа дека локалната или заедницата домаќин ќе има корист од туризмот
 - 2.7. Ќе се обезбеди почитување и зачувување на етникумите и домородците и нивните култури, а развојот и унапредувањето на туризмот ќе се направи со целосно учество и преку рамноправни партнерства,
 - 2.8. Ќе се спроведат ефективни и соодветни процедури за проценка на влијанието врз наследството и социо-економската одржливост пред одобрување на туристички проекти поврзани со локалитетите на светското наследство и локалните заедници во близина на таквите локации,
 - 2.9. Ќе се унапреди квалитетот на услугите, користењето на технологијата и истражувањата на посетителите со цел да се зголеми конкурентноста на културните локалитети.
3. Ќе ги поврзат луѓето и ќе поттикнат одржлив развој преку културни рути:
 - 3.1. Каде што е соодветно, ќе се поттикнат и помогнат меѓународни и национални иницијативи кои заедно ги поврзуваат историските или тематските места со културно наследство, вклучувајќи ги и местата со светско наследство во туристички рути, коридори или кругови,
 - 3.2. Ќе се градат меѓународни или регионални мрежи во владините агенции за култура и туризам и во други релевантни владини области како што се надворешните работи, транспорт, внатрешни работи или имиграција,
 - 3.3. Ќе има соработка надвор од регионалните или националните граници за да се поттикнат, помогнат и да се изградат модели за управување и

- сертификација, за да се обезбеди квалитет и доследност на искуството на посетителот долж културните рути,
- 3.4. Ќе се поттикне еднаквоста на структурите за управување, развојот на туризмот, на јавните/приватни партнерства и на маркетинг активностите низ целата културна рута,
- 3.5. Ќе се советуваат локалните заедници и ќе се ангажираат како заинтересирани страни во формулирањето и управувањето со туризмот во однос на културните рути.
4. Ќе промовираат поблиски врски помеѓу туризмот, живите култури и креативните индустрии:
- 4.1. Ќе се поттикнуваат можностите културниот туризам да биде значаен генератор на деловни можности и социо-економски развој за креативните индустрии и за културниот сектор,
- 4.2. Ќе се поттикнуваат и олеснуваат новите форми на културен туризам, како што се креативниот туризам и туризмот поврзан со посебни интереси, како што се музеи, индустриското, подводното или меморијалното наследство,
- 4.3. Ќе се промовираат синџирите на одржлива вредност во рамките на локалните заедници кои обезбедуваат конзистентен квалитет и креативност во презентацијата и/или изведувањето од страна на индустриите на културата,
- 4.4. Ќе се поттикнуваат локалните обуки и образовни можности за тековно учество и раст во индустриите на културата,
- 4.5. Ќе се поттикнуваат јавните и приватните инвестиции во физичката и институционалната инфраструктура за да се одржат локалните креативни индустрии.
5. Ќе го поддржат придонесот на културниот туризам во урбаниот развој:
- 5.1. Ќе се поттикнуваат локалните културни традиции, музеи и современи креативни индустрии да станат дел од програмите за урбан развој и/или регенерација,

- 5.2.Ќе се поттикнува регенерацијата на деградирани или непотребни индустриски области во историските градови кое ќе значи интеграција на културното наследство,
- 5.3.Ќе се поттикнува урбаниот развој во соработка со локалните заедници, кое ќе обезбеди еднакви можности за социо-економски развој,
- 5.4.Ќе се поттикнува урбаниот развој кој ќе ги интегрира социјалните и културните со другите урбани области за да се подобри интеракцијата помеѓу новите и постојните станбени заедници,
- 5.5.Ќе се поттикнуваат културните програми и иницијативи за креативната индустрија насочени кон регенерација на урбаните средини, но и за вклучување и на туристите и на локалното население.

Првата светска конференција за туризам и култура е насочена кон сите заинтересирани страни од областа на туризмот и културата и претставниците од сродните сектори: министерства за туризам и министерства за култура, национални туристички организации, организации за управување со дестинации, менаџери за култура и наследство, здруженија за туризам и култура, приватен сектор, експерти за култура и конзервација и практичари, невладини организации и медиуми.

2.Други меѓународни конвенции за културното наследство

Заштитата на културното наследство (материјално и нематеријално) е севкупност од мерки за зачувување и активно вклучување на културно наследство во животот на заедницата како фактор на одржлив општествен развој особено во областа на планирањето и уредувањето на просторот, инвестициската изградба, заштитата на животната средина и природата и друго.

Таквата заштита во Европа и во светот се применува веќе подолго време, а станува збор за општи/универзални меѓународни конвенции, декларации, резолуции или договори и спогодби, а пред и после Втората светска војна заштитата на

културното наследство (особено материјалното) била третирана како една од придружните содржини на класичните воени меѓународни договори²⁹:

- (а) Конвенција за законите и обичаите за војната на копно (29 јули 1899 година),
- (б) Конвенција за законите и обичаите за војната на копно (18 октомври 1907 година, позната уште и како – Конвенција IV од 1907 година),
- (в) Конвенција за бомбардирањето од поморски сили за време на војна (од 18 октомври 1907 година, позната уште и како – Конвенција IX од 1907 година).

Во периодот меѓу двете светски војни, во неколку наврати биле правени обиди за усвојување на посебни меѓународни инструменти од областа на заштитата на културното наследство, меѓу кои, поради нивното значење, се издвојуваат тие од 1918, 1923 и 1938 година.

2.1. Хашка конвенција за заштита на културната сопственост

Хашката конвенција за заштита на културното наследство³⁰ била усвоена во Хаг, на 14 мај 1954 година, на Меѓународната конференција за заштита на културните добра во случај на вооружен судир (одржана во периодот 21 април-14 мај 1954 година), во организација на УНЕСКО и Владата на Кралството Холандија, со учество на 56 од вкупно поканети 86 земји членки на УНЕСКО.

На таа конференција биле усвоени вкупно 7 акти од кои 3 правни и 4 политички, и тоа: Конвенција за заштита на културните добра во случај на вооружен судир; Правилник за извршување на Конвенцијата; Протокол за заштита на културните добра во случај на вооружен судир; 3 резолуции (Резолуција I, II и III) и Финален акт. Конвенцијата стапила на сила на 7 август 1956 година откако претходно ја ратификувале најмалку пет држави.

²⁹ Ристов Ј., Значење и примена на Хашката конвенција од 1954 година, НУ Национален конзерваторски центар, стр.58-59

³⁰ Исто, стр.57-66

Тогашната меѓународна конференција била организирана во пресрет на 10-годишнината од завршувањето на Втората светска војна, а по повод и во сенка на Корејската војна (1950-1953). Тоа е период кога на меѓународно ниво се воспоставувале нови меѓународни правила за вооружените судири, вообличени во голем број конвенции, протоколи и други видови меѓународни договори.

Почетоците на тој процес се поврзани со Женевските конвенции од 12 август 1949 година, кои се однесувале на хуманитарната заштита на ранетите, болните, бродоломците, воените заробеници и цивилните лица, после кои, етапно, следувале голем број меѓународни договори за ограничување на вооружувањето и забрана на производството и употребата на одредени видови оружје и други воени средства.

Исто така, тоа е период кога на национално ниво, во голем број земји, веќе биле донесени соодветните споменички прописи, а националните служби за заштита на спомениците и старините интензивно работеле на отстранувањето на последиците од скорешните војни. Во таков контекст, самото одржување на предметната меѓународна конференција и нејзиниот исход, бездруго, претставуваат значаен историски исчекор. Имено, тогаш првпат на меѓународно ниво во светски размери, предмет на внимание била самата хуманитарна заштита на културните добра, сфатена, издвоена и третирана како посебно тематско подрачје.

Историското значење на Хашката конвенција од 1954 година се состои првенствено во тоа што таа претставува прва успешна кодификација на посебните правила за меѓународната хуманитарна заштита на културните добра. Всушност, со неа во основа се потврдуваат, во мал дел се ревидираат а во значајна мера се надградуваат правилата за заштита на културните добра во случај на војна.

Притоа, самото надградување било направено првенствено со акцептирање на идеите и заложбите содржани во документите од 1918, 1923 и 1938 година, но и со постигнување компромис за клучните елементи на самиот модел на меѓународна хуманитарна заштита на културните добра. Така, во случајов, треба да се нагласи дека во Хашката конвенција од 1954 година, тогаш првпат, како нов генерички поим за предметот на заштитата бил употребен и прифатен изразот – културни добра. Тоа било направено во функција на стандардизација на споменичката терминологија односно во настојување да се премости проблемот со терминолошката идентификација, со оглед на тоа дека дека на национално и меѓународно ниво постоело вистинско шаренило од предметни изрази за идентификација на односната категорија”материјални добра”.

Покрај тоа, тогаш била стилизирана и првата официјална меѓународна дефиниција за поимот “културни добра”. Исто така, тогаш првпат била утврдена и една меѓународна дефиниција за поимот “заштита на културните добра”, стилизирана во контекст на целта на Конвенцијата. Имено, предметниот поим бил дефиниран во неговата пасивна и ограничена форма, сфатен како посебен облик на заштита, различен од т.н. стандардна, односно редовна заштита.

Во таа смисла, поимот “заштита на културните добра” го подразбира чувањето и почитувањето на културните добра, но не кое било чување ниту какво било почитување, туку само такво кое е поврзано со вооружен судир.

Следствено, поимот “чување” е сведен на подготвување на чувањето односно преземање на неопходни подготвителни мерки за време на мир заради запазување на културните добра од предвидливи последици од вооружен судир, а поимот “почитување” е сведен на воздржување од преземање штетни дејства против културните добра за време на вооружениот судир.

Оттаму, според оваа конвенција, поимот “заштита на културните добра” не ги опфаќа сите мирновременски ниту сите заштитни активности при вооружен судир. Исто така, тој поим не ги опфаќа ниту поствоените заштитни активности. Во случајов, ваквата поимна дистинкција е неопходна доколку се сака да се проникне во духот на Конвенцијата и да се сфати нејзината смисла.

Смислата на донесувањето на Хашката конвенција од 1954 година е во создавањето, развивањето и афирмацијата на заеднички начела според кои државите ќе се раководат во меѓусебните и во меѓународните односи и тоа во специфични околности при евентуален вооружен судир, а во однос на една посебна категорија материјални добра. Оттаму, Конвенцијата била создадена како меѓународен правен инструмент за отстранување на опасностите од несакани последици врз културните добра и за намалување на можностите од недоразбирање меѓу државите во врска со тие добра. Нејзината смисла е во воспоставувањето систем на меѓународна заштита на културните добра во случај на вооружен судир кој ќе обезбеди и гарантира нивна неповредливост и опстојување во такви услови.

Системот на меѓународна заштита на културните добра, воспоставен со оваа конвенција, всушност е комбинација на национални и меѓународни мерки, профилирани како модел на хуманитарна заштита.

Тој модел е заснован врз двете клучни начела:

- начелото на “чување” на културните добра, кое ги подразбира мерките што треба да се преземаат за време на мир и
- начелото на “почитување” на културните добра, кое ги подразбира мерките што се преземаат за време на вооружен судир и окупација.

Притоа, во структурата на самата конвенција, акцентот е ставен не толку врз чувањето колку што е врз сегментот на почитувањето на културните добра. Поточно, сегментот на чувањето е профилиран само делумно, за разлика од сегментот на почитувањето кој е разработен толку колку што можел за да се постигне неопходниот компромис во тоа време.

Гледано во целина, Хашката конвенција од 1954 година не обезбедува безусловно предимство на заштитата на културните добра како неспорен и меѓународно признат јавен интерес. Таа може да се остварува само во мера што не го загрозува повисокиот јавен интерес – воената потреба (императивна или неизбежна), сфатена како интерес што дозволува употреба на вооружени сили заради совладување на непријателот односно извршување на воената задача. Спроведувањето на значаен дел од преземените обврски од Конвенцијата и натаму е отворено прашање и реално присутен проблем.

2.2. Меѓународна повелба за заштита на подводното културно наследство

Човекот и океаните³¹ отсекогаш биле тесно поврзани. Водите служеле како начин човекот да се здобие со храна, да се поврзе со други цивилизации, да тргува, да патува и да освојува, но исто така и како свето место на поклонение. Таквиот однос спрема водите оставил скапоцени траги на морското дно. Така, подводното културно наследство опфаќа огромно наследство. Се проценува дека околу три милиони антички бродови и потонати градови лежат на дното на океаните.

Примери за важни локации се 150 антички градови кои биле поплавени во минатото во Средоземното море, остатоците од бродовите Луситанија и Титаник,

³¹ UNESCO, Contribution to the Secretary-General Background Note for the Preparatory Meeting of the United Nations Conference to Support the Implementation of SDG 14, 2006, p.1-2

урнатините на Светилникот во Александрија - Египет како остаток на едно од седумте чуда на античкиот свет, како и човечки остатоци од античко време пронајдени на бреговите на Скандинавија.

Подводното културно наследство е исто така важно сведоштво за климатските промени и развојот на цивилизациите. Имено, во текот на 90% од целокупната човековата историја на егзистенција, нивото на морето денес е повисоко за дури 130 метри, со просечна промена на нивото од 30 метри.

Бидејќи луѓето главно живееле близу до водата, голем дел од развојот на човештвото се одвивал во области кои сега се потопени. Подводното културно наследство е важен доказ за сериозноста на климатските промени. Само во изминатава деценија е забележано колку е важен недостатокот на податоци за зголемување на нивото на морето. Истражувањата сеуште се ограничени, но сепак, археолозите проценуваат дека идните големи откритија на археологијата ќе бидат под вода.

Повеќе од четириесет години меѓународната заедница³² се бори за создавање на законски инструменти за управување и заштита на подводното културно наследство. Имено, во 1977 година, поради бавниот напредок на Третата конференција на ОН за правото на море, познато како UNCLOS III, но и поради релативно нискиот статус што го имала дотогаш морската археологија, во контекст на преговори за меѓународна спогодба за право на море, се појавила идејата и за спогодба за подводна културна сопственост.

На таа конференција бил претставен и извештајот на Парламентарното собрание на Советот на Европа за заштита на подводното културно наследство на европско ниво. Следејќи го овој извештај познат како Извештај на Ропер, Парламентарното собрание, во 1978 година ја усвоило Препораката 848 која сугерирала *inter alia* изготвување на Европска конвенција за заштита на подводното културно наследство која тогаш би требало да претставува основа за поширок меѓународен договор или спогодба.

Наспроти ова, иако предлог-конвенцијата била финализирана од адхок комисија на експерти до месец март 1985 година, сепак не успеало да се донесе одлука особено поради фактот што владата на Турција имала значителни забелешки за “територијалниот опфат“ на предлог-конвенцијата.

³² Rau M., The UNESCO Convention on Underwater Cultural Heritage and the International Law of the Sea, Max Planck Yearbook of United Nations Law, Volume 6, 2002, p.387-472

Во 1988 година, ново-основаниот Комитет за право на културно наследство во рамки на Меѓународната правна асоцијација (ILA), презел одговорност за изготвување на Предлог-конвенција за заштита на подводното културно наследство, а финалната верзија на текстот познат како Предлог од Буенос Аирес, била прифатена од Комитетот на ILA на 66-та конференција во 1994 година. Овој предлог бил дополнет и со Повелба за заштита и управување со подводното културно наследство од страна на ICOMOS, а тоа биле пратено во УНЕСКО заради разгледување. Така, во 1995 година, УНЕСКО изготвила физибилити студија и заклучила дека предлогот од Буенос Аирес е корисна основа за создавање на нов инструмент за заштита на морската културна сопственост при што била предложена средба со експерти од областа на археологијата, спасувањето и режимите на јурисдикција.

Во месец ноември 1997 година, на 29-та Конференција на УНЕСКО се одлучило заштитата на подводното културно наследство да се регулира на меѓународно ниво, а методата која требало да се прифати била моделот на меѓународна конвенција. Првата средба на владините експерти на УНЕСКО се одржала од 29 јуни до 2 јули 1998 година во седиштето во Париз, каде учествувале 122 експерти од 58 држави од различни региони во светот, како и од агенциите на ОН од различни области. Три наредни средби се одржале се до 7 јули 2001 година, кога е донесена предлог-Конвенцијата што ја изгласале 49 земји (четири земји биле против, а осум земји биле воздржани).

На 02 ноември 2001 година, на 31-та Генерална конференција на УНЕСКО се донесла Конвенцијата за заштита на подводното културно наследство. За да стапи на сила оваа конвенција, требало да се ратификува од страна на 20 земји преку процес на ратификација, прифаќање или пристап.

Според членот 1 од ова Конвенција³³:

- а) Подводно културно наследство значи секоја трага од човековото постоење која има културен, историски или археолошки карактер, која е делумно или целосно под вода, периодично или континуирано, најмалку 100 години, како што се:
 - (i) места, структури, згради, артефакти и човечки остатоци заедно со нивниот археолошки и природен контекст;

³³ UNESCO, Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage, Paris, 2 November 2001, p.3

- (ii) пловила, воздухоплови, други возила или кој било дел од нив, нивниот товар или други содржини заедно со нивниот археолошки и природни контекст; и
- (iii) предмети од праисториски карактер.

(б) Цевките и каблите поставени на морското дно не се сметаат за подводно културно наследство.

(в) Инсталациите, освен цевководи и кабли поставени на морското дно и сеуште во употреба, нема да се сметаат за подводно културно наследство.

Сепак, подводното културно наследство има висок потенцијал за одржлив развој на крајбрежните региони. Денес, туризмот претставува значаен фактор за вработување во крајбрежните региони поради рибарската индустрија.

Денес, околу 37% од туристичките движења се мотивирани од културното наследство. Оттука, овозможувањето достапност до подводното културно наследство претставува огромна можност за валоризирање, за користење за научни и образовни цели и за обезбедување на приходи за локалните заедници.

2.3. Конвенцијата на УНИДРОИТ за заштита на украденото културно наследство

Поттикнат од незаконската трговија со културните добра и непоправливите штети кои се нанесуваат како на самите предмети, така и на светското културно наследство, особено со ограбување на археолошките наоѓалишта, во 1995 година во Рим, на повик на Владата на Република Италија на Дипломатска конференција усвоен е Нацртот на УНИДРОИТ Конвенцијата за украдени и нелегално експортирани културни објекти³⁴.

Оваа конвенција е наменета да придонесе во борбата против незаконската трговија со културното наследство преку преземање важни мерки за утврдување на заеднички минимални правни правила за олеснување на реституцијата и враќањето на

³⁴ Лукиќ Ф.К., Криминалистички, криминолошки и кривичноправни аспекти на шверцувањето на културното наследство од и во Република Македонија, Докторска дисертација, Универзитет “Св.Климент Охридски”-Битола, Факултет за безбедност-Скопје, Скопје, 2015, стр.30-32

културните добра меѓу земјите потписнички поради важноста на културното наследство и културната размена за разбирање меѓу народите.

Основната идејата е со оваа Конвенција да започне процесот со кој ќе се зголеми меѓународната културна соработка и ќе започнат низа пропратни мерки за заштита на културните добра (создавање и користење евиденција, физичка заштита и техничка соработка). Оваа конвенција се применува на барање на државите потписнички, а се однесува за реституција и враќање на украдени односно илегално извезени културни добра кои од верски или друг аспект се важни за археологијата, праисторијата, историјата, книжевноста, уметноста или науката, а припаѓаат на една од наведените група предмети/добра во Анексот на оваа конвенција.

Со Конвенцијата е предвидена реституција на украдените културни добра кои се незаконски ископани или законски ископани но незаконски задржани, а се сметаат за украдени доколку тоа е предвидено со законот на државата каде е направено ископувањето.

Барањето за реституција треба да се поднесе во рок од три години од моментот кога барателот дознал за местото во кое се наоѓа украденото добро и за идентитетот на субјектот кој го поседува тоа украдено добро, а во секој случај во рок од 50 години од моментот на кражбата. Но, при поднесување барање за реституција на културните добра кои се составен дел на идентификуван споменик или археолошко наоѓалиште или јавна збирка, нема ограничување во однос на втората временска рамка освен ограничувањето од три години пресметувајќи од моментот кога подносителот дознал за местото каде е културното добро и за идентитетот на сопственикот.

Според оваа Конвенција, јавна збирка се состои од група пропишани или на друг начин идентификувани културни добра во сопственост на државите потписнички, регионални или локални тела на државите потписнички, верски институции и институции основани првенствено заради културни, образовни или научни цели во државата во која се признати за институција која е од јавен интерес.

Без разлика на претходните одредби, секоја држава потписник може да се повика на тоа дека при барањето за реституција сепак постои временско ограничување од 75 години или подолг период кој е предвиден со законодавството на државата барател.

Според Конвенцијата, сопственикот на украденото културно добро од кое е побаран поврат, има право на поврат под услов да не знаел дека предметот бил украден

и може да докаже дека постапил со должно внимание при купувањето, за што неопходно е да се земат предвид околностите во кои се одвивало купувањето, како на пример цената, евентуалниот пристап до регистарот на украдени културни добра и прибавувањето на потребната документација, консултација и слично.

Конвенцијата за поврат на незаконито извезените културни добра предвидува дека државата договорник може да побара од судот или од друго надлежно тело, да нареди поврат на културно добро кое од територијата на државата која го бара е незаконски извезено или доколку не е вратено во склад со условите на одобрението за привремено извезување.

Барањето за поврат треба да е поднесено во рок од 3 години сметајќи од времето кога државата која е барател дознала каде за местото каде се наоѓа и идентитетот на сопственикот на културното добро, а во секој случај во рок од педесет години од денот на извоз или од денот на кој предметот би требало да го вратат според издаденото одобрение.

Сопственикот на предметот кој е незаконито извезен, при повратот добива разумна исплата од државата побарувач, но под услови сопственикот да не знаел ниту требал да знае дека доброто било незаконито извезено.

Во врска со барањата, и во двата случаи, странките можат да се споразумат и спорот да го започнат во било кој суд или друго надлежно тело или на арбитража и да се реши кон одредување на привремени мерки, вклучувајќи и заштитни, кои се предвидени во законот на државите договорнички каде се наоѓа доброто, дури и кога барањето за реституција или за враќање на доброто е поднесено на суд или друго надлежно тело во некоја друга држава договорничка.

Оваа Конвенција ги одобрува сите поповолни правила од нејзините, но не и во случај кога одредбите не содејствуваат со неа. Таа се применува за украдените дела кои се случиле откако истата стапила на сила, но не ги одобрува и легализира активностите кои настанале пред нејзината примена. Државите договорнички можат да склучат спогодба со една или повеќе држави договорнички со цел подобра примена на оваа конвенција во нивните меѓусебни односи.

2.4. Конвенцијата од Фаро за вредноста на културното наследство за општеството

о

Државите-членки на Советот на Европа, на 27 Октомври 2005 година, во Фаро (Португалија) ја потпишале Рамковната конвенција на Советот на Европа за значењето на културното наследство за општеството, позната како Конвенцијата од Фаро³⁵. Овие земји-членки сметале дека една од целите на Советот на Европа е да се постигне поголемо единство меѓу неговите членки со цел да се зачуваат и да се поттикнат идеалите и начелата што се темелат на почитување на човековите права, демократијата и владеење на правото, што претставуваат нивно заедничко наследство³⁶.

Земјите-членки на Советот на Европа биле свесни за потребата народот и човековите вредности да бидат ставени во средиштето на еден проширен и интердисциплинарен концепт на културно наследство, па затоа тие ја истакнале вредноста и можноста на културното наследство мудро да се искористи како ресурс за одржлив развој и квалитетен живот во општество.

Овие земји признаваат дека секој има право да се занимава со културното наследство по сопствен избор, истовремено почитувајќи ги правата и слободата на другите како еден аспект на правото за слободно учество во културниот живот, втемелено во Универзалната декларација за човековите права на Обединетите нации (1948 година) и загарантирано со Меѓународниот договор за економски, општествени и културни права (1966 година).

Во моментот на изготвување на оваа конвенција, земјите-членки на Советот на Европа се повикале на различните инструменти на Советот на Европа, особено на Европската конвенција за култура (1954 година), Конвенцијата за заштита на архитектонското наследство на Европа (1985 година), Европската конвенција за заштита на археолошкото наследство (ревидирана 1992 година.) и Европската конвенција за пејзажот (2000 година), а воедно биле убедени во важноста за создавање паневропска рамка за соработка во динамичната постапка за соединување на овие начела во практиката.

³⁵ Council of Europe, Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro (Portugal), 27 October 2005

³⁶ Preamble, Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro (Portugal), 27 October 2005

Тие се согласиле за следното³⁷:

- a) дека правото што се однесува на културното наследство е дел од правото за учество во културниот живот, како што е утврдено во Универзалната декларација за човекови права;
- b) ја потврдиле поединечната и групната одговорност кон културното наследство;
- c) дека конзервацијата на културното наследство и неговото одржливо користење имаат за цел хуман развој и квалитетен живот;
- d) да преземат неопходни чекори за примена на одредбите од оваа конвенција во врска со:
 - улогата на културното наследство во градење мирно и демократско општество, како и во градењето на одржлив развој и промоција на културната разновидност;
 - поголемо здружување на надлежностите на заинтересираните јавни, институционални и приватни учесници.

Според оваа конвенција, културното наследство претставува група на ресурси наследени од минатото што луѓето ги идентификуваат, независно од сопственоста, како одраз и израз на нивните вредности, верувања, знаења и традиции што се во постојан развој. Во него се вклучени сите гледишта на животната средина што произлегуваат од взаемното дејствување на луѓето и местата низ времето.

Заедницата која го наследува културното наследство ја сочинуваат луѓе кои ги вреднуваат специфичните гледишта на културното наследство, кои во рамките на јавна активност, сакаат да го зачуваат и да ги опренисат на идните генерации³⁸.

Земјите-членки се согласиле да промовираат разбирање за заедничкото наследство на Европа³⁹ кое се состои од сите облици на културното наследство во Европа што го сочинуваат заедничкиот извор на сеќавање, препознавање, идентитет, поврзаност и креативност, идеали, начела и вредности што произлегуваат од искуството стекнато низ напредокот и минатите спорови, а коишто го поттикнуваат

³⁷ Article 1: Aims of the Convention

³⁸ Article 2: Definitions

³⁹ Article 3: The Common Heritage of Europe

развојот на мирно и стабилно општество што се темели на почитување на правата на човекот, демократијата и владеењето на правото.

Страните вклучени во оваа конвенција потврдиле дека ќе ги користат сите аспекти на културното опкружување со цел⁴⁰:

- да го збогатат процесот на економски, политички, општествен и културен развој и просторно планирање, прибегнувајќи кон процени за влијанието на културното наследство и усвојувајќи олеснителни стратегии каде што тоа е потребно,
- да промовираат заднички пристап на политики што се однесуваат на културната, биолошката, геолошката и пејзажната разновидност за да се постигне рамнотежа меѓу овие елементи,
- да ја зацврстат општествената поврзаност, поттикнувајќи го чувството на взаемна одговорност за местата во кои живеат луѓето и
- да ја промовираат целта за постигнување квалитет при современите промени на животната средина, без да ги загрозат нејзините културни вредности.

За да се негува културното наследство страните се обврзуваат⁴¹ да промовираат почитување на целовитоста на културното наследство, гарантирајќи дека во одлуките за промена ќе има разбирање за културните вредности за кои станува збор, дека ќе утврдат и промовираат начела за одржливо управување со наследството и ќе го охрабруваат неговото одржување, ќе обезбедат во сите технички уредби да бидат земени предвид посебните барања за конзервација на културното наследство, ќе промовираат користење материјали, техники и вештини засновани на традицијата и ќе ги истражуваат можностите за современа примена, ќе промовираат висококвалитетна работа преку системи за професионално оспособување и овластување на поединци, бизниси и институции.

Со цел целосно да се искористи потенцијалот на културното наследство како чинител за одржлив економски развој, земјите потписнички се обврзуваат⁴² да ја подигнат свеста и да ја користат економската моќ на културното наследство, да го

⁴⁰ Article 8: Environment, heritage and quality of life

⁴¹ Article 9: Sustainable use of cultural heritage

⁴² Article 10: Cultural heritage and economic activity

земаат предвид посебниот карактер и интереси на културното наследство, креирајќи економски стратегии и обезбедувајќи овие стратегии да ја почитуваат целовитоста на културното наследство без да се нарушат неговите својствени вредности.

2.5. Конвенција за заштита на архитектонското наследство на Европа

Конвенцијата за заштита на архитектонското наследство на Европа е правно обврзувачки инструмент кој ја поставува рамката за важен конзерваторски пристап во Европа. Од вкупно четириесет и три земји-членки на Советот на Европа, вкупниот број на ратификации / пристапувања на конвенцијата достигнал четириесет и две земји, откако оваа конвенција била отворена за потпишување во 1985 година. Конвенцијата стапила на сила на 1 декември 1987 година.

После 30 години соработка меѓу земјите-членки на Советот на Европа, оваа конвенција претставува важна рамка за заштитата на културното наследство на споменици и локалитети. Конвенцијата за заштита на архитектонското наследство во Европа, заедно со Рамковната конвенција за вредноста на културното наследство за општеството, Фаро конвенцијата и Европската конвенција за заштита на археолошкото наследство, го сочинуваат стремежот за заштита и развој на културното наследство во Европа.

Според оваа конвенција, изразот “архитектонско наследство“ ја вклучува следната постојана сопственост⁴³:

1. споменици: сите згради и структури со видлив историски, археолошки, уметнички, научен, социјален или технички интерес, вклучувајќи ги и нивните составни делови;
2. групи на објекти: хомогени групи на урбани или рурални градби во вид на историски, археолошки, уметнички, научни, социјални или технички интереси кои се доволно кохерентни да формираат топографски дефинирани единици;
3. локалитети: комбинирани дела на човекот и природата како области кои се делумно изградени и доволно карактеристични и хомогени за да се

⁴³ Article 1: Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe, Council of Europe, European Treaty Series No.121, Granada, 03.10.1985, p.2

топографски дефинирани и се од очигледен историски, археолошки, уметнички, научен, социјален или технички интерес.

Појдовна точка на оваа конвенција, спомената во преамбулата, била Европската културна конвенција потпишана во 1954 година. Притоа, првата активност за заштита на културното наследство, промовирана од Парламентарното собрание на Советот на Европа, започнала во 1963 година преку создавање на “Europa Nostra“ која ја промовирала меѓувладината соработка во Европа.

Главната цел е, прво, да се даде културна референца за подобрување на животна средина во европски контекст, и второ, да се поттикне одржливиот развој со оглед на економскиот и социјалниот раст и развој. Било наведено дека европските партии, во согласност со заедничките принципи, можат да се заложат за постојана соработка за политиките за заштита на културното наследство. Ова може да се види од усогласеноста на минималните заштитни договори во врска со архитектонското наследство. Се споменува дека во работите на културното наследство и градежното наследство, Советот на Европа работи повеќе од 30 години. Таа ја изразува целта и европската филозофија во врска со прашањата за заштита на културното наследство.

3. Список на светско културно наследство (World Heritage List)

Државата која ќе ја потпише Конвенцијата за светското наследство станува држава-потписничка и се обврзува да го заштитува културното и природното наследство во рамките на своите граници за сегашните и идните поколенија. Откако некоја земја ќе ја потпише Конвенцијата, може да ја започне процедурата за номинирање локалитети од својата територија кои би се ставиле на списокот на светското наследство.

Првичниот предлог за номинирање на некој локалитет може да произлезе од група луѓе, но номинацијата мора да се достави до УНЕСКО преку службените државни органи. Најпрвин, земјата-потписничка мора да реши кои локалитети ќе ги номинира. Процесот на избирање често се нарекува идентификација.

Конвенцијата предвидува државите-потписнички да направат попис на културни и природни локалитети на својата територија за кои сметаат дека имаат

исклучителна универзална вредност. Овој избор на локалитети што државата-потписничка ги идентификувала како можни локалитети за светското наследство потоа се доставува до Центарот за светско наследство при УНЕСКО како прелиминарен (тентативен) список.

Кога некоја држава-потписничка ќе реши да номинира локалитет, тоа мора да го стори со пополнување посебен образец за номинација. Поконкретно, државата-потписничка мора да наведе зошто смета дека локалитетот е доволно значаен за да се впише во списокот на светското наследство и тоа користејќи се со критериумите за избор што ги утврдува Комитетот за светското наследство, како и да покаже дека локалитетот соодветно се заштитува и соодветно се управува.

Исто така, важно е да се даде анализа во која ќе се спореди со други локалитети од истиот тип. ИКОМОС и/или МСЗП ги оценуваат номинациите и составуваат препораки до Комитетот за светското наследство кој ја носи конечната одлука кои локалитети да се стават на списокот на светското наследство.

Комитетот за светското наследство вложува големи напори да обезбеди добра регионална распределеност на локалитетите од светското наследство: во Африка, во арапските држави, во азиско-пацифичкиот регион, Европа, Северна Америка, Јужна Америка и на Карибите.

Во 1994 година, Комитетот за светското наследство утврдил дека треба особено да се внимава да се обезбеди регионална, културна и природна разновидност на списокот на светското наследство и ја донесол „Глобалната стратегија за репрезентативен и урамнотежен список на светското наследство.“

Со прифаќањето на Глобалната стратегија, Комитетот за светското наследство сакал да ја прошири дефиницијата/одреденоста за светско наследство со цел таа подобро да го одразува спектарот на културното и природното богатство во целиот свет и со цел таа да претставува целовита рамка за спроведување на Конвенцијата за светското наследство. Стратегијата е всушност нова визија која ги надминува тесните дефиниции за наследството и се стреми кон препознавање и заштита на локалитетите кои се исклучителни показатели на човековиот соживот во/со природата, како и на човековите интеракции, неговото културно содејствување, неговото духовно и креативно изразување. Клучни за Глобалната стратегија се напорите да се охрабрат државите да станат потписнички на Конвенцијата, да подготват прелиминарен

(тентативен) список и да подготват номинации за добрата во категории и во региони кои досега не биле доволно застапени на списокот на светското наследство.

Утврдувањето на списокот на светското наследство претставува голем предизвик за меѓународната заедница: како да се процени дека еден локалитет, една целина или споменик, а не некој друг, претставува дел од светското наследство? Со други зборови, што е тоа што прави културниот или природниот локалитет да има исклучителна универзална вредност?

Оперативните упатства за спроведување на Конвенцијата за светското наследство ги изработил Комитетот за светското наследство во период од многу години. Во нив се објаснува како да се номинира некој локалитет за упис во списокот на светското наследство и се наведуваат критериуми што треба да се исполни.

За да биде вклучен на списокот на светското наследство, еден локалитет мора да претставува исклучителна, универзална вредност и да исполнува најмалку еден од приложените десет услови:

1. да претставува ремек-дело на човековиот креативен гениј;
2. да сведочи за важна меѓусебна размена на човековите вредности во одреден временски период или во рамките на одредена културна област од светот за развојот на архитектурата или технологијата, за споменичната уметност, урбанистичкото планирање и за осмислувањето на околината;
3. да биде единствено или барем исклучително сведоштво за жива или исчезната културна традиција или цивилизација;
4. да претставува исклучителен пример на тип на градба или архитектонска или технолошка целина или предел кој отсликува значајна фаза (или значајни фази) од човековата историја;
5. да претставува исклучителен пример за традиционална човечка населба или за користење на земјиштето со кое се отсликува одредена култура (или култури), особено ако локалитетот станал ранлив поради изложеноста на неповратни промени;
6. да е директно и опишливо поврзан со настани и живи традиции, со идеи, или со верувања, со уметнички и книжевни дела кои имаат исклучително универзално значење (Комитетот смета дека овој критериум треба да го оправда уписот во

Списокот само во исклучителни случаи и доколку се исполнети други културни или природни критериуми);

7. да е исклучителен пример кој претставува битна фаза во историјата на планетата, вклучително да има и белези на живот, значајни тековни геолошки процеси во развојот на геолошките облици, или значајни геоморфни или физиографски одлики;
8. да е исклучителен пример кој отсликува значајни тековни еколошки и биолошки процеси во еволуцијата и развојот на сувоземните, слатководните, крајбрежните или морските екосистеми и растителни и животински заедници;
9. да содржи врвни природни феномени или подрачја со исклучителна природна убавина и естетска важност;
10. да ги содржи најважните и најзначајните природни живеалишта за зачувување на биолошката разновидност на самото место, вклучително и такви во кои има загрозени видови со исклучителна универзална вредност од научна гледна точка или од гледиште на заштитата.

Одлуката кои локалитети треба да се опфатат односно да се впишат во Списокот на светското наследство, ја носи Комитетот за светското наследство. Комитетот за светското наследство кој заседава еднаш годишно, има четири важни задачи:

- ✓ Да го дефинира светското наследство преку избор на културни и природни локалитети што треба да се стават на Списокот на светското наследство. Во оваа задача на Комитетот му помагаат ИКОМОС и МСЗП кои внимателно ги разгледуваат номинациите доставени од разни држави-потписнички и изготвуваат извештај со оцена за секоја номинација посебно. Меѓународниот центар за изучување на заштитата и реставрацијата на културните добра (ИККРОМ), исто така го советува Комитетот (на пример, за обука на полето од културното наследство и техниките за заштита на културата).
- ✓ Да ги разгледа извештаите за зачуваноста на локалитетите од културното наследство и да бара од државите-потписнички да преземат конкретни мерки за заштита доколку управувањето на локалитетите е несоодветно или доколку несоодветно се заштитуваат.

- ✓ Да одлучува дали некои загрозени локалитети да ги стави на Списокот на загрозено светско наследство по консултации со засегнатата држава потписничка.
- ✓ Да управува со Фондот за светско наследство и да определи каква техничка и финансиска помош да им се додели на земјите кои побарале помош за заштита на своето наследство.

Секретаријатот за спроведување на Конвенцијата го обезбедува УНЕСКО. Неговиот назив е Центар за светското наследство при УНЕСКО. Центарот им помага на државите-потписнички во тековното спроведување на Конвенцијата, ги предлага и ги спроведува одлуките на Комитетот за светското наследство.

III. КУЛТУРНИ ВРЕДНОСТИ НА ТУРИЗМОТ

Денес постои тренд на зголемен интерес за културен туризам и културни производи и услуги, а Светската туристичка организација (UNWTO) предвидува дека културниот туризам ќе биде еден од петте водечки сегменти на туристичкиот пазар во иднина. Така, културниот туризам станува се поважна форма на туризам со повеќе позитивни импликации врз социо-економскиот живот. Културниот туризам обезбедува финансиска поддршка за зачувување, ревитализација и промоција на културното наследство.

Развојот на културниот туризам во земјите во светот (провинции, градови, села) не само што има материјални, туку и нематеријални ефекти, како што се развивањето на свеста и грижата за сопствените културни вредности, создавање на културен идентитет и позитивна слика за локалната заедница.

Во суштина, културниот туризам го содржи оној стар оригинален поттик и влијание за патување како начин за запознавање на новото и непознатото (друга различна култура) и едукација и збогатување на личноста, како современ постулат и аспирација. Со тоа се затвора или се обновува кругот на новото со различното, а културниот туризам се појавува во својата постмодерна форма со сите свои предности и недостатоци.

Современите трендови⁴⁴ во туризмот се повеќе се фокусираат на атрактивните фактори на туристичка дестинација, додека главниот мотивациски фактор за нивно вклучување во туристичките движења е потребата за невообичаени доживувања поврзани со атрактивните елементи на различните туристички дестинации. Во таа смисла културните атракции се растечки аспект во туризмот.

Се почесто се споменува поимот културен туризам како дел од општата култура, а во рамките на туристичката понуда. Тоа се поврзува со мотивот за патување кога истиот е културен настан или културна вредност, но најчесто е со ограничени можности затоа што е привилегија на мал број луѓе кои точно знаат што сакаат од патувањето, а е поврзано со нивниот степен на образование, општи познавања од некоја област или пак постигнато виско ниво на културолошка наобразба.

⁴⁴ Корабоска Л., Регионализацијата и развојот на културниот туризам во Република Македонија, Магистерски труд, Факултет за туризам и угостителство, Охрид, 2015 година, стр. 9

1. Поим и дефинирање на културниот туризам

Туризмот е важен фактор за промовирање на одредена култура бидејќи туристите се заинтересирани за специфичностите на таа култура. Затоа, секој регион или земја креирајќи ја својата туристичка понуда, ја нагласува специфичноста на културата како фактор што ги привлекува туристите. На глобалниот туристички пазар, културниот туризам треба да понуди специфичен културен производ базиран на специфичностите на одредена културна група. Притоа, туристите најчесто се насочуваат кон помали културни групи. На овој начин, нивното значење се зголемува и ја одржува виталноста на нивниот систем на вредности. Процесот на згаснување на една култура, значи напуштање на нејзините основни карактеристики, но тоа не значи згаснување на сите нејзини особини. Напротив, многу од нив се пренесуваат во други култури. Ова е поврзано со континуитетот на културата. Речиси е невозможно да се зборува за автохтона култура, а да не се земе предвид фактот дека една култура влијае врз друга. Пренесувањето на елементи на културата од една на друга генерација, од едно општество во друго, претставува континуитет, продолжение, непрекинато времетраење на културата.

Но, автоматскиот пренос на културните елементи не треба да се прифати бидејќи постојат бариери на тој пат. На овој начин, се чини дека е покомплексен начинот за изнаоѓање на потеклото на многу елементи на една современа култура. Од друга страна, туризмот активно дејствува на процесот на влијание на една култура врз друга. Ако се работи за добро балансиран туристички производ, влијанието ќе биде во рамките на границите на позитивните влијанија во културата, инаку може да се иницира процес на акултурација.

Културниот туризам поврзан со културно-историското наследство е посебен вид на туристичко патување со цел посета на историски и архитектонски споменици, музеи, галерии и др. Културното наследство е во основата на интересот за овој вид туризам поврзан со различни древни населби, етнографски резервати, историски споменици, архитектонски објекти, замоци, тврдини, манастири, резервати, галерии, музеи.

Ако сакаме да ја дефинираме културата во однос на туризмот ќе биде исклучително важно да имаме широко разбирање за начинот на живот на локалната заедница во едно туристичко место.

Бидејќи сакаме да ја дефинираме културата во однос на туризмот, корисно е да се проучуваат социо-културните аспекти на туризмот. Во културниот контакт, важно е да се направи разлика помеѓу локалното население и неговата култура, туристите и туристичката култура (заедничкото мнозинство на туристи), резидуалната култура (уникатна за секој туристички пазар), туристичките работници (обезбедување туристички услуги и дејствување како посредници меѓу домашното население и посетителите) нивната менаџерска и деловна култура итн.

Концептуално, културниот туризам се дефинира како патување на лица надвор од местото на постојан престој со цел собирање на нови информации и искуства кои ги задоволуваат нивните културни потреби.

Културниот туризам значи движење на луѓе предизвикано од културни атракции надвор од местото на живеење со намера да се собираат нови информации и искуства за да ги задоволат нивните културни потреби⁴⁵.

Културниот туризам е специфичен облик на туризам кој опфаќа посети на туристот надвор од нивното постојано место на живеење, мотивирани од интересот за култура што ја опфаќа историјата, уметноста, наследството или стилот на живот на луѓето на одреден локалитет или регион.

Постојат повеќе дефиниции за културен туризам:

- Културниот туризам е забавно и едукативно искуство кое ги комбинира уметноста, природното и културното наследство со историјата.
- Културниот туризам е туристички избор кој ги едуцира луѓето за уметноста, архитектурата и историјата, а се однесува на одредена дестинација.
- Културниот туризам е мозаик од локалитети, традиција и уметнички дела кои ја портретизираат нацијата и луѓето, рефлектирајќи различност во нивните карактери.

Денес, кога зборуваме за културен туризам, зборуваме за еден јасно мотивациски сегментиран вид на туризам, базиран врз културните атрактивности на подрачјата. Тоа е процес што се одвива во одредено време и простор како искуство во

⁴⁵ Jelincic, D. (2008): Abeceda kulturnog turizma, Meandar, Zagreb, str. 43

кое психо-когнитивните аспекти на посетителот се збогатуваат со нов начин на размислување и толкување на локалните вредности во универзален контекст.

Културниот туризам ја надополнува автентичноста на една туристичка дестинација поради нејзините специфични културни карактеристики кои овозможуваат таа дестинација да се диференцира и диверзифицира на светскиот туристички пазар, но и да постигне одредена конкурентска предност во однос на другите туристички дестинации.

Во рамки на интересите за културниот туризам припаѓаат т.н. материјалната култура (музеи, галерии, концерти, театри), но и нематеријалната култура (јазик, обичаи, традиција, песни). Во исто време, по дефиниција, туристите кои се вклучени во културниот туризам се сметаат за културни туристи, а тие мора барем делумно да бидат мотивирани од желбата да учествуваат во културните активности на туристичката дестинација.

Културното наследство е концепт кој бара социо-вредносен пристап за анализата. Ова е особено важно кога оваа практика излегува надвор од сферата на управување со културните институции. На прагот на транзицијата од масовен кон "нов" туризам се јавуваат за разјаснување многу прашања кои се однесуваат на проблемот за управување на културно-историските објекти кои од своја страна се користат за потребите на туризмот.

Светската туристичка организација (UNWTO) дала две дефиниции за овој поим уште во 1985 година, односно културен туризам во потесна и поширока смисла на зборот⁴⁶:

- ♦ Во потесна смисла, културниот туризам се подразбира како “движење на луѓе со силна културна мотивација (убава уметност, патување до фестивали и други културни настани, посети на знаменитости и споменици)“. Ова го означува патувањето на луѓето кои имаат високо развиена туристичка култура;
- ♦ Во поширока смисла на зборот, културниот туризам ги вклучува “сите движења на луѓе со силна културна мотивација (убава уметност, патување до фестивали и други културни настани, посети на места и споменици), а со цел да се задоволат човековите потреби за разновидност, насочени спрема зголемувањето на културното ниво на поединецот и создавањето нови знаења и искуства“. Од оваа

⁴⁶ Natalija C., *Kulturni turizam u funkciji razvoja turizma Novog Sada*, Master rad, Univerzitet u Nisu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, Nis, 2014, str.25

дефиниција доаѓаме до заклучок дека мотивација кај луѓето кои патуваат е различна и е резултат на различни фактори.

Културниот туризам⁴⁷ не може лесно да се дефинира, но е широко разбран и вклучува многу аспекти на животот и човековата активност. Туризмот поврзан со културата и културното наследство овозможува да се опише минатото во сегашноста.

1.1. Културен туризам и културни атрактивности

Културниот туризам се состои од повеќе елементи кои ги вклучуваат:

- Посетите на историските атракции и дестинации и присуствувањето на традиционални настани и фестивали,
- Патувањата мотивирани од желбата за вкусување и запознавање со национална, регионална и локална храна и пијалоци,
- Следењата на традиционалните спортски настани и учествувањата во локалните активности за време на празник,
- Посетите на фарми, фабрики, занаетчиски работилници кои имаат културно-историска вредност и атрактивност.

Покрај тоа, туризмот се перцепира како комплементарна активност која помага да се трансформираат културните ресурси како составен дел на туристичкиот производ. Културата и туризмот сè повеќе се наметнуваат во рамки на поширока стратегија за диверзификација на локалниот производ во една туристичка дестинација.

Меѓузависноста и реципрочните влијанија на туризмот и културата се толку бројни и испреплетени што од времето на појавата на феноменот туризам до денес тие два концепти имаат најтесни корелативски односи. Таа корелација се среќава без оглед на тоа дали ја дефинираме и ја набљудуваме културата одделно или поврзано со туризмот или не, или без разлика дали се толкува во поширок контекст како човечка социо-економска активност или се анализира како посебна дисциплина.

⁴⁷ Farac L., *Kulturni turizam kao turisticka razvojna strategija grada Splita*, Diplomski rad, Sveuciliste u Splitu, Ekonomski fakultet, Split, 2017, str.14-15

Една од честите дефиниции за културен туризам во литературата е таа дека културниот туризам значи движење на луѓето предизвикани од културните атракции надвор од местото на живеење со намера да добијат нови искуства, доживувања и информации заради исполнување на нивните културни потреби⁴⁸.

Од оваа дефиниција е очигледно дека мотивот на движењето на човекот е културната привлечност. Сепак, дефиницијата е нецелосна, бидејќи го исклучува туризмот во кој културната мотивација е секундарна. Туристите можат да посетат одредена дестинација, а културата да не е главната мотивација за патување, и да учествуваат во културниот живот на дестинацијата. На овој начин, тој повторно ја исполнува функцијата на културен турист иако неговата културна намера била секундарна.

Иако културниот туризам може да се дефинира на повеќе начини, сепак треба да се разликува и од технички аспект. Така, техничките дефиниции се разликуваат од земја до земја и вклучуваат посета на културни и историски знаменитости, музеи и галерии, музички настани и изведби, фестивали, места на сакрално наследство, креативни работилници и тематски правци и патеки.

Од друга страна, културните атрактивности одредени автори ги делат и ги групираат различно, па според тоа може да се спомнат следните културни атрактивности⁴⁹:

Џон Сварбрук (Swarbrooke, 1997) културните атракции во туризмот ги групира во три категории:

1. Градби, структури и места што не се создадени за да привлекуваат туристи, туку тие се создадени за други цели и намени;
2. Градби, структури и места што изворно се создадени за да привлекуваат туристи;
3. Специјални настани.

Во првата група спаѓаат: цркви, катедрали; грандиозни домови (замоци, палати); историски куќи; антички споменици; археолошки локалитети; историски паркови (локалитети); индустриска историја; стари железнички патишта (пруги за парни

⁴⁸ Richards, G. (1999): European Cultural Tourism: Patterns and Prospects, Boekman Foundation/Ministry of Education, Culture and Science, Amsterdam, p. 17

⁴⁹ Трпеноска М., Развој на културниот туризам во Југозападниот регион на Република Македонија, Магистерски труд, Факултет за туризам и угостителство-Охрид, 2014, стр.25-26

локомотиви). Во втората група спаѓаат: музеи и галерии; тематски паркови (со историска содржина); културни центри; изложбени центри; занаетчиски центри. Во третата група спаѓаат: религиозни манифестации; уметнички фестивали; фолклорни манифестации; саеми; историски изложби.

Ричард Прентис наведува повеќе категории на културни атракции поврзани со туризмот и тоа:

1. Религиозни атракции-цркви, манастири, џамии, поклоненички свети места;
2. Воени атракции-замоци, утврдувања, места на значајни битки, воени музеи итн;
3. Градови-историски градови, комплекси на градби во урбани населби;
4. Села и живеалишта - рурални населби претежно со народна архитектура;
5. Крајбрежни градови и пејзажи - крајбрежни области со специфична убавина;
6. Социо-културни атракции - историски места и изложби, музеи за социјална историја, етнографски музеи, музеи за декоративни уметности;
7. Атракции придружени кон историски личности - места и објекти поврзани со значајни уметници или историски личности;
8. Атракции поврзани со некои уметности - театри, опери;
9. Тематски паркови – историско - забавни паркови;
10. Атракции поврзани со примарно производство - рачна изработка на производи како скулптури, грнчарија, стакло, метални предмети, дрводелство, ткаење;
11. Атракции поврзани со индустриското производство - стари винарии, стари пиварници, дрводелски капацитети, воденици, музеи за економска историја;
12. Транспортни атракции - музеи за стари транспортни сретства, стари железници.

Многу е важно културата да се набљудува како процес бидејќи туризмот е динамичен феномен; но и двата процеси постојано се менуваат. Токму овие димензии го отежнуваат нивното дефинирање бидејќи идеата, вредностите и перцепциите постојано се менуваат.

1.2. Културни мотиви

Она што претставува основна карактеристика за вредностите во туризмот⁵⁰ е што во него постојано се јавуваат нови вредности што имплицираат потреба од перманентно следење на туристичкиот развој односно вреднувањето во туризмот треба да се сфати како процес кој овозможува да се согледа односот кон начинот на живот, стандардот и слободата, регуларноста на туристичките процеси, меѓучовечките односи, навиките, желбите, склоностите, како и економските можности.

Туристичката вредност содржи индивидуална и општествена компонента. Она што е вредно за една индивидуа не значи дека е вредно за друга и она што е вредно за една општествена група не значи дека е вредно за друга. Вреднувањето во туризмот не може да се оствари ако не се утврди неговото постоење во определениот простор, колкави и какви се сознанијата за него и дали вреди воопшто да се развива во тој определен простор.

Туристичкиот систем на вредности е елемент на глобалниот општествен систем. Тој има релативна самостојност и обединува повеќе димензии на општествената, економската, географската и психолошката стварност. Економската активност на туризмот не може да се вреднува изолирано и без влијание на деловниот морал или естетските вредности. Во туристичкиот систем на вредности вклучени се и природните и антропогените елементи.

Што се однесува до културните туристички вредности, истите можеме да ги поделиме во неколку групи во кои спаѓаат: етносоцијалните, културно – историските, манифестациските и амбиенталните вредности.

Етносоцијалните вредности ја отсликуваат материјалната и духовната култура на народите и етничките целини, воопшто на одреден простор. Оваа група на вредности е мошне хетерогена и го опфаќа животот на луѓето, материјалната и духовната култура, носијата, фолклорот, исхраната и други кои се значајни во привлекувањето на туристите.

Културно – историските вредности се такви антропогени вредности кои настанале во различни временски периоди на одреден простор, а побудуваат интерес кај туристите со тоа што потсетуваат на историските настани, личности, процеси и

⁵⁰ Трпеноска М., Развој на културниот туризам во Југозападниот регион на Република Македонија, Магистерски труд, Факултет за туризам и угостителство-Охрид, 2014, стр.35-37

појави и што ја обогатуваат нивната култура низ запознавање со уметничките вредности. Како споменици со туристичка вредност се истакнуваат делата од сликарството, архитектурата и слично. Преку туризмот тие можат успешно да се валоризираат, притоа не губејќи од својот квалитет, а со средствата остварени од туризмот ќе можат полесно да се одржуваат, зачувуваат и реставрираат.

Туристичките движења се поврзани со манифестациски вредности. Практично, денес е невозможно да се замисли туризам без манифестации кои се во функција на туристите. Во оваа група на вредности спаѓаат: културно – уметнички, забавни, спортски, политички и научни собири и стопански приредби. Во културно – уметничките приредби спаѓаат разни театарски претстави од музиката и литературната уметност.

Амбиентални вредности се такви вредности кои го обележуваат просторниот изглед или целосно го обликуваат. Овие вредности се од антропогено потекло. Во оваа група на вредности спаѓаат различни типови на населби, обликот на улиците, куќите и просторот околу нив.

Антропогените вредности овозможуваат организирање на следниве видови анимационски активности: организирање посети на ресторани со национална храна, посета на средини во кои може да се види начинот на живот на рецептивното население и нивната духовна и материјална култура, посета на културно – историски споменици, музеи, археолошки експонати, организирање посети на културно – забавни приредби и манифестации, посета на театри, фолклорни приредби.

Според професор Науме Мариноски, антропогените туристички мотиви се категоризираат како:⁵¹

- Културно – историски мотиви;
- Етнографски и социјални мотиви;
- Манифестациски мотиви.

Културно - историските туристички мотиви се такви антропогени појави и односи кои ги привлекуваат туристите со тоа што го задржуваат интересот на позначајни историски настани и личности, како и на културното наследство низ цивилизациските рамки.

⁵¹ Мариноски Н, Туристичка географија на Република Македонија, Охрид, 1997

Етносоцијалните туристички ресурси ја вклучуваат материјалната и духовната култура на некој народ, како што се народните игри, песните, обичаите, народните носии и слично. Станува збор за посебна група на атрактивности која има туристичка вредност и може да има значајна улога во привлекувањето туристи. Етносоцијалните ресурси го прикажуваат идентитетот односно специфичните карактеристики на една етничка група или нација, а туристите се запознаваат со нив директно преку контакт, на различни места и ситуации, но исто така и преку организирање на настани од различен карактер. Таквите ресурси, исто така, може да се искористат за креирање и уредување на внатрешноста на рестораните или објектите за сместување, во дизајнот на физичкиот аранжман на целината или на деловите од туристичките локалитети, како и во креирањето на сувенири и слични ракотворби.

Манифестациските туристички ресурси или мотиви претставуваат мошне атрактивен сегмент во туристичката понуда на една земја. Со својот квалитет претставуваат едни од најзначајните фактори за развојот на туризмот. Манифестациите се јавуваат како основен туристички мотив, но често пати имаат и комплементарни карактеристики во туристичката понуда на одреден туристички простор.

2. Најзначајни видови на културен туризам

Комплексот на културното наследство претставува значајна компонента во развојот на културниот туризам. Културните вредности на одредени простори треба да подлежат на посебен режим на заштита, ако сакаме да реализираме туристичка валоризација на културните ресурси.

Спомениците на културата или културните вредности во туристичката понуда на одреден простор треба да се сфаќаат не само како објекти од минатото со посебен режим на заштита, туку и како места каде што туристите треба да бидат добредојдени и каде ќе се чувствуваат пријатно. Културниот туризам односно валоризацијата на културните вредности подразбира опсежни истражувања, презентирање и промовирање на вистинските вредности.

Повисокото ниво на образование го зголемува интересот за културата и туризмот. Зголемената улога на жените во одлучувањето за изборот на туристичките дестинации, повеќе е насочен кон културните институции (музеи, галерии) и настани (фестивали,

саеми, изложби и слично). Во правец на запознавањето на културните вредности и нивното промовирање се и зголеменото ниво на школска подготовка на децата, семејствата и слично, кои стануваат погодни за вклучување во едукација на културниот туризам.

Крајот на 20-тиот век го означил прогресивниот развој на културниот туризам во светот, со тенденцијата тој развој да се зголеми и во 21-от век. Заедно со растечките демографски промени и промени во животниот стил, со зголемување на слободното време и материјалните ресурси, а според предвидувањата на Светската туристичка организација, се зајакнува улогата на туризмот на глобално ниво.

Еден од водечките сегменти на туристичкиот пазар во иднина сигурно ќе биде културниот туризам кој во себе ги вклучува следниве видови или форми на туризам:

- Религиозна (образовен верски туризам, ацилак, мисионерство) форма на културен туризам кој подразбира туризам односно патување за задоволување на религиозните потреби, посети на различни религиозни центри, свети места, споменици со историска вредност, како и посети на големите религиозни настани, верски празници, прослави и слично,
- Образовна (едукативни патувања, конгреси) форма на културен туризам која ги вклучува туристите кои се мотивирани од желбата да го прошират своето знаење, а во рамките на овој вид на туризам како еден од најскапите форми се вклучува конгресниот туризам,
- Фестивалите (фолклорни празници, фестивали на различни видови уметност) како форма на културен туризам под кои првично се подразбира фолклорен туризам кој е збогатен со различни аспекти и видови на класичен фолклор, а поради одредени туристички движења кои се предизвикани од одржување на разни манифестации;
- Културен туризам поврзан со културно-историското наследство (архитектонски споменици, музеи и галерии) каде оние кои патуваат имаат за цел да ги посетат историските и архитектонските споменици, музеи, манастири, тврдини и слично,
- Нематеријален културен туризам кој се заснова на средбата или контактот на туристите со начинот на живеење на локалното население, нивната традиција, обичаите и кој е длабоко поврзан со руралниот и урбаниот туризам.

Другите трендови на современиот живот одат во погоден правец за развој на културниот туризам. Станува збор за активниот животен стил преточен преку процес на учење и за време на одморот, трендот кон намалување на слободното време и неможноста за подолготрајни одмори, зголемената свест за околината и грижата за своето здравје, витална линија и слично.

3. Краток историски осврт на развојот на културниот туризам

Поимот културен туризам ги комбинира концептите на културата и туризмот. Ако овие два поими се замислат во одреден контекст, на прв поглед се чини дека тие поими се многу добро поврзани и многу добро се надополнуваат. Имено, јасно е дека културата и културното наследство придонесуваат за атрактивноста на одредена дестинација, па затоа тие дестинации се предуслов за туристичкиот избор.

Културниот туризам во минатото бил еден од првите форми на туристички движења. Неговите зачетоци се уште од средината на XVIII век кога англиската аристократија ја практикувала Grand Tour како можност за запознавање на големите случувања во историјата на уметноста. Според тогашните сфаќања, оние кои ќе ја поминеле Grand Tour биле културни, духовени личности, стекнати со значајни predispositions да се вклучат во високи политички кругови на англиското општество. Ваквите високи преференции стекнати со вклучувањето во културниот туризам, во следните векови ги поттикнало и другите слоеви на англиското општество да се вклучат во културниот туризам преку патувања чија цел била посета на големите центри на старата уметност.

Во 80-тите години на 20-тиот век започнува и академското истражување на културниот туризам за да може на што пооптимален начин да се искористат културните ресурси во туризмот и да се обезбеди квалитет на туристичката понуда, но исто така и заштита, односно зачувување на материјалната и духовната култура како израз на идентитетот на рецептивното население. Масовниот туризам кој е поврзан само со морето и сонцето се повеќе исчезнува и се заменува со селективни форми на туризам кои вклучуваат различни видови туризам насочени кон специфични целни групи. Секој од овие форми на селективен туризам ја приспособува својата туристичка

понуда во однос на самата форма и во согласност со туристички производи што ги нуди одредена дестинација, со цел најдобро да ги задоволи потребите и барањата на специфичната целна група. Развој на туризмот го прошири својот спектар на активности во последните децении. Ова доведе до развој на туризмот бидејќи постојните облици на туризам не можеа да ги задоволат сите потреби и желби на клиентите и туристите, па затоа беше неопходно да се прошири и усоврши туристичката понуда. Така, во селективните видови туризам се појавија наутичкиот туризам, еко-туризмот, руралниот туризам, спортскиот туризам, верскиот туризам, културниот туризам односно туризмот на културно наследство и слично.

3.1. Патувања во античко време

Луѓето патувале илјадници години наназад, тоа го прават и денес, а желбата за откривање на нови територии и култури секогаш се чувствуваа како неопходност. Главните причини што ги предизвикало луѓето да патуваат во текот на целата човекова историја биле трговијата, потребата за нови знаења, постигување духовен спокој и лични потреби.

Од памтивек имало потреба да се обезбедат стоки и услуги за патниците кои патувале во различни места, најпрво да се задоволат основните потреби на човекот, па потоа другите повисоки цели и потреби.

Низ историјата постои континуитет во патувањето и престојот во одредени туристички дестинации, а мотивите за патување отсекогаш постоеле. Дестинациите или местата кои биле познати уште во античките времиња, денес и понатаму се во центарот на вниманието на современите туристи кои се привлечени од митовите и легендите за тие места. Историјата дава важни согледувања за причините на патувањата во античко време и евентуалниот развој на туризмот, ако се согласиме дека тие патувања денес може да се протолкуваат како туризам. Врз основа на записите од античко време, знаеме дека многу култури и нации се преселиле од едно место во друго заради освојување на територии и контрола на ресурсите и трговските патишта. Моментот кога едноставното патување еволуирало во посложена активност и во туризам е тешко да се идентификува. Сепак, “туризмот“ како движење или дејност веројатно почнал да се развива за време на таканаречената “ера на империите” која се

протегала од времето на старите Египќани, до Грците и конечно до крајот и падот на Римската империја. Во тоа време, луѓето патувале во голем број поради владини, комерцијални, образовни и религиозни цели, од неопходност и од задоволство. Иако во тоа време се патувало на големи растојанија, сепак не може да се зборува за “туризам“ се до појавата на горенаведените империи на Египет, Грција, Рим, но и на Персија, Кина и слично. Тие записи од историјата денес ни даваат увид во “туристичките активности“ во античко време. Така на пример, Феничаните, како и други народи што патувале, биле заинтересирани да патуваат поради чувство на љубопитност и откритија, како и за воспоставување трговски патишта. Другите народи, како што биле Маите во местото што денес е Мексико, како и тогашната династија Шан во денешна Кина, најверојатно патувале поради исти причини како Феничаните. Тоа што со сигурност може да се потврди е дека кога цивилизациите се создавале и се ширеле во географскиот простор, патувањето станало неопходно.

3.2. Голема турнеја (Grand Tour)

Сепак, потеклото на зборот туризам се однесува на поимот “голема турнеја“ (Grand Tour) што значи патување во одредени места и градови (најчесто во Западна Европа) заради образование, одмор и задоволство.

Потребата за такви патувања настанала во текот на 17-тиот век, во Обединетото Кралство, меѓу аристократите чии патувања во континентална Европа биле дел од процесот на образование, а подоцна веќе се прошириле и на средната класа. Како што тоа патување станувало помасовно, така се губело образовното значење. Веќе во тој период се појавуваат и првите музеи кои ги величаат уметничките и индустриските достигнувања, што со текот на времето станало олицетворение на буржоаската идеја на универзалноста на културата. Музеите наскоро станале центар на интерес на патниците односно туристите.

Околу 1862 година бил создаден дотогаш непознат концепт наречен атракција. Тој укажувал на нешто што го привлекува вниманието особено одредени интересни или забавни изложби. Постепено, достапноста на музеите, изложбите и другите културни настани и манифестации значително придонесле за развојот на туризмот воопшто.

Во втората половина на 19-тиот век, се развиле организирани патувања врз основа на моделот “голема турнеја“ (Grand Tour), а до веќе до Првата светска војна во Европа главна мотивација за патување станала културната содржина. Во периодот помеѓу двете светски војни, особено во земјите од Северна Европа, акцентот бил ставен на домашниот туризам, вклучувајќи го и престојот на село.

3.3. Културниот туризам после Втората светска војна

По Втората светска војна, воглавно патувањата на туристите од северно европските земји се насочени кон Медитеранот каде што можеле евтино да уживаат во сонцето и морето. Понудата била заснована на стандардизирани производи кои ги нуделе тур-операторите кои биле насочени кон Западна и Северна Европа. Тоа на почетокот вклучувало релативно сиромашна туристичка понуда која во голема мера се должела на идеализираните "национални" култури.

Но, веднаш после завршувањето на војната, сите земји, паралелно со економското заживување, започнале да создаваат услови за развој на туризмот и патувањата, новите вработувања овозможиле подобрување на нивниот животен стандард, а со тоа се појавила и потребата за одмор и рекреација. Превозот и превозните средства се модернизирале, со што се намалила оддалеченоста меѓу дестинациите, а се модернизирале и хотелските и угостителските капацитети со нови производи и содржини. Токму ваквите настани им овозможиле на љубителите на патувањата, но и обичните луѓе, да станат пољубопитни за откривање на нови народи и култури, а тоа пак придонесло да се откријат нови дестинации со огромно културно-историско наследство, дотогаш малку познати во светот.

Од друга страна, се отвориле границите на многу држави со што се овозможило слободно движење на луѓето, особено во Европа, каде поради Првата и Втората светска војна, но и поради некои внатрешни политички проблеми меѓу одредени земји, луѓето имале информации и знаења за постоењето на урбани и рурални средини богати со културно наследство. Тоа наследство на тие градови и држави, после војната и формирањето на УНЕСКО, станало познато во целиот свет. Токму тие места денес се најпосетените туристички дестинации во светот.

Запознавањето нови култури овозможило модернизација и подобро организирање на патувањата, а земјите богати со културно-историско наследство ја искористиле таа можност за развој на туризмот, а со тоа и за развој на целокупната национална економија. Само како податок, после војната, имало 25 милиони меѓународни патници (туристи), а денес тоа се 1.4 милијарди, со тенденција тој број да порасне на 1.8 милијарди во 2030 година.

3.4. Културен туризам на 21-от век

Во почетокот на XXI-от век, туристичкиот глобален пазар почна да создава меѓусебно зависен систем во кој страната на понудата и страната на побарувачката доживуваат значителни промени како во време и простор, така и од перспектива на квантитативните и квалитативните аспекти или компоненти. Нови и нови региони, места, дестинации и туристички производи/услуги ќе бидат вклучени во меѓународните и домашните туристички трендови, а само таквите туристички дестинации ќе може да “преживеат“.

Туризмот стана една од најголемите индустрии во светот, од елитни занимации до неопходен годишен одмор за масата луѓе, а воедно и еден од најголемите глобални извори за вработување. Во исто време, благодарение на демократизацијата на културата, сите нејзини форми се развија и се проширија, а средната класа повеќе од кога било почна да се интересира за форми на "висока" култура.

Според промените кои се случуваат во туристичките трендови, очигледно е дека посетителите посилно се вклучени во културните активности отколку порано иако мора да се истакне дека улогата на 3S (сонце, песок, море) во масовниот туризам сè уште ќе биде (многу) доминантна. Од друга страна, се појавуваат нови генерации посетители на туристичкиот пазар, а сега можеме да зборуваме за нова 3S група или генерација на туристи кои главно се мотивирани за спорт, спектакл и задоволство. Ако се земе предвид влијанието на културниот туризам на глобалниот туристички пазар, според податоците од Светската туристичка организација може да се каже дека околу 400 милиони меѓународни патувања се генерирани како резултат на културниот туризам, што претставува 1/3 од вкупниот светски туризам. Исто така, во овој век се очекува парите кои ќе се потрошат од страна на “културните туристи“ да бидат 1/3

повеќе во споредба со обичниот турист. Така, се предвидува дека улогата на културниот туризам постојано ќе се зголемува и ќе биде позначајна. Производите и услугите во културниот туризам ќе привлекуваат повеќе туристи секој ден, но при тоа мора да се земаат предвид најзначајните принципи на одржливиот развој на туризмот: креирање современ и конкурентен културен туристички производ заснован на квалитет, препознатливост, економичен и креативен, со цврсти заложби за заштита и унапредување на културното наследство и на културниот идентитет на туристичката дестинација, како и заштита на животната средина.

ДЕЛ ТРЕТИ

Одржлив развој и туризам

I. ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ОДРЖЛИВИОТ РАЗВОЈ

Одржливиот развој се смета за еден од најсилните дебати во последниве децении во светот. Без оглед на ова, сèуште нема јасна слика за тоа како може да се постигне развој кој се базира на одржливоста како концепт. Токму појавата на концептот за "одржлив развој" ги натерал сите мислители, академици и стручни лица да размислат во однос на постигнувањето на одржливоста која е резултат на мултидимензионалниот карактер на овој концепт.

Предизвикот за одржливоста има за цел и потреба да се преземат конкретни мерки во сите земји во светот (развиените, земјите во развој и најмалку развиените земји), поради неколку причини: прво, недостатокот на дефиниции за одржливиот развој, второ, тешкотијата во "преведувањето" на целите на одржливиот развој во конкретни мерки и стратегии, и трето, фокусирањето на симптомите на развојните проблеми, наместо на изворот на самиот проблем.

Владите, организациите и поединците се важен дел од проблемот на одржливоста. Економистите тврдат дека одржливиот развој мора да се постави во економскиот систем, во чиј центар се наоѓа поединецот. Улогата на државата и на пазарот и понатаму ќе продолжи да биде важна, а компаниите ќе влијаат на страната на понудата преку задоволување на потребите на клиентите на еден поодржлив начин. Државата треба да развие финансиска и регулаторна рамка која ќе го поттикнува економскиот развој базиран на социјална правда и одржливост на животната средина. Но, улогата на поединецот е од клучно значење преку влијанието на страната на побарувачката со помош на креирањето на политики и донесување на одлуки. Одржливиот развој е концепт кој се грижи за потребите на идните генерации, а истовремено делува да ги задоволи потребите на тековните генерации⁵².

⁵²World Commission on Environment and Development's (the Brundtland Commission's) report Our Common Future. This report is commonly known as "the Brundtland Report.", 1987.

1. Поим за одржлив развој

Согледувањето на проблемите поврзани со загадувањето на животната средина започнало да се воочува уште во 70 - те години од минатиот век. Како резултат на тоа, во 1972 година во Стокхолм е одржана Конференцијата на Обединетите нации за човековата животна средина (United Nations Conference on the Human Environment), од каде како резултат произлегла Програмата на Обединетите Нации за животна средина (UNEP).

Следна голема конференција на Обединетите Нации посветена на животната средина и одржливиот развој е Конференцијата за животна средина и развој (United Nations Conference on Environment and Development – UNCED) одржана во Рио де Жанеиро од 3 до 14 јуни 1992 година, позната уште како и Самитот на планетата Земја.

Од оваа конференција произлегле три главни стратешки документи:

- Агенда 21,
- Декларацијата од Рио за животна средина и развој, во која се опфатени 27 начела кои ги одредуваат правата и обврските на државите во нивните настојувања за развој и благосостојба на човекот, и
- Изјавата за принципите за одржливо управување со шумите.

Исто така, за потпишување биле отворени Рамковната Конвенција за климатски промени на Обединетите Нации и Конвенцијата за биолошка разновидност, а започнале и преговори за Конвенцијата за борба против опустинувањето. На Самитот во Рио било одлучено да се утврди Комисијата за одржлив развој при Обединетите Нации. Самитот одржан во Рио претставува пресвртница во историјата по однос на прашањата поврзани со заштитата на животната средина и одржливиот развој, меѓутоа исто така претставува пресвртница и во глобалните демократски процеси.

На Самитот во Рио, покрај високите претставници на 179 влади, присуствувале и 100-тина претставници на Обединетите нации, на локалните власти, деловни, научни, невладини и други организации. За првпат на овој Самит се согледала важноста од вклучувањето на целокупната јавност при донесување на одлуки и решенија поврзани со животната средина и одржливиот развој.

Во рамките на декларацијата од Рио бил донесен и Принципот 10 со кој се дефинира правото на јавноста до пристап на информации поврзани со животната средина, правото за учество на јавноста при донесување на одлуки поврзани со животната средина и правото за пристап до правда. Принципот 10 односно Партнерството за Принципот 10, претставува основа за донесување на Архуската Конвенција, донесена 1998 година на четвртата министерска конференција “Животна средина за Европа“, одржана во Архус, Данска, под покровителство на Економската комисија за Европа при Обединетите Нации.

Текстот на Агендата 21 бил усвоен на самитот во Рио 1992 година. Агендата 21 ги разгледува прашањата за одржлив развој на глобално, национално, регионално и локално ниво. Таа опфаќа четири секции и тоа:

- ✓ Секција 1: Социјални и економски димензии, која во себе ги вклучува борбата со сиромаштијата, промена на навиките на потрошувачите, демографската динамика, промоција на здравјето, промоција на одржливи човекови населби и вклучување на животната средина и развојот во донесувањето на одлуките;
- ✓ Секција 2: Зачувување и управување на ресурсите, која ги дефинира одржливото управување со почвата, одржливото земјоделство и руралниот развој, спречувањето на процесот на изумирање на шумите, одржливиот развој на планините, управувањето со разни видови на отпад, заштитата на водите, зачувувањето на биолошката разновидност, спречувањето на опустинувањето, управувањето со биотехнологијата;
- ✓ Секција 3: Зајакнување на улогата на социјалните групи, која ја вклучува улогата на децата и младите, невладините организации, жените, локалните власти, бизнис секторот и работниците;
- ✓ Секција 4: Начини на имплементација, која ја вклучува науката, развојот на технологиите, образованието, меѓународните институции и механизми и механизмите за финансирање.

Планот за целосна имплементација на Агендата 21 е содржан во Планот за имплементација од Јоханесбург, донесен за време на Светскиот самит за одржлив развој во 2002 година во Јоханесбург.

На Светскиот Самит за социјален развој во 2005-та година било истакнато дека е потребно усогласување на заштитата на животната средина, социјалната еднаквост и економските барања – “трите столбови” на одржливоста. Ова гледиште било изразено како илустрација со користење на три елипси кои се преклопувале и укажувале на тоа дека трите столбови на одржливоста меѓусебно не се исклучуваат и може меѓусебно да се надополнат. Трите столбови служеле како заедничка основа за бројни системи на стандарди за одржливост и сертификација во последниве години, посебно во прехранбената индустрија.

Одржливиот развој како што е дефиниран од страна на ОН, не е универзално прифатен и има претрпено различни интерпретации. Што е одржливост, кои треба да бидат целите на одржливоста и како ќе се постигнат тие цели, се прашања кои се отворени за интерпретација. За многу еколози “одржливиот развој” е оксиморон - бидејќи се чини дека развојот повлекува деградација на животната средина.

Универзално прифатена дефиниција за одржливоста се уште не постои бидејќи треба да биде научна и поткрепена со факти, јасна изјава за една специфична "дестинација".

Едноставната дефиниција "одржливост е подобрување на квалитетот на човечкиот живот, се додека се живее во рамки на капацитетот на поддршка на екосистемот", иако нејасна, ја пренесува идејата дека одржливоста има квантитативни лимити.

Но, одржливоста исто така е повик за акција, задача во тек или “патување”, а според тоа и политички процес, па некои дефиниции поставуваат заеднички цели и вредности. Повелбата на Земјата зборува за “одржливо глобално општество засновано врз почит кон природата, универзалните човекови права, економската правда и култура на мир”.

Како дополнителна компликација, зборот одржливост не се користи само за човековата одржливост на Земјата, туку и за многу други ситуации и контексти, за многу мерки за простор и време, од мала локална па се до глобална рамнотежа за производство и потрошувачка.

Поради сите овие причини, одржливоста се сфаќа во една крајност како ништо повеќе од обичен збор кој добро звучи, со мало значење и важност, а во друга крајност како значаен но ненасочен концепт како “слобода” или “правда”. Исто така, овој поим се опишува како “дијалог на вредности кој пркоси на консензуална дефиниција”.

Некои истражувачи и институции истакнале дека овие три димензии (економска, еколошка и социјална) не се доволни за да се изрази сложеноста на сегашното општество и предложиле да се вклучи и културата во овој модел за развој (што значи дека одржливиот развој опфаќа 4 компоненти и тоа: економска, еколошка, социјална и културна).

Одржливиот развој е збир на методи за да се создаде и одржи развој кој цели да ја отстрани сиромаштијата, создава изедначени стандарди на живеење, задоволување на основните потреби на сите луѓе и воспоставува одржливи политички практики, истовремено преземајќи ги сите неопходни мерки за да се избегнат неповратните штети на природниот капитал долгорочно за краткорочни придобивки преку усогласување на развојните проекти со обновливата способност на природната средина⁵³.

2. Цели на одржливиот развој

Во 2015 година, светските лидери ги договориле 17-те Цели на одржливиот развој и 169-те таргети (подцели) кои се содржани во Агендата за одржлив развој 2030, како и средствата за нивно спроведување, следење и ревидирање. “Агендата 2030“ претставува акциски план за луѓето, планетата, напредокот, мирот и партнерство, кој се согласиле да го спроведат сите 193 земји членки на Обединетите Нации.

Пет аспекти ја прават “Агендата 2030“ способна за преобразба и различна од Милениумските развојни цели (МРЦ)

“Агендата 2030“ е:

1. “посеопфатна од сите претходно“, што ги засегнува сите сектори на власта и развојот, вклучително и економските, еколошките и социјалните чинители на здравјето;
2. “интегрирана и неделива“, што значи дека целите и подцелите (таргетите) се взаемно поврзани и зависни и им е потребна силна политичка кохерентност како вертикално, така и хоризонтално, како и посветеност на власта и на целото општество;

⁵³ Carter, Neil. *The Politics of the Environment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

3. “глобална по природа и универзална според примената“, па затоа и е меродавна за сите земји (развиените и во развој), при што „ги зема предвид различните национални реалности, капацитети и нивоа на развој“;
4. фокусирана на правичност и на досегање до она население до кое најтешко се пристапува; во резолуцијата се дава констатацијата дека „никој нема да биде исклучен“; важната улога на родот, правичноста и човековите права се признава низ сите ЦОР, со што се дава силна рамка којашто поврзува повеќе општествени цели интегрирано, а при тоа експлицитно се признава важноста на мирот и безбедноста како неопходни предуслови за одржлив развој; и
5. “инклузивна“, што значи дека само преку партнерства ќе може да се постигнат подцелите и целите.

Агендата 2030 и нејзините ЦОР се во надлежност на земјите членки, што значи дека “секоја Влада ги поставува своите национални таргети водејќи се според глобалното ниво на амбиција, но земајќи ги во предвид националните прилики“, со што се води сметка за отчетност во испорачувањето на резултатите како дел од глобалниот подвиг.

Целите за одржливиот развој се:

- Цел 1. Да се стави крај на сиромаштијата во сите нејзини форми насекаде,
- Цел 2. Да се стави крај на гладувањето, да се постигне безбедност на храната и подобрување на исхраната и да се промовира одржливо земјоделство,
- Цел 3. Да се обезбеди здрав живот и да се промовира благосостојба за сите од секоја возраст,
- Цел 4. Да се обезбеди инклузивно и еднакво квалитетно образование и да се промовираат можностите за доживотно учење за сите,
- Цел 5. Да се постигне родова еднаквост и да се охрабрат жените и девојчињата,
- Цел 6. Да се обезбеди пристап до одржливо управување со вода и санитарни услови за сите,
- Цел 7. Да се обезбеди пристап до прифатлива, сигурна, одржлива и модерна енергија за сите,
- Цел 8. Промовирање на инклузивен и одржлив економски раст, вработување и пристојна работа за сите,

- Цел 9. Изградба на прилагодлива инфраструктура, промовирање на одржлива индустријализација и поттикнување на иновации,
- Цел 10. Намалување на нееднаквоста во и меѓу земјите,
- Цел 11. Остварување на инклузивни градови и населби, безбедни, прилагодливи и одржливи,
- Цел 12. Да се обезбеди одржлива потрошувачка и производство,
- Цел 13. Да се преземат итни мерки за борба против климатските промени и нивното влијание,
- Цел 14. Да се зачуваат океаните, морињата и морските ресурси и да се обезбеди нивно одржливо користење со цел постигнување одржлив развој,
- Цел 15. Заштита, обновување и промовирање на одрливото користење на копнените екосистеми, одржливо управување со шумите, борба против опустинувањето и спречување на земјишната деградација, како и спречување на намалувањето на биолошката разновидност,
- Цел 16. Промоција на мирољубиви и инклузивни општества за одржлив развој, пристап до правда за сите и изградба на ефикасни, одговорни и инклузивни институции на сите нивоа,
- Цел 17. Зајакнување на средствата за спроведување и ревитализација на глобалното партнерство за одржлив развој

Слика бр.2 Цели на одржлив развој на Агендата 2030

2.1. Крај на сиромаштијата во светот

До 2030 година, искоренување на екстремната сиромаштија на сите луѓе насекаде во светот, со која, согласно тековните показатели, се зафатени сите луѓе кои живеат со помалку од \$ 1,25 долари на ден. До 2030 година, да се намали најмалку за половина бројот на мажи, жени и деца од сите возрасти кои живеат во сиромаштија, во сите нејзини облици, согласно националните дефиниции.

Спроведување на соодветни национални системи и мерки за социјална заштита за сите, особено за најзагрозените, а заклучно со 2030 година да се постигне значителен опфат на сиромашните и ранливите.

До 2030 година, да се осигура дека сите мажи и жени, особено сиромашните и ранливите, имаат еднакви права на економски ресурси, како и пристап до основните услуги, управување со земјиштето и други форми на сопственост, наследство, природни ресурси, соодветна нова технологија и финансиски услуги, како микрофинансирање.

До 2030 година, да се изгради систем којшто ќе обезбеди поголема отпорност на сиромашните и оние во ранлива состојба и да се намали нивната изложеност и ранливост на екстремни настани поврзани со екстремни климатски појави и други економски, социјални и еколошки шокови и природни катастрофи:

- Да се обезбеди значајна мобилизација на ресурси од различни извори, вклучително и преку зголемена развојна соработка, со цел да се обезбедат соодветни и предвидлив средства за земјите во развој, особено во најмалку развиените земји, за реализација на програми и политики со коишто ќе се стави крај на сиромаштијата во сите нејзини димензии.
- Да се создаде прифатлива политичка рамка на национално, регионално и меѓународно ниво, во полза на сиромашните и врз основа на родово сензитивните стратегии за развој, да се поттикнат забрзани инвестиции наменети за активности во врска со искоренувањето на сиромаштијата.

2.2. Крај на гладувањето, безбедност на храната и одржливо земјоделство

До 2030 година, да се стави крај на гладувањето и да се обезбеди пристап до безбедна и здрава храна доволна за сите луѓе, особено за сиромашните и луѓето во ранлива состојба, вклучително и бебињата, во текот на целата година.

До 2030 година, да се стави крај на сите форми на неисхранетост, и до 2025 година да се постигнат меѓународно договорените цели за спречување на заостанувањето во телесниот развој кај деца до 5-годишна возраст, како и да се утврдат и задоволат потребите за исхрана на девојките адолесценти, бремените жени и доилки и постарите лица.

До 2030 година, двојно да се зголеми земјоделското производство и приходите на малите производители на храна, особено на жените, автохтоните групи, земјоделските семејства, сточарите и рибарите, вклучени преку безбеден и еднаков пристап до земјиште, други продуктивни ресурси и инпути, знаење, финансиски услуги, пазари и можности за остварување на дополнителни вредности и други неземјоделски облици на вработување.

До 2030 година, да се осигураат одржливи системи за производство на храна и спроведување на прилагодливи земјоделски практики кои ја зголемуваат

продуктивноста и производството, кои помагаат да се одржат екосистемите, да се зајакне капацитетот за адаптација кон климатските промени, екстремните временски услови, суши, поплави и други природни катастрофи, како и да се осигура постепено подобрување на земјиштето и квалитетот на почвите.

До 2020 година, да се одржува генетската разновидност на семињата, култивираните растенија, како и на одгледуваните и домашните животни и нивните сродни диви видови, преку соодветно управување на банки за чување на разновидни семиња и растенија на национално, регионално и меѓународно ниво, како и со промовирање на пристапот до фер и рамноправна распределба на придобивките кои произлегуваат од користењето на генетските ресурси и придружните традиционални знаења, што се меѓународно договорени:

- Зголемување на инвестициите, руралната инфраструктура и земјоделските истражувања и проширување на услугите, меѓу другото и преку засилена меѓународна соработка, напреден технолошки развој и подобрување на банките за растителен и добиточен генетски материјал, со цел да се зголеми производствениот земјоделски капацитет во земјите во развој, и особено во најмалку развиените земји,
- Да се исправат и спречат било какви трговски рестрикции и дисторзии на светскиот земјоделски пазар, како и преку паралелно елиминирање на сите форми на извозни земјоделски субвенции и сите извозни мерки со еквивалентен ефект, во согласност со мандатот на Развојната агенда од Доха,
- Усвојување на мерки за обезбедување на правилно функционирање на пазарот на храна и нејзините деривати, како и да се олесни навремено пристап до информации за пазарот, вклучително и за резервите на храна, со цел да се спречи екстремната нестабилност на цените за храна.

2.3. Обезбедување здрав живот за сите

До 2030 година, да се намали глобалната смртност кај родилките на помалку од 70 на 100.000 живородени. До 2030 година, да се спречи смртноста кај новороденчиња и децата под 5-годишна возраст, во сите земји без исклучок, со цел намалување на

неонаталната смртност најмалку под 12 на 1000 живородени деца и кај деца под 5-годишна возраст намалување на смртноста најмалку под 25 на 1000 живородени деца.

До 2030 година, да се стави крај на епидемијата на СИДА, туберкулозата, маларијата и занемарените тропски болести и да се зајакне борбата против хепатитис, и болести како резултат на загадената вода и други заразни болести.

До 2030 година, за една третина да се намали предвремената смртност од незаразни болести преку превенција и третман и промовирање на менталното здравје и благосостојба. Зајакнување на превенцијата и третман на злоупотребата на супстанции, вклучително злоупотребата на наркотична дрога и штетното користење на алкохолот.

До 2020 година, да се преполови бројот на смртни случаи и повреди од сообраќајни незгоди на глобално ниво. До 2030 година, да се осигура универзалниот пристап до услугите што се однесуваат на половото и репродуктивното здравје, вклучително и планирањето на семејство, информирањето и едукацијата, како и интегрирање на репродуктивното здравје во националните стратегии и програми.

Постигнување на универзално здравствено осигурување, вклучувајќи ја и заштитата од финансиски ризик, пристап до квалитетни услуги од суштинско значење за здравствената заштита и пристап до безбедни, ефикасни, квалитетни и достапни основни лекови и вакцини за сите.

До 2030 година, значително да се намали бројот на смртни случаи и болести предизвикани од опасните хемикалии, загадувањето на воздухот, водата и почвата:

- Да се зајакне спроведувањето на Рамковната конвенција на Светската здравствена организација за контрола на тутунот во сите земји, соодветно,
- Поддршка на истражувањето и развојот на вакцини и лекови за заразни и незаразни болести што главно ги погодуваат земјите во развој, обезбедување слободен пристап до достапните основни лекови и вакцини во согласност со Декларацијата од Доха за Спогодбата за трговските аспекти на правата за интелектуална сопственост (TRIPS) и јавното здравство со што се потврдува правото на земјите во развој во целост да ги користат одредбите од Спогодбата за трговските аспекти на правата за интелектуална сопственост, во врска со флексибилноста за заштита на јавното здравје со посебен нагласок, да се обезбеди пристап до лекови за сите,
- Значително зголемување на финансирањето во областа на здравството, како и вработување, развој, обука и задржување на работната сила во здравствените

установи во земјите во развој, особено во најнеразвиените земји и малите островски земји во развој,

- Зајакнување на капацитетите на сите земји, особено на земјите во развој, за рано предупредување, намалување на ризикот и управување со националните и глобалните здравствени ризици.

2.4. Обезбедување инклузивно образование и доживотно учење

До 2030 година, да се осигура дека сите девојчиња и момчиња стекнале бесплатно, подеднакво достапно и квалитетно основно и средно образование, што понатаму ќе овозможи добивање на соодветни и делотворни резултати.

До 2030 година, да се осигура дека сите девојки и момчиња имаат пристап до квалитетен ран детски развој, грижа и предучилишно образование, како подготовка за основно образование. До 2030 година, да се осигура еднаков пристап за сите жени и мажи до достапно и квалитетно техничко, стручно и терциерно образование, вклучително и високо образование.

До 2030 година, значително да се зголеми бројот на младите и возрасните кои имаат соодветни вештини, вклучувајќи технички и стручни вештини, вработување, пристојни работни места и претприемништво.

До 2030 година, да се елиминираат родовите разлики во образованието и да се обезбеди еднаков пристап до сите нивоа на образование и стручна обука за ранливите граѓани, вклучително и лицата со посебни потреби, автохтоното население и децата во ранлива состојба.

До 2030 година, да се осигура дека сите млади и значителен број од возрасните, мажи и жени, постигнале јазична и нумеричка писменост.

До 2030 година, да се осигура дека сите ученици ќе се здобијат со знаења и вештини потребни за промовирање на одржливиот развој, меѓу другото, преку едукација за одржлив развој и одржлив начин на живот, човекови права, родова еднаквост, промоција на културата на мирот и без насилство, глобално жителство и разбирање на културната разновидност и придонесот на културата кон одржлив развој:

- Изградба и подобрување на школските објекти прилагодени на барањата на децата, инвалидите и во поглед на родовите барања, осигурување на безбедна, ненасилна, инклузивна и ефективна средина за учење, за сите,
- До 2020 година, на глобално ниво значително да се прошири бројот на стипендии за земјите во развој, особено за најмалку развиените земји, малите островски земји во развој и земјите од Африка, за упис на високо образовни институции, вклучително и стручни и технички обуки за информатичка и комуникациска технологија, инженеринг и научни програми, во развиените земји и другите земји во развој,
- До 2030 година, значително да се зголеми понудата на квалификувани наставници, вклучително преку меѓународната соработка за обука на наставници во земјите во развој, особено во најнеразвиените земји и малите островски земји во развој.

2.5. Постигнување родова еднаквост и охрабрување на жените

Укинување на сите форми на дискриминација на сите жени и девојчиња, насекаде. Елиминација на сите форми на насилство врз сите жени и девојчиња во јавната и приватната сфера, вклучително и трговија со луѓе и сексуална и друг вид на експлоатација.

Елиминирање на сите штетни практики, како присилни бракови со деца и бракови во рана возраст, и генитално осакатување на женската популација. Да се признае и вреднува неплатената нега и домашна работа преку овозможување на јавни услуги, инфраструктурни и политики за социјална заштита и промоција на заедничка одговорност во рамки на домаќинствата и семејствата, соодветно на националните прилики.

Да се осигура универзален пристап до правото за обезбедување на половото и репродуктивно здравје, во согласност со Програмата за акција на Меѓународната конференција за население и развој и Пекиншката платформа за акција и пристап до документите за резултатите од овие конференции:

- Да се преземат реформи за пристап на жените до еднакви права на економски ресурси, како и пристап до земјиште и други форми на сопственост, финансиски услуги, наследство и природни ресурси, во согласност со националните закони,
- Да се зголеми примената на технологии кои обезбедуваат подобри услови, особено во информатичката и комуникациска технологија, со цел промовирање на јакнењето на жените,
- Да се усвојат и зајакнат соодветни политики и извршни акти за унапредување на родовата еднаквост и еманципација на сите жени и девојки, на сите нивоа.

2.6. Пристап до вода и санитарни услови за сите

До 2030 година, да се постигне универзален и еднаков пристап до безбедна и достапна вода за пиење за сите. До 2030 година, да се постигне пристап до соодветни и еднакви хигиенски и санитарни услови за сите и да се стави крај на дефекацијата на отворено, со посебен осврт кон потребите на жените и девојчињата и оние во ранлива состојба.

До 2030 година, да се подобри квалитетот на водата преку намалување на загадувањето, спречување на нелегално отстранување на отпад и минимизирање на ослободувањето на опасни хемикалии и материјали, преполовување на учеството на непечистени отпадни води и значително зголемување на рециклирањето и безбедната повторна употреба на глобално ниво.

До 2030 година, значително зголемување на ефикасноста во употребата на вода во сите сектори и да се осигураат одржливи црпни капацитети и залихи на свежа вода, за да се одговори на недостатокот на вода и значително да се намали бројот на луѓе кои страдаат од недостиг на вода.

До 2030 година, да се спроведе интегрирано управување со водните ресурси на сите нивоа, вклучително и прекугранична соработка, соодветно. До 2020 година, да се заштитат и обноват водно поврзаните екосистеми, вклучително и планини, шуми, мочуришта, реки, подземни изданија и езера:

- До 2030 година, да се прошири меѓународната соработка и поддршка за градење на капацитетите на земјите во развој, за активности и програми поврзани со

вода и санитарни услови, вклучително собирање на вода, десалинизација, ефикасност на системите за водоснабдување, третман на отпадни води, рециклирање и технологии за повторна употреба,

- Поддршка и зајакнување на учеството на локалните заедници во подобрување на управувањето со вода и санитарни услови.

2.7. Пристап до енергија за сите

До 2030 година, да се осигура универзален пристап до прифатливи, сигурни и модерни енергетски услуги. До 2030 година, значително да се зголеми уделот на обновливите извори на енергија во вкупната глобална енергетска понуда.

До 2030 година, двојно да се зголеми глобалната стапка на подобрување во енергетската ефикасност:

- До 2030 година, да се подобри меѓународната соработка за олеснување на пристапот до истражувања и технологии за чиста енергија, вклучително обновливи извори на енергија, енергетска ефикасност и технологии за чиста енергија и напредни и почисти технологии на фосилни горива, како и промовирање на инвестициите во енергетската инфраструктура и технологии за чиста енергија,
- До 2030 година, да се прошири инфраструктурата и надгради технологијата за снабдување со модерни и одржливи енергетски услуги за сите во земјите во развој, особено во најмалку развиените земји, малите островски земји во развој, земјите во развој што немаат излез на море, во согласност со соодветните програми за поддршка

2.8. Инклузивен економски раст, вработување и пристојна работа

Да се одржи економскиот раст по глава на жител во согласност со националните услови, и особено, најмалку 7 отсто бруто пораст на домашниот производ на годишно ниво во најмалку развиените земји.

Да се постигне повисоко ниво на економска продуктивност преку разновидност, технолошка надградба и иновации, со фокус кон остварување дополнителни вредности и сектори кои поттикнуваат нови работни места.

Промовирање на развојно ориентираните политики кои поддржуваат производствени активности, креирање на пристојни работни места, претприемништвото, креативност и иновации, како и охрабрување за формирање и развој на микро, мали и средни претпријатија, вклучително и пристап до финансиски услуги.

Напредно подобрување, до 2030 година, на глобалната ефикасност во користењето на ресурсите и производството, и настојување да се постигне економски раст без уништување на животната средина, во согласност со 10-годишната рамковна програма за одржлива потрошувачка и производство, под водство на развиените земји.

До 2030 година, да се постигне целосно и интензивно вработување и пристојна работа за сите жени и мажи, вклучително и за младите и лицата со посебни потреби, како и еднаква плата за работа од ист обем. До 2020 година, значително да се намали процентот на млади кои не се вработени, образовани или обучени.

Да се преземат итни и ефикасни мерки за искоренување на принудната работа, да се стави крај на модерното ропство и трговијата со луѓе и да се стави забрана и елиминирање на најлошите форми на искористување на децата за работа, вклучително и регрутирањето на деца за учество во војни, а до 2025 година да се стави крај на искористувањето на децата за работа во сите облици.

Да се заштитат правата на работниците и да се промовира безбедна и сигурна работна средина за сите работници, вклучително и за работниците мигранти, особено жените мигранти, и оние со нестабилно вработување. До 2030 година да се изготват и спроведат политики за промовирање на одржлив туризам, што создава работни места и ја промовира локалната култура и производи.

Да се зајакне капацитетот на домашните финансиски институции со цел да се поттикне и прошири пристапот до банкарство, осигурување и финансиски услуги за сите:

- Да се зголеми поддршката за трговска помош на земјите во развој, особено на најмалку развиените земји, вклучително и преку Интегрираната рамка за заголемување на техничката помош во однос на трговијата за најмалку развиените земји,

- До 2020 година да се развие и да се стави во функција глобалната стратегија за вработување на младите и спроведување на Глобалниот пакт за работни места на Меѓународната организација на трудот.

2.9. Изградба на инфраструктура, индустријализација и иновации

Развој на квалитетна, сигурна, одржлива и прилагодлива инфраструктура, вклучително и регионална и прекугранична инфраструктура за поддршка на економскиот развој и човечката благосостојба, со фокус на применлива и инфраструктура со еднаков пристап за сите.

Промовирање на инклузивна и одржлива индустријализација и, до 2030 година значително зголемување на вработеноста во индустрискиот сектор и неговото учество во вкупниот бруто домашен производ, во согласност со националните услови, и двојно зголемување на неговото учество во најмалку развиените земји.

Зголемување на пристапот на малите индустриски и други претпријатија, особено во земјите во развој, до финансиски услуги, вклучително и до поволни кредити, и нивна интеграција во синцирот на вредности и пазарите.

До 2030 година, подобрување на инфраструктурата и осовременување на индустриските, со цел нивна одржливост, преку зголемена ефикасност во користењето на ресурсите и поголемо прифаќање на чисти еколошки технологии и индустриски процеси во сите земји, со преземање на мерки во согласност со нивните способности.

Овозможување на научни истражувања, надградба на технолошките можности во индустриските сектори во сите земји, особено во земјите во развој, вклучувајќи го, до 2030 година, и поттикнувањето на иновациите и значителното зголемување на бројот на работници за истражувања и развој на 1 милион луѓе, и трошоците за јавни и приватни истражувања и развој:

- Да се овозможи одржлив и прилагодлив развој на инфраструктурата во земјите во развој, преку зголемена финансиска, технолошка и техничка поддршка за земјите од Африка, најмалку развиените земји, земјите во развој без излез на море и малите островски земји во развој,
- Поддршка на домашниот технолошки развој, истражувања и иновации во земјите во развој, вклучително и обезбедување на поволна политика за

животната средина, меѓу кои и разновидност во индустриските сектори и дополнителната вредност на стоки,

- До 2020 година, значително зголемување на пристапот до информатички и комуникациски технологии и настојување за обезбедување на универзален пристап до интернет на најмалку развиените земји.

2.10. Намалување на нееднаквоста во и меѓу земјите

До 2030 година, постепено постигнување и одржување на растот на приходите од дното на 40 проценти од населението со поголема стапка од националниот просек. До 2030 година, јакнење и промовирање на социјалната, економската и политичката вклученост на сите, без оглед на возраста, полот, хендикепот, расата, етничката припадност, потеклото, религијата, економскиот или друг статус.

Да се осигура еднаква можност и намалување на нееднаквоста во исходите, вклучително и преку елиминирање на дискриминирачките закони, политики и практики и промовирање на соодветна законска регулатива, политики и активности за оваа намена.

Да се усвојат политики, особено фискални, политики за плати и социјална заштита, и постепено да се постигне поголема еднаквост. Подобрување на регулативата за следењето на глобалните финансиски пазари и институции и зајакнување во спроведувањето на таквите прописи.

Да се осигура зголемена застапеност и глас во процесот на донесување одлуки за земјите во развој во глобалните меѓународни економски и финансиски институции, со цел да се постигнат поефикасни, веродостојни, одговорни и легитимни институции.

Обезбедување на уредна, безбедна, редовна и одговорна миграција и мобилност на луѓе, вклучително и преку спроведување на планираните и добро-управувани миграциони политики:

- Спроведување на принципот за посебен и различен третман за земјите во развој, особено во најмалку развиените земји, во согласност со договорите на Светската трговска организација,
- Поттикнување на официјалната развојна помош и финансиски текови, вклучувајќи ги и директните странски инвестиции, во државите што имаат

најголема потребата, особено во најмалку развиените земји, земјите од Африка, малите островски земји во развој и земјите во развој без излез на море, во согласност со нивните национални планови и програми,

- До 2030 година, да се намалат трошоците за трансакции со дознака за мигранти на помалку од 3 проценти и да се елиминираат трошоците со дознака за коридори што се повисоки од 5 проценти.

2.11. Остварување на инклузивни градови и населби

До 2030 година, да се осигура пристап за сите до соодветно, безбедно и достапно домување и основни услуги и надградба на сиромашните квартави. До 2030 година, да се обезбеди пристап до безбедни, прифатливи, достапни и одржливи транспортни системи за сите, подобрување на безбедноста на патиштата, особено преку проширување на јавниот превоз, со посебно внимание на потребите на оние во ранлива состојба, жени, деца, лица со посебни потреби и постарите лица.

До 2030 година, подобрување на инклузивната и одржлива урбанизација и капацитетот за учество, интегрирано и одржливо планирање и управување на населбите за живеење во сите земји. Да се зајакнат напорите за заштита и зачувување на светското културно и природно наследство.

До 2030 година, значително да се намали бројот на смртни случаи и бројот на загрозени луѓе и значително да се намалат директните економски загуби во однос на глобалниот бруто домашен производ, предизвикани од катастрофи, вклучувајќи и катастрофи поврзани со вода, со фокус на заштита на сиромашните и луѓето од ранливите групи. До 2030 година, да се намали негативното влијание врз животната средина и градовите, по глава на жител, со посебно внимание врз квалитетот на воздухот и управувањето со комуналниот и другите видови отпад.

До 2030 година, да се обезбеди универзален пристап до безбедни, инклузивни и достапни зелени и јавни површини, особено за жените и децата, постарите лица и лицата со посебни потреби:

- Да се поддржат позитивни економски, социјални и еколошки врски помеѓу урбаните, полу-урбаните и руралните средини преку зајакнување на националното и регионалното развојно планирање,

- До 2020 година, значително да се зголеми бројот на градови и населби што ќе донесуваат и спроведуваат интегрирани политики и планови од инклузивен карактер, со фокус на ефикасноста на ресурсите, ублажување и прилагодување кон климатските промени, отпорност на катастрофи, како и да се развива и спроведува холистичко управување со ризикот од катастрофи на сите нивоа, во согласност со Рамката од Сендаи (2015-2030) за намалување на ризик од катастрофи,
- Да се обезбеди поддршка за најмалку развиените земји, преку финансиска и техничка помош, градејќи одржливи и прилагодливи објекти од локални материјали.

2.12. Одржлива потрошувачка и производство

Да се спроведат 10-годишните програмски рамки за одржлива потрошувачка и производство, така што сите земји ќе преземат акции, развиените земји ќе бидат лидери, и при тоа ќе го земат во предвид развојот и капацитетите на земјите во развој.

До 2030 година, да се постигне одржливо управување и ефикасно користење на природните ресурси.

До 2030 година, да се преполови отпадот од храна по глава на жител на глобално ниво, во малопродажбата како и на ниво на потрошувачи, намалување на загубите на храна во текот на производството и синцирот на снабдување, вклучително и загубите после берба.

До 2020 година, да се постигне соодветно управување со хемикалии и животниот циклус на сите видови отпад, во склад со заштитата на животната средина, а во согласност со договорените меѓународни рамки, и значително да се намали нивното ослободување во воздухот, водата и почвата, со цел да се минимизираат нивните негативни влијанија врз здравјето на луѓето и животната средина.

До 2030 година, значително да се намали создавањето на отпад преку превенција, намалување, рециклирање и повторна употреба.

Поттикнување на претпријатијата, особено големите и меѓунационални компании, да усвојат одржливи практики и да интегрираат одржливи информации во нивниот циклус на известување.

Промовирање на практики за спроведување на јавни набавки кои се одржливи, и во согласност со националните политики и приоритети. До 2030 година, да се осигура дека луѓето насекаде имаат соодветни информации и зајакната свест за одржлив развој и животен стил во хармонија со природата:

- Поддршка на земјите во развој за зајакнување на своите научни и технолошки капацитети, со цел да се насочат кон одржливи модели на потрошувачка и производство,
- Да се развијат и спроведат алатки за следење на одржливиот развој и влијанијата врз одржливиот туризам, што создава работни места и ја промовира локалната култура и производи,
- Рационализација на неефикасните субвенции за фосилни горива што поттикнуваат непотребна потрошувачка, отстранување на пазарните нарушувања, во согласност со националните услови, вклучително и преку реструктурирање на оданочувањето и исфрлање од употреба на штетните субвенции, каде што постојат, преку прикажување на нивните влијанија врз животната средина, земајќи ги целосно во предвид специфичните потреби и услови на земјите во развој, со намалување на можните негативни влијанија врз нивниот развој, на начин што ќе ги заштити сиромашните и загрозените заедници.

2.13. Мерки за борба против климатските промени и нивното влијание

Зајакнување на отпорноста и капацитетот за прилагодување на опасности поврзани со климата и природните катастрофи, во сите земји. Интегрирање на мерки за климатски промени во националните политики, стратегии и планови.

Подобрување на образованието, подигање на свеста и човечките и институционални капацитети за ублажување на климатските промени, адаптација, намалување на влијанието и рано предупредување:

- Спроведување на обврската преземена од страна на развиените земји – потписнички на Рамковната конвенција на ОН за климатски промени, за заедничко мобилизирање на \$ 100 милијарди на годишно ниво од сите извори

до 2020 година, со цел да се одговори на потребите на земјите во развој, во смисол на преземање значителни активности за ублажување и транспарентност во спроведувањето, и потполно и што е можно поскоро операционализирање на Климатскиот зелен фонд преку капитализација,

- Промовирање на механизми за зголемување на капацитетите за ефикасно планирање и управување со климатските промените во најнеразвиените земји и малите островски земји во развој, со посебен фокус на жените, младите и локалните и маргинализираните заедници.

2.14. Зачување на океаните, морињата и морските ресурси

До 2025 година, да се спречи и значително да се намали загадувањето на сите видови мориња, особено од копнените активности, вклучително и од морскиот отпад и загадувањето со нутриенти.

До 2020 година, одржливо да се управуваат и заштитат морските и крајбрежните екосистеми, за да се избегнат значителни негативни влијанија, преку зајакнување на нивната отпорност и да се преземат акции за нивна реставрација, со цел здрави и продуктивни океани. Да се минимизираат и да се укаже на влијанијата кои предизвикуваат закиселување на океаните, преку напредна научна соработка, на сите нивоа.

До 2020 година, ефикасно да се регулира користењето на производи од морињата и прекумерниот риболов, непријавениот и нелегален риболов и деструктивните риболовни практики и да се спроведуваат научно базирани планови за управување, заради обновување на рибниот фонд во најкраток можен рок, барем до ниво на максимално одржлив род што го диктираат биолошки карактеристики.

До 2020 година, да се зачуваат барем 10 проценти од крајбрежните и морските подрачја, во согласност со националните и меѓународните закони и врз основа на најдобрите достапни научни информации. До 2020 година, се забрануваат одредени форми на риболовни субвенции кои придонесуваат за прекумерен риболов, да се изостават субвенциите кои придонесуваат за незаконски, непријавен и нелегален риболов и да се пристапи кон воздржување од воведување на нови субвенции, и да се препознае потребата за соодветни и посебни, ефективни и поинакви третмани за

земјите во развој и најмалку развиените земји, како и тоа дека треба да бидат составен дел од преговорите за риболовни субвенции на Светската трговска организација.

До 2030 година, да се зголемат економските придобивки од одржливо користење на морските ресурси на малите островски земји во развој и најмалку развиените земји, вклучително и преку одржливо управување во рибарството, земјоделството и туризмот.

- Зголемување на научните знаења, развивање на капацитетите за истражување и трансфер на морските технологии, земајќи ги предвид критериумите на Меѓувладината океанографска комисија и Упатството за трансфер на морска технологија, со цел да се подобри квалитетот на океаните и да се зголеми учеството на морскиот биодиверзитет во развојот на земјите во развој, особено на малите островски земји во развој и најмалку развиените земји,
- Да се обезбеди пристап до морските ресурси и пазари за малите професионални рибари,
- Подобрување на заштитата и одржливото користење на океаните и нивните ресурси преку примена на меѓународното право, како што е наведено во UNCLOS, којашто обезбедува правна рамка за заштита и одржливо користење на океаните и нивните ресурси, како што е наведено во членот 158 – Иднината што ја сакаме (The Future We Want).

2.15. Заштита, обновување на одржливото користење на копнените екосистеми, шумите, борба против опустинувањето, спречување на земјената деградација и биолошка разновидност

До 2020 година, да се осигура зачувувањето, реставрацијата и одржливото користење на копнените и континенталните слатководни екосистеми и нивните услуги, особено шумите, мочуриштата, планините и сушните подрачја, во согласност со обврските од меѓународните договори.

До 2020 година, да се промовира одржливото управување на сите видови на шуми, да се запре со уништувањето на шумите, деградираното земјиште и почви да се вратат во првобитната состојба и значително да се зголеми обновувањето на деградираните шуми и пошумувањето на глобално ниво.

До 2030 година, да се продолжи со борбата против опустинувањето, деградираното земјиште и почви да се вратат во првобитната состојба, вклучувајќи ги и земјиштата погодени со опустинување, суши и поплави, и да се стремиме кон постигнување на свет ослободен од активности поврзани со деградација на земјиштето.

До 2030 година, да се осигура зачувувањето на планинските екосистеми, вклучително и нивната биолошка разновидност, со цел да се подобри нивниот капацитет за остварување на придобивки, кои се од суштинско значење за одржливиот развој.

Да се преземат итни и значајни мерки за намалување на деградацијата на природните живеалишта, да се запре губењето на биолошката разновидност и, до 2020 година да се заштитат загрозените видови и да се спречи нивното изумирање.

Да се промовира фер и рамноправна распределба на придобивките кои произлегуваат од користењето на генетските ресурси и да се промовира соодветен пристап до тие средства, во склад со меѓународните договори.

Да се преземат итни мерки за ставање крај на криволовството и трговијата со заштитени видови на флора и фауна и решавање на проблемите поврзани со побарувачката и понудата на нелегални производи од дивата флора и фауна. До 2020 година, да се воведат мерки за спречување и контрола на внесувањето и значително намалување на влијанието на инвазивните видови во копнените и водни екосистеми или искоренување на приоритетните видови.

До 2020 година, да се интегрираат вредностите на екосистемите и биолошката разновидност во националните и локалните планови, развојни процеси, стратегии за намалување на сиромаштијата и насоки:

- Мобилизирање и значително зголемување на финансиските средства од сите извори за зачувување и одржливо користење на екосистемите и биолошката разновидност,
- Да се мобилизираат значајни средства од сите извори и од сите нивоа на финансирање за одржливо управување со шумите и да се обезбедат соодветни олеснувања за унапредување на ваквото управување во земјите во развој, вклучително и за зачувување и обновување на шумите,
- Подобрување на глобалната поддршка во напорите за борба против криволовството и трговијата со заштитени видови, вклучително и преку

зголемување на капацитетите на локалните заедници да продолжат со остварувањето на одржливи можности за живеење.

2.16. Промоција на мирољубиви и инклузивни општества за одржлив развој

Значително намалување на сите форми на насилство и соодветните стапки на смртност насекаде. Крај на злоупотребата, експлоатацијата, трговијата и сите форми на насилство и тортура врз децата.

Да се промовира владеењето на правото на национално и меѓународно ниво и да се обезбеди еднаков пристап до правда за сите. До 2030 година, значително да се намалат недозволените финансиски текови и трговија со оружје, зајакнување во обновувањето и повратот на украдени имоти и борба против сите форми на организиран криминал.

Значително намалување на корупцијата и митото во сите нивни облици. Да се развијат ефикасни, одговорни и транспарентни институции на сите нивоа. Да се осигура одговорно, инклузивно, партиципативно и репрезентативно донесување на одлуки, на сите нивоа.

Да се прошири и зајакне учеството на земјите во развој во институциите на глобалното управување. До 2030 година, да се обезбеди правен идентитет за сите, вклучувајќи евиденција на родените.

Да се обезбеди пристап на јавноста до информации и заштита на основните права и слободи, во согласност со националното законодавство и меѓународните договори:

- Зајакнување на релевантните национални институции, вклучително и преку меѓународна соработка, градење на капацитетите на сите нивоа, особено во земјите во развој за спречување на насилството и борбата против тероризмот и криминалот,
- Промоција и спроведување на недискриминаторски закони и политики за одржлив развој.

2.17. Зајакнување и спроведување на партнерство за одржлив развој

Финансии

Да се зајакне мобилизацијата на домашни ресурси, како меѓународната поддршка за земјите во развој, со цел подобрување на домашните капацитети за наплата на даноци и други приходи.

Развиените земји целосно да ги исполнат своите официјални обврски во врска со развојната помош, вклучително и обврските на повеќето развиени земји за постигнување на таргетот за отстапување на 0,7 проценти од бруто домашниот приход (БДП) за земјите во развој и од 0.15-0.20 проценти од БДП за најмалку развиените земји. Мобилизирање на дополнителни финансиски средства од повеќе извори за земјите во развој.

Помош за земјите во развој за постигнување на одржлив долгорочен долг преку координирани политики насочени кон поттикнување на должничко финансирање, отпишување на долг и реструктурирање на долг, соодветно, и адресирање на надворешниот долг на високо задолжените сиромашни земји за намалување на должничката катастрофа.

Донесување и спроведување на режими за промоција на инвестирањето во најмалку развиените земји

Технологија

Подобрување на соработката во насока Север-Југ, Југ-Југ и триангуларна, регионална и меѓународна соработка од областа на науката, технологијата и иновациите и подобрување во споделувањето на знаењата за взаемно договорените услови, вклучително и преку подобрена координација меѓу постојните механизми, особено на ниво на Обединетите нации, и преку механизмот за олеснување на глобалната технологија.

Унапредување на развојот, преносот, дистрибуцијата и дифузијата на соодветни еколошки технологии за земјите во развој по поволни услови, вклучително и преку меѓусебно договорени концесиски и повластени услови.

Потполно операционализирање на технолошката банка и научни, технолошки и иновативни механизми за градење на капацитетите во најмалку развиените земји до

2017 година, и зголемена употреба на достапна технологија, особено информатичката и комуникациска технологија

Градење на капацитети

Подобрување на меѓународната поддршка за ефикасно спроведување и насочено градење на капацитети во земјите во развој за поддршка на националните планови во насока на спроведување на сите цели за одржлив развој, вклучително и преку Север-Југ, Југ-Југ и триангуларна соработка.

Трговија

Да се промовира универзален, заснован врз дефинирани правила, отворен, недискриминирачки и правичен мултилатерален трговски систем во рамките на Светската трговска организација, користејќи ги и заклучоците од преговорите околу Развојната Агенда од Доха.

Значително да се зголеми извозот на земјите во развој, во насока кон двојно зголемување на уделот на најмалку развиените земји во вкупниот глобален извоз, до 2020 година.

Системски прашања

- Политики и институционална кохерентност

Подобрување на глобалната макроекономска стабилност, вклучително преку координација и кохерентност на политиките. Подобрување на кохерентноста на политиките за одржлив развој.

Почитување на политичкиот простор и лидерство во секоја од земјите за воспоставување и спроведување на политики за искоренување на сиромаштијата и одржлив развој.

- Партнерство од повеќе општествени чинители

Подобрување на глобалното партнерство за одржлив развој, надополнето со партнерства од повеќе чинители кои се мобилизираат и споделуваат знаења, експертиза, технологии и финансиски ресурси за поддршка и остварување на целите за одржлив развој во сите земји, особено во земјите во развој.

Поттикнување и промовирање на ефикасни јавни, јавно-приватни и партнерства во граѓанскиот сектор, градење врз основа на искуства и партнерски стратегии за обезбедување на ресурси.

- Податоци, следење и отчет

До 2020 година, да се зголеми поддршката за градење на капацитети во земјите во развој, вклучително и во најмалку развиените земји и малите островски земји во развој, значително да се зголеми достапноста на висококвалитетни, навремени и сигурни податоци издвоени по основ на приход, пол, возраст, раса, етничка припадност, миграциски статус, инвалидитет, географска локација и други карактеристики кои се релевантни во национален контекст.

До 2030 година, да се надградат постоечките иницијативи за развивање на мерки за напредок на одржливиот развој, кои го дополнуваат бруто домашниот производ, како и поддршка за градење на капацитетите во поглед на статистиката во земјите во развој.

3. Фактори на одржливиот развој

Најзначајните начела на одржливиот развој се однесуваат на еколошките, економските, социо-културните, технолошките и политичките аспекти на развојот, а врз основа на тоа треба да се воспостави рамнотежа помеѓу споменатите димензии кои треба да обезбедат поголема и долгорочна одржливост во една земја.

Според тоа, одржливиот развој треба:

- Оптимално да ги искористи сите ресурси на животната средина, а при тоа треба да се обезбедат најзначајните еколошки процеси за заштита на природното наследство и биодиверзитет,
- Да го почитува социо-културниот аспект на една земја, а притоа да се води грижа за локалното население, заштитата на културното наследство и вредностите на таа заедница и да се придонесува кон разбирање и толеранција,
- Да обезбеди поголема економска активност, вработување и можности за зголемување на приходите, намалување на сиромаштијата и слично,

- Да се потпре на технолошкиот развој, преку иновациите во информатичката и комуникациската технологија, која ќе помогне во насока на поврзување на субјектите вклучени во одржливиот развој, но истовремено и ќе го олесни целокупниот процес заради новата технологија која се користи во денешните услови,
- Да се заснова и да биде во согласност со политичката стабилност на една земја (владини политики, стабилност на странските пазари, надворешно-трговска размена, даночна политика, трудова политика, политика за заштита на животната средина, трговски рестрикции и слично).

Слика бр.3 Приказ на факторите на надворешното опкружување

Извор: Модел на авторот на овој труд

Токму поради горенаведеното, во научната литература, меѓусебното влијание на тие фактори е познато како PESTE анализа на надворешното опкружување (од кратенки од англиските зборови: P-political, E-economic, S-social, T-technological, E-environmental). Во некои случаи, на ова се додава и правниот фактор (L-legal), а има и

случаи кога од ова се одзема еколошкиот фактор (E-environmental) и се прави само PEST анализа, но заради наши потреби ќе се задржиме на анализирањето на петте фактори.

Анализата на влијанијата на факторите на надворешното опкружување врз одржливиот развој, на пример, на туризмот, претставува значајна алатка за разбирање на пазарните трендови, позицијата во туристичкиот пазар, потенцијалите на пазарот и идните развојни насоки. Од друга страна, анализата на овие фактори помага во идентификувањето на ефективни стратегии за поставување приоритети, алокација на ресурси, планирање на времето, развој на насоки и формулирање на контролни механизми. Имено, преку оваа анализа се идентификуваат потенцијалните можности (O) и предизвици (T) во рамки на матрицата SWOT.

3.1. Економски фактори

Економските влијанија врз одржливиот развој произлегуваат од економските фактори во една земја. Така, економското опкружување претставува макроекономска состојба на одредена земја или регион. Тие фактори се детерминанти на перформансите на одредена економија.

Факторите вклучуваат економски раст, девизен курс, стапки на инфлација, каматни стапки, расположлив приход на потрошувачите и стапки на невработеност. Овие фактори може да имаат директно или индиректно долгорочно влијание врз една земја, организација, компанија или дестинација, бидејќи тие влијаат врз куповната моќ на потрошувачите и би можело да ги променат моделите на побарувачката/снабдување во економијата. Од друга страна, економските фактори влијаат и врз начинот на тоа како се ценат производите и услугите.

Како најзначајни економски фактори на одржливиот развој се сметаат:

- стапката на раст,
- каматните стапки,
- стапката на инфлација,
- девизниот курс,
- достапноста на кредитите,

- нивото на расположлив доход,
- склоноста на луѓето да трошат,
- владините буџетски дефицити,
- трендовите на бруто-домашниот производ,
- стапката на невработеност,
- трендовите на берзанскиот пазар,
- ценовните флукуации.

Впрочем, овие фактори може да се поделат на макроекономски (управување со побарувачката во било која економија, каде владата на една земја има своја политика на контрола на економијата, даночна политика, јавна потрошувачка и слично) и микроекономски фактори (начинот како луѓето ги трошат нивните приходи).

3.2. Еколошки фактори

Факторите на животната средина зазедоа значајно место во последните години, а станаа важни поради зголемениот недостиг на суровини, загадувањето и целите поставени од владите на земјите во светот за “јаглеродните отпечатоци“ (carbon footprints). Овие фактори вклучуваат еколошки аспекти, како што се времето, климата и климатските промени, кои можат особено да влијаат на индустриите како што се туризмот, земјоделството и осигурувањето. Понатаму, свеста за потенцијалните влијанија од климатските промени може да предизвика друг начин на работење од оној кој компаниите го практикуваат денес во однос на производите и услугите што ги нудат. Ова доведе до тоа многу компании во светот да бидат вклучени повеќе во практиката позната како “корпоративна општествена одговорност и одржливост”. Ова се само некои од проблемите со кои се соочуваат земјите, организациите, компаниите и туристичките дестинации на светскиот пазар. Се повеќе и повеќе потрошувачи сакаат да знаат дека производите и услугите што ги купуваат имаат етичка основа и произлегуваат, односно се резултат на одржлив извор. Законите кои го регулираат загадувањето на животната средина, ставовите околу “зелените“ решенија, загрозените видови, искористувањето на обновливите извори на енергија, управувањето со отпадот, климатските промени и рециклирањето, се само дел од факторите на

животната средина кои треба да се имаат предвид при проценката на потенцијалните предизвици и можности во деловниот или друг вид контекст.

Позначајни еколошки фактори кои влијаат на одржливиот развој се:

- времето и климата,
- политиките за заштита на животната средина,
- климатските промени,
- притисоците од невладини организации,
- природните катастрофи,
- загадувањето на водата и воздухот,
- стандардите за рециклирање,
- ставовите за зелените производи,
- поддршката за обновлива енергија,
- законите за заштита на животната средина,
- засновање на трендот “нула отпадоци“.

Со активности за реструктурирање и вклучување во таканаречени “зелени бизиси“, сите компании и организации всушност почнуваат да одговараат на некои од еколошките проблеми во светот што овозможува помало загадување и помала деградација на природните ресурси.

3.3. Општествени фактори

Оваа димензија на влијание врз одржливиот развој ги претставува демографските карактеристики, норми, обичаи и вредности на населението каде функционира одредена организација, компанија, туристичка дестинација и слично. Во ова група на фактори влекуваат трендовите на движење на населението:

- стапката на пораст на населението,
- поделбата во однос на возраста,
- распределбата на приходот,
- ставовите во кариерата,
- безбедноста,
- здравствената свест и совест,
- ставовите за начинот на живеење и
- културните бариери.

Овие фактори се особено важни кога се таргетираат одредени клиенти. Покрај тоа, овие фактори се важни и за локалната работна сила и нејзината подготвеност да работи под одредени услови.

Промените во бројот на населението, исто така имаат директно влијание врз одржливиот развој. Промените во структурата на населението во иднина ќе влијаат и на понудата и на побарувачката на стоки и услуги во една економија. Падот на наталитетот ќе доведе до намалена побарувачка и поголема конкуренција, со оглед на тоа што бројот на потрошувачи опаѓа.

Спротивно на тоа, зголемувањето на глобалната популација и предвидувањата за недостиг на храна ќе доведе до зголемени повици за поголемо инвестирање во производството на храна. Поради недостигот на храна, африканските земји, на пример Уганда, повторно го разгледуваат нивното одбивање на генетски модифицираната храна.

3.4. Технолошки фактори

Факторите на технологијата се однесуваат на иновациите во технологијата, кои што можат да влијаат (поволно или неповолно) на работењето на индустриите и на пазарот во една земја. Ова се однесува на технолошките иницијативи, нивото на иновативност, автоматизацијата, истражувањето и развојот, технолошките промени и висината на технолошката свест што пазарот ја поседува.

Овие фактори, исто така може да влијаат и на одлуките за влез во одредена индустрија, започнувањето со лансирање на одредени производи или тие производни активности да се “преселат“ во странство. Знаејќи што се случува со технологијата денес, може да се спречи една компанија да потроши многу пари за развој на технологија која наскоро ќе застари, токму поради големите технолошки промени на друго место.

Технологијата создаде општество кое очекува брзи резултати. Технолошката револуција, денес ја зголеми стапката на размена на информациите меѓу сите засегнати страни. Брзата размена на информации им помага на претпријатијата или организациите затоа што можат брзо да реагираат на промените во рамките на нивното

работно опкружување. Сепак, способноста за брзо реагирање, исто така, создава дополнителен притисок бидејќи бизнисите се очекува да ги исполнат своите ветувања во најкраток временски рок.

Од аспект на одржливиот развој, технологијата е од витално значење за конкурентската предност и е главен двигател на процесот на глобализација. Во однос на ова, одредена земја, компанија или туристичка дестинација треба да размислува за неколку важни прашања:

1. Дали технологијата дозволува производите и услугите да станат поевтини или да добијат подобар квалитет?
2. Дали технологиите им нудат на потрошувачите и претпријатијата повеќе иновативни производи и услуги, како што се интернет банкарство, мобилна телефонија од следната нова генерација?
3. Како дистрибуцитивните системи се менуваат поради новите технологии, на пример, продавање онлајн преку интернет на авионски билети, аукции и слично?
4. Дали технологијата им нуди на компаниите нов начин на комуникација со потрошувачите?

Имено, истражувањето на технолошката средина односно технолошките фактори на одржливиот развој, има за цел да се разгледаат технолошките достигнувања и иновации во даден сектор, а притоа мора да се вклучат следните елементи: еволуција на трошоци за истражување и развој, поднесени нови патенти, најнови научни откритија со технолошки апликации, како и стапка на застареност на сегашните технологии.

3.5. Политички фактори

Политичката насока на една земја одредува како можат да постапуваат потрошувачите и комерцијалните организации. Политичката филозофија на една влада може или да го стимулира или задуши економскиот, социјалниот и технолошкиот развој. На пример, додека САД поттикнуваат отворена економија, поттикнување на туризмот и создавање на позитивна клима за угостителски бизниси, Бурма го

ограничува меѓународниот пристап и го спречува развојот на туристичките и угостителските бизниси.

Политичките и владините одлуки постојано ја менуваат животната средина во која живееме и работиме односно имаат влијание врз целокупниот процес на одржливо развивање, на различни начини.

На пример, за европејците, политичкото опкружување ја вклучува Европската Унија и нивните национални влади. Одлуките за единствениот пазар и еврото се примери за европско политичко регулирање.

Политичкото опкружување вклучува правно-регулаторно опкружување и опфаќа законодавство кое влијае на пазарот. Ако станува збор за туризам и угостителство, тогаш политичката средина влијае врз прописите за планирање (дозвола за изградба на хотели, ресторани и доградби или развој на нови капацитети).

Потоа, има прописи за лиценцирање, кои го регулираат времето на отворање на нови капацитети, локални, регионални и национални даноци кои влијаат на цените (на пример, данокот на додадена вредност и даноци за општата продажба и акциза за алкохолни пијалоци), кои понатаму влијаат на побарувачката за угостителски производи.

Политичките фактори на одржливиот развој се однесуваат на тоа како и до кој степен владата на една земја интервенира во економијата или одредена индустрија. Во основа, сите влијанија што ги има државата врз бизнис секторот може да потпаднаат во оваа група на влијанија. Тука спаѓаат:

- владината политика,
- политичката стабилност или нестабилност,
- корупцијата,
- надворешно-трговската политика,
- даночната политика,
- трудовото право,
- законите за животна средина и
- трговските ограничувања.

Покрај тоа, владата може да има и големо влијание врз образовниот систем на една земја, врз инфраструктурата и здравствените регулативи. Ова се сите оние

фактори кои треба да се земат предвид при проценката на атрактивноста на потенцијалниот пазар.

II. КОНЦЕПТ НА ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ НА ТУРИЗМОТ

Во 2015 година⁵⁴, владите на земјите и приватните бизниси во светот под покровителство на Организацијата на Обединетите Нации, под заедничка визија се договориле да започнат “патување“ што навестува историска пресвртница. Сите учесници на тој состанок се обврзале да ја запрат екстремната сиромаштија, да започнат борба против нееднаквоста и неправдата и да преземат мерки против климатските промени, со цел подобрување на животот на луѓето, планетата, просперитетот и мирот преку партнерства до 2030 година.

Сепак, сето она што се направило во таа рана фаза било да се постави база, да се процени состојбата и да се преземат итни мерки, а тоа значело да се утврди колку далеку може да се оди и колку тоа може да биде успешно во иднина. Создавањето на подобра иднина се наоѓлоа во рацете на земјите-членки и во брзината на постигнување на потребните промени. Токму Агендата 2030 со своите 17 цели за одржлив развој (17 SDGs) можат да помогнат за постигнување на визијата за одржлив развој во целиот свет.

Суштинскиот раст и развој на туристичката дејност го означи туризмот како еден од најмаркантните економски и општествени феномени на минатиот век и векот кој претстои. Бројот на меѓународните патувања⁵⁵ покажува еволуција во таквото движење, односно од 25 милиони туристи кои патувале во далечната 1950 година, 278 милиони туристи во 1980 година, 674 милиони туристи во 2000 година, околу 1.2 милијарди туристи во 2015 година и 1.235 милијарди туристи во 2016 година⁵⁶. Се претпоставува дека бројот на туристи во 2030 година ќе достигне 1.8 милијарди.

Денес туризмот претставува 10% од вкупниот светски БДП, 7% од вкупниот светски извоз, 30% од светските услуги, во туризмот се вработени 1 од 10 лица на светско ниво, со 3.3% годишен раст на овој сектор, па така туризмот има решавачка

⁵⁴ UNWTO-UNDP, *Tourism and the Sustainable Development Goals: Journey to 2030, A Report of UNWTO and UNDP*, 2017, p.8-9

⁵⁵ UNWTO, *Tourism Highlights*, 2016 Edition, p.7-8 (за подетални информации погледнете на следаната страница: www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284418145)

⁵⁶ World Tourism Organization (UNWTO), Directorate-General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs (DG GROW) of the European Commission (EC), *European Union Short-Term Tourism Trends for 2016, a Report on the Trends Regarding International Tourist Arrivals (overnight visitors) in the 28 Member States of the European Union (EU-28) in 2016, Volume 1, 2017-1*, p.6

урога во постигнувањето на Агендата 2030 година. Секторот туризам може на директен начин да придонесе во остварувањето на 3 од 17-те цели на одржлив развој, односно Цел 8: Пристојана работа и Економски раст, Цел 12: Одговорна потрошувачка и производство и Цел 14: Живот под вода.

Сепак, со оглед на поврзаноста што го има туризмот со другите сектори и индустрии во синџирот на вредностите, токму туризмот е тој што всушност може да го забрза напредокот во остварувањето на сите 17 цели на одржливиот развој.

1. Принципи на одржливиот развој на туризмот

Поради димензијата која ја има туристичката индустрија⁵⁷, 1.3 милијарди пристигнувања на годишно ниво низ целиот свет, како и поради тоа што туризмот во суштина е поврзан со природните и културните вредности, овој сектор е еден од главните закани за биодиверзитетот, природните и културно-историските ресурси ширум светот.

Поради ова, повеќе од неопходно е да се преземат напори за да се направи туризмот многу поодржлив, на сите нивоа, во однос на сите видови туризам и за секој дел, односно за секој субјект во меѓународниот туристички пазар, од тур-операторите до сопствениците на мали угостителски објекти.

Предизвикот за одржлив развој на туризмот е да се искористат позитивните влијанија на туризмот, да се подобрат и насочат во вистински правец сите придобивки и да се избегнат или ублажат негативните влијанија што е можно повеќе.

Осврнувајќи се на различните природни, културни и економски ресурси кои се под влијаније на туризмот, различни меѓународни организации изготвиле повеќе дефиниции, принципи, повелби, кодови и критериуми за одржливост во туризмот кои се содржат во следните документи и декларации:

- Декларацијата од Давос: Климатски промени и туризам, Одговор спрема глобалните предизвици 2007 година (Втора меѓународна конференција за климатски промени и туризам),

⁵⁷ Ecological Tourism in Europe - ETE, Sustainable Tourism Development in UNESCO: Designated Sites in South-Eastern Europe, A Joint Report of UNESCO and UNEP, Bonn, Germany, 2015, p.8

- Изјавата од Осло за Екотуризмот, 2007 година (Глобална конференција за екотуризам, Меѓународно друштво за екотуризам),
- Декларацијата од Кејптаун: Одговорен туризам во дестинациите, 2002 година (Конференцијата од Кејптаун за одговорен туризам во дестинациите, Настан кој предначил на Светскиот самит за одржлив развој во Јоханесбург во 2002 година),
- Декларацијата од Квебек за Екотуризмот: Мај 2002 година (Светски самит за екотуризам),
- Комисија за одржлив развој (CSD), Седма сесија од 1999 година:
 - Глобално значење на туризмот,
 - Синдикат на туристички работници и трговци,
 - Одржлив туризам: Перспектива на локалните власти,
 - Одржлив туризам: Перспектива на невладините организации.
- Глобалниот Код за Етика во Туризмот, 1999 година (UNWTO),
- Светски Самит за Одржлив Развој (WSSD) - Планот за имплементација од Јохансбург: Одржлив туризам, 1992 година (Рио де Жанеиро),
- Декларацијата од Берлин: Биодиверзитет и Одржлив туризам, 1997 година (Меѓународна конференција за биодиверзитет и туризам),
- Повелба за Одржлив туризам, 1995 година (Светска конференција за одржлив туризам, Ланцароте).

Дефиниција за одржлив туризам има предложено Светската туристичка организација (UNWTO) во 1998 година, според која:

...Одржливиот развој на туризмот ги задоволува потребите на присутните туристи и регионите на домаќините, истовремено заштитувајќи и подобрувајќи ги можностите за во иднина. Се предвидува дека тоа води кон управување со сите ресурси на начин на кој може да се исполнат економските, социјалните и естетските потреби, а воедно се одржува културниот интегритет, суштинските еколошки процеси, биолошката разновидност и системот за поддршка на животот...

Со други зборови, одржливиот развој на туризмот е еколошки и економски одржлив, како и етички и социјално правичен. Овој развој ја почитува крвката рамнотежа во животната средина која е карактеристична за многу туристички дестинации, особено во чувствителни области на животната средина и се базира на долгорочна перспектива.

Сите горенаведени декларации ги потенцираат и објаснуваат следните принципи на одржливиот развој на туризмот:

- ✓ Подобрување на благосостојбата на заедниците.

Одржливиот развој на туризмот го поддржува и обезбедува економското, социјалното и културното добро на заедниците во кои се одвива туризмот,

- ✓ Поддршка на заштитата на природната и културната средина.

Одржливиот туризам користи природни и културни ресурси за добивање на економски профит, а во исто време гарантира дека овие ресурси не се влошуваат или уништуваат. Дополнително, се очекува одржливиот туризам да биде движечка сила во однос на воспоставувањето или зајакнувањето на заштитата на природата и одржувањето на културните вредности.

- ✓ Препознавање на квалитетот на производот и задоволството на туристите.

Квалитетот на туристичките производи што ги нуди еден регион е клучен фактор за економскиот успех во туризмот. Во областа на туризмот, не е важен само квалитетот на производите односно материјалните критериуми како што се квалитетот на транспортот, сместувањето и храната, туку и квалитетот на услугите односно нематеријалните критериуми како гостопримството или квалитетот на стекнатите туристички искуства.

- ✓ Примена на адаптивно управување и мониторинг.

За да се осигура дека туризмот е развиен на начин кој е еколошки, економски и социјално одржлив, мора да се воспостави соодветно управување и мониторинг кои се базираат на основните принципи на одржливо користење на ресурсите.

Важно е да се напомене дека сите засегнати страни вклучени во туристичкиот бизнис се одговорни за имплементација на различни делови од горенаведените начела. Владите, туристичките субјекти, локалните заедници, невладините организации и туристите можат да придонесат за одржлив развој на туризмот.

Со цел да се постигнат целите на одржливиот туризам, различните актери треба да соработуваат и да се стимулираат меѓусебно да ги применуваат принципите во секојдневното работење.

Во контекст на универзалната Агенда за одржлив развој и Целите на одржливиот развој 2030 година, Меѓународната година за одржлив развој на туризмот (2017 - International Year of Sustainable Tourism Development) ја поддржува промената на политиките, деловните практики и однесувањето на потрошувачите кон потранспарентен туристички сектор кој може да придонесе за пет клучни области:

1. Одржлив економски раст;
2. Социјално вклучување, вработување и намалување на сиромаштијата;
3. Ефикасност на ресурсите, заштита на животната средина и климатски промени;
4. Културни вредности, разновидност и наследство; и
5. Взаемно разбирање, мир и безбедност.

Одржливиот туризам се дефинира како "туризам кој целосно ги зема предвид неговите сегашни и идни економски, социјални и еколошки влијанија, имајќи ги предвид потребите на посетителите, индустријата, околината и локалната заедница".

2. Улогата на одржливиот туризам во остварување на целите од Агендата за одржлив развој 2030

Улогата на туризмот во остварувањето на 17-те Цели на одржливиот развој (SDG – Sustainable Development Goals) може значително да се зајакне кога одржливиот развој станува заедничка одговорност и се движи спрема јадрото на донесување одлуки во рамките на туристичкиот сектор. Затоа, искористувањето на позитивниот придонес на туризмот во одржливиот развој и ублажувањето на негативните ефекти од овој сектор повикува на креирање на посилни партнерства и поодлучувачка акција од страна на сите учесници вклучени во туризмот⁵⁸.

⁵⁸ UNWTO: Tourism and the Sustainable Development Goals – Journey to 2030, 2018, p.10 (<http://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284419401>)

За време на одржувањето на 70-то Генерално Собрание, Обединетите Нации ја назначија 2017 година за Меѓународна година на одржлив развој на туризмот (A/RES/70/193)⁵⁹. Меѓународната година претставува можност да се подигне свеста за придонесот на одржливиот развој на туризмот за носителите на одлуки од јавниот и приватниот сектор, а притоа се мобилизираат сите засегнати страни да работат заедно во креирањето на туризмот како катализатор на позитивни промени.

Во контекст на универзалната Агенда за одржлив развој и Целите за одржлив развој 2030 година, Меѓународната година ја поддржува промената на политиките, деловните практики и однесувањето на потрошувачите кон потранспарентен туристички сектор кој може да придонесе кај пет клучни области од ЦОР, односно:

1. Одржлив економски раст;
2. Социјално вклучување, вработување и намалување на сиромаштијата;
3. Ефикасност на ресурсите, заштита на животната средина и климатски промени;
4. Културни вредности, разновидност и наследство; и
5. Взаемно разбирање, мир и безбедност.

2.1. Одржлив економски раст

Приближно половина од населението во светот денес сèуште живее со околу 2 американски долари дневно, со глобална стапка на невработеност од 5,7%, со работно место кое не гарантира дека човекот ќе биде способен да избега од сиромаштијата во местото каде живее. Овој бавен и нерамномерен напредок бара да се размисли и да се преиспитаат економските и социјалните политики насочени кон искоренување на сиромаштијата⁶⁰.

Иако просечната годишна стапка на раст на реалниот БДП по глава на жител во светот се зголемува од година во година, сèуште има многу земји во развој кај кои се забавува стапката на раст и тие земји се движат подалеку од целта која е поставена во

⁵⁹ World Tourism Organization (n.d.), Sustainable Tourism for Development (online), available at: <http://sdt.unwto.org/content/about-us-5> (22-10-2017).

⁶⁰ United Nations, Sustainable Development Goals: Promote Inclusive and Sustainable Economic Growth, Employment and Decent Work for All (<https://www.un.org/sustainabledevelopment/economic-growth/>), 2019, p.1

рамките на Агендата 2030, која треба да достигне 7% до 2030 година. Од друга страна, продуктивноста на трудот се намалува и стапката на невработеност се зголемува, па затоа стандардот на живеење почнува да опаѓа поради пониските плати.

Одржливиот економски развој ќе побара од сите земји да создадат услови кои ќе им овозможат на луѓето да имаат квалитетни работни места кои ја стимулираат економијата, а не да ѝ наштетат на животната средина. Можности за работа и пристојни работни услови се исто така потребни за работоспособното население.

Потоа, треба да се зголеми пристапот до финансиските услуги за да може полесно да се менаџираат приходите, да се акумулираат повеќе средства и да се направат продуктивни инвестиции. Зголемените обврски кон трговијата, банкарството и земјоделската инфраструктура, исто така, ќе помогнат да се зголеми продуктивноста и да се намалат нивоата на невработеност во најсиромашните региони во светот.

Само како податок, во текот на изминатите 25 години бројот на работници кои живеат во екстремна сиромаштија драматично опаднал, и покрај долготрајното влијание на економската криза во 2008/2009 година. Во земјите во развој, средната класа сега ја сочинуваат повеќе од 34 проценти од вкупниот број на вработени, кој речиси тројно се зголеми меѓу 1991 и 2015 година⁶¹.

Меѓутоа, со оглед на тоа што глобалната економија продолжува да закрепнува, забележуваме намален раст, зголемување на нееднаквостите и вработувањето, кои се шират побрзо отколку стапката на раст на работната сила. Според Меѓународната организација за труд, повеќе од 204 милиони луѓе биле невработени во 2015 година.

Токму целите на одржливиот развој (SDGs) имаат за цел да поттикнат одржлив економски раст преку постигнување повисоки нивоа на продуктивност и преку технолошки иновации. Клучот за тоа е промовирање на политики кои го поттикнуваат претприемништвото и создаваат работни места, како и ефикасни мерки за искоренување на принудната работа, ропството и трговијата со луѓе. Имајќи ги предвид овие цели, целта е да се постигне целосна и продуктивна работа и пристојна работа за сите жени и мажи до 2030 година.

Во таа насока, туризмот е многу важен фактор во светската трговија, а за многу земји во развој тој е еден од главните извори на девизен прилив. Тој е единствениот главен сектор на услуги во кој земјите во развој постојано евидентираат трговски

⁶¹ Sustainable Development Goals Fund (SDGF), Goal 8: Decent Work and Economic Growth, Internet edition (<http://www.sdgifund.org/goal-8-decent-work-and-economic-growth>), 2019, p.1

суфицит во однос на другите земји од светот. Во речиси половина од бројот на неразвиените земји, туризмот е рангиран меѓу првите три извозни сектори⁶².

Суштинскиот раст и развој на туристичката дејност го означи туризмот како еден од најмаркантните економски и општествени феномени на минатиот и векот кој претстои. Бројот на меѓународните патувања⁶³ покажува еволуција во таквото движење, односно од 25 милиони туристи кои патувале во далечната 1950 година, 278 милиони туристи во 1980 година, 674 милиони туристи во 2000 година и неверојатни 1.2 милијарди туристи во 2015 година. Се претпоставува дека бројот на туристи во 2030 година ќе достигне 1.8 милијарди.

Според податоците на Светската туристичка организација може да се забележи дека најпосетуван регион во светот од страна на туристите е Европа со 608 милиони туристи или со вкупно учество во бројот на туристите од 51.2%. На второ место се наоѓа Азија и Пацификот со 279 милиони пристигнувања или со вкупно учество од 23.5% во туристичкиот пазар.

Успехот на туризмот како двигател на одржливиот развој во неразвиените и во земјите во развој, зависи од присуството на политики и стратегии за трговија и инвестиции кои ги задоволуваат потребите на секторот туризам и севкупното деловно опкружување што придонесува за економски развој.

Трговијата и инвестициите во областа на туризмот делумно треба да биде во рамки на националните политики и делумно во меѓународните договори. Од особена важност е туризмот да ги препознае овие два аспекти, а на туристичката политика на земјата треба да се гледа како на поставување на целите и насоките за целиот сектор.

⁶² World Tourism Organization (UNWTO), European Commission (EC) Directorate-General Development and Cooperation, Framework of the project “Enhancing capacities for Sustainable Tourism for Development in Developing Countries” (Grant contract DCI-MULTI-2011/280-663), Sustainable Tourism for Development Guidebook, First edition, 2013, p.66-67

⁶³ UNWTO, Tourism Highlights, 2016 Edition, p.2 (за подетални информации погледнете на следната страница: www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284418145)

2.2. Социјално вклучување, вработување и намалување на сиромаштијата

Намалувањето на сиромаштијата е главната цел на одржливиот развој, а воедно е и Првата од Милениумските развојни цели на ООН⁶⁴. Улогата на туризмот како фактор за намалување на сиромаштијата веќе извесно време е формално призната од страна на меѓународните агенции и влади. Уште од 2002 година, Самитот за одржлив развој во Јоханесбург, го идентификуваше туризмот како примарен сектор за намалување на сиромаштијата.

Во 2005 година, група на влади, индустрии, агенции на ОН и лидери на граѓанското општество ги повикаа владите на сите земји, меѓународните агенции за помош во развојот, финансиските институции, приватните корпорации, невладините организации и други заинтересирани страни целосно да го признаат туризмот како ефективна алатка за реализација на Милениумските развојни цели – особено за намалување на сиромаштијата.

Социјалната инклузија е право за згрижување, право и потреба на сите луѓе, без оглед на нивниот пол, возраст, раса или способност, која е целосно препозната како таква и се преземаат активни чекори за обезбедување можности за сите дискриминирани лица⁶⁵.

Потребата за родова рамноправност и промовирање на положбата на жените во општеството е истакната во третата милениумска цел, а во последните години многу агенции за помош во развојот дадоа приоритет на поддршката на можностите за жените и младите, кои би се вклучиле и би работиле во туристичкиот сектор.

Постојат многу причини зошто туризмот може да обезбеди можности за сиромашните и другите дискриминирани групи⁶⁶:

⁶⁴ World Tourism Organization (UNWTO), European Commission (EC) Directorate-General Development and Cooperation, Framework of the project “Enhancing capacities for Sustainable Tourism for Development in Developing Countries” (Grant contract DCI-MULTI-2011/280-663), Sustainable Tourism for Development Guidebook, First edition, 2013, p.93-107

⁶⁵ Исто, стр.93-107

⁶⁶ World Tourism Organization (UNWTO), European Commission (EC) Directorate-General Development and Cooperation, Framework of the project “Enhancing capacities for Sustainable Tourism for Development in Developing Countries” (Grant contract DCI-MULTI-2011/280-663), Sustainable Tourism for Development Guidebook, First edition, 2013, p.93-107

- Туризмот е сектор во кој земјите во развој и најмалку развиените земји можат да бидат во состојба на компаративна предност, заради нивната клима и богатство на природни и културни добра,
- Туризмот може да обезбеди економска дејност и на места каде што има малку алтернативни можности, особено во руралните средини во кои живеат 70% од најсиромашните луѓе во најмалку развиените земји во светот,
- Туризмот е трудо-интензивен сектор, кој може да обезбеди можност за поддршка и на други економски дејности со кои се создаваат нови работни места,
- Обезбедува широк спектар на можности за работа, како за неквалификуваните, така и за квалификувани, особено за жените и младите,
- Туризмот може да обезбеди можности за малцинските заедници и да ја поддржи нивната култура,
- Туризмот создава можности за малите и микро претпријатијата, со намалување на почетните трошоци и бариери за влез на пазарот,
- Инфраструктурата (патиштата, водоснабдувањето и канализацијата) се резултат на развојот на туризмот, посебно кај сиромашните заедници.

Потенцијалот на туризмот да ја намали сиромаштијата делумно зависи од севкупниот раст на туристичкиот сектор во конкретната земја и од придонесот спрема економијата како целина.

Додека туризмот може да донесе позитивни можности за сиромашните и загрозените лица, понекогаш може да има негативни влијанија врз општествените структури, традиции и локални обичаи. Ова произлегува од зголемената конкуренција, локалните цени и социјалните промени што доведуваат до зголемување на криминалот, девалвирање на традициите и други проблеми како што се сексуалната експлоатација на малолетни лица и слично.

Намалувањето на сиромаштијата треба да биде централна цел на политиките и стратегиите за туризам во сите најмалку развиените и земјите во развој. Ова треба да се рефлектира во силна посветеност од владите на тие земји, која е заснована на свест за потенцијалот и можните придобивки од туризмот.

Треба да постои слична посветеност и кај претпријатијата од приватниот сектор, бидејќи успехот ќе зависи и од нивната поддршка и активности, кои може да

произлезат и од корпоративна општествена одговорност и нивната желба да се воспостави позитивен однос со локалните заедници.

Најдобри резултати може да се постигнат кога заинтересираните страни од јавниот и приватниот сектор покажуваат заедничка заложба и работат заедно на активностите за намалување на сиромаштијата.

Некои активности за намалувањето на сиромаштијата со помош на туризмот може да се преземат на национално ниво, на пример, програми за градење капацитети или механизми за финансиска помош, шеми за микрофинансирање наменети за задоволување на потребите на сиромашните заедници и за подобрување на карактеристиките на туристички сектор.

Можностите што туризмот им ги дава на сиромашните лица како извор на приход и други придобивки, подеднакво може да се применат и на други групи луѓе кои можат да бидат во неповолна положба.

2.3. Ефикасност на ресурсите, заштита на животната средина и климатски промени

Туризмот има посебен однос со животната средина. Постојат три главни и меѓусебно поврзани причини зошто еколошката одржливост, вклучувајќи го и зачувувањето на природното и културното наследство, треба да биде централна фаза во туристичките политики и стратегии⁶⁷:

- Прво, туризмот во една земја и природните и културните богатства се неразделно поврзани. Убавите пејзажи, богатата биолошка разновидност, уникатните локации од историското наследство и локалните култури се комбинираат за да обезбедат мотив зошто туристите ги посетуваат тие туристички дестинации. Зачувувањето на природното и историското наследство е од огромно значење за туризмот.
- Второ, исцрпувањето на обновливите и необновливите ресурси, како што се свежата вода и енергијата, како и создавањето отпад и загадување на природата

⁶⁷ World Tourism Organization (UNWTO), European Commission (EC) Directorate-General Development and Cooperation, Framework of the project “Enhancing capacities for Sustainable Tourism for Development in Developing Countries” (Grant contract DCI-MULTI-2011/280-663), Sustainable Tourism for Development Guidebook, First edition, 2013, p.109

се главните проблеми кои влијаат врз глобалната и локалната средина и благосостојба на човекот. Начинот на користење на овие ресурси и загадувањето влијаат на одржливоста и конкурентноста на дестинациите.

- Трето, климатските промени, предизвикани од емисиите на стакленичките гасови, се голема закана за животната средина, општеството и економскиот развој на една земја.

Горенаведените предизвици се прифатени од принципите на одржливиот туризам и се бара од владите и другите засегнати страни да развијат и применат политики и процедури за управување и заштита на животната средина. Во 2012 година, улогата на одржливиот туризам беше препознаена на Конференцијата Rio + 20, која поконкретно го истакна својот позитивен придонес кон зачувувањето на животната средина и културната разновидност.

Инвестирањето во зачувувањето на природното наследство треба да биде составен дел на секоја стратегија за одржлив развој. Земјите треба да бидат целосно свесни за нивните природни богатства и да им се даде одреден степен на заштита.

Посебните природни предели, како што се крајбрежните зони, планинските подрачја, реките и езерата, големите живеалишта на диви животни, областите богати со традиционални земјоделски практики, треба внимателно да ја планираат заштитата и во согласност со развојот на туризмот. Посебен акцент, треба да биде ставен на заштитените подрачја, вклучувајќи ги националните паркови и резерватите.

Од друга страна, климатските промени имаат огромни последици врз состојбата на животната средина, ставајќи притисок врз ресурсите, како и директно загрозување на благосостојбата на локалното население. Тоа е опишано како "највисокото геополитичко и економско прашање на дваесет и првиот век". Императивот за ублажување на климатските промени и приспособување кон нејзините влијанија мора да биде дел од политиките и стратегиите за туризам на секоја земја⁶⁸.

Во последниве години се одвиваат многу дебати и за импликациите од климатските промени врз туризмот. На пример, уште пред десеттина години, во 2007 година, Декларацијата од Давос ги повикала земјите на "јасна посветеност за акција за

⁶⁸ World Tourism Organization (UNWTO), European Commission (EC) Directorate-General Development and Cooperation, Framework of the project "Enhancing capacities for Sustainable Tourism for Development in Developing Countries" (Grant contract DCI-MULTI-2011/280-663), Sustainable Tourism for Development Guidebook, First edition, 2013, p.115-118

одговор на предизвикот за климатски промени, вклучувајќи и итно усвојување на низа политики за одржлив туризам".

Денес, е утврдено дека ублажувањето на климатските промени врз туризмот треба да се фокусира на четири главни стратегии:

- намалување на употребата на енергија (намалување на влијанието на патните модели преку должината на патувањето, должината на престојот и начинот на транспортирање),
- подобрување на енергетската ефикасност (користење на нови технологии и подобрени практики во авијацијата, патниот транспорт и дизајнот за сместување),
- зголемување на употребата на обновливи извори на енергија (соларна енергија за туристичките претпријатија),
- “заробување“ на јаглеродот (користење на модели на неутрализирање, иако ова не треба да биде алтернатива за намалување на емисиите на гасови).

Централен дел на одржливоста е управувањето со светските ресурси заради обезбедување на потребите на идните, но и на сегашните генерации. Одржливиот развој и функционирање на туризмот мора да ги имаат предвид нивото на користење или употреба на обновливите и необновливите ресурси, но и биодиверзитет и наследство во сите нивни форми.

Влијанието на климатските промени врз туризмот се особено присутни во островските дестинации, особено кај малите островски земји од групата на земји во развој. На пример, Карипскиот регион е еден од најранливите региони од влијанијата на климатските промени.

Намалувањето и управување со цврстиот и течниот отпад, исто така, станува се итен приоритет во некои области, затоа што влијае врз туризмот, но и туризмот влијае во обратна насока, затоа што тој е исто така генератор на отпад особено на места кои се многу чувствителни на загадувањето (одредени копнени и морски средини).

Управувањето со туризот во голема мера влијае врз создавањето на промени. За да се добијат податоци и информации, како и да се оцени овој процес, важно е да се измерат и следат варијациите во состојбата со природното и културното опкружување, без разлика дали тие може да бидат предизвикани од туризмот или во иднина можат да влијаат врз туризмот.

2.4. Културни вредности, разновидност и наследство

Богатството на културно наследство во светот денес е еден од главните мотиви за патување. Речиси 40% од сите меѓународни туристи се сметаат за “културни туристи“, односно патници и туристи кои учествуваат во културна посета или активност како дел од нивниот престој. Несебичната врска помеѓу туризмот и културата може да придонесе за катализирање на инклузивен и одржлив развој⁶⁹.

Туризмот претставува голем фактор за зачувување на богатото културно наследство во светот бидејќи приходите што ги генерира може да се вратат назад во форма на иницијативи за заштита и зачувување на културното наследство. Културата, пак, нуди иновативни средства за добивање на социо-економски придобивки преку туризмот. Крајните придобивки не се само економски, туку меѓукултурниот дијалог е главниот елемент кој “лежи во срцето“ на културниот туризам, што подразбира поголеми искуствени и образовни придобивки за посетителите и заедниците.

Денес, постојат нови можности за зајакнување на врските меѓу туризмот и другите креативни индустрии на културата, како што се: музиката, изведувачките уметности, дизајнот, модата и кујната. Од неодамна, значајно внимание се посветува на зголеменото значење на гастрономскиот туризам, како и на улогата на современата култура во урбаната регенерација и обнова поврзани со туризмот.

Во современи услови, потребен е зголемен фокус кон промовирање културна размена меѓу локалните заедници и посетители. Зачувувањето на “културниот туризам“, сфатен како туризам кој е поврзан со или мотивиран од културата, бара понатамошна интеграција на културните и туристичките политики и планирање на сите нивоа (во заедниците, земјите, регионите и на глобално ниво).

Ова може да се реализира со помош на создавање или проширување на структурите за соработка, умрежување и различни програми кои го поврзуваат туризмот и културата на национално, регионално и меѓународно ниво. Потребни се

⁶⁹ UNWTO, Executive Summary of Discussion Paper on Sustainable Tourism for Development, International Year of Sustainable Tourism for Development, Internet Edition (http://www.tourism4development2017.org/wp-content/uploads/2017/05/12522_1y2017-discussion_paper_executive-summary_en.pdf), 2019, p.7

понатамошни истражувања и размена на знаења за подобро разбирање на сегашното влијание на културниот туризам и потенцијалниот опсег на развој.

Од суштинско значење е да се вклучат и да се зајакнат локалните заедници, вклучувајќи ги и малцинствата и домородните луѓе, така што нивната загриженост за интегритетот на нивното културно наследство ќе се рефлектира во сите аспекти на планирањето и управувањето со туризмот. Формалното признавање на местата од културно-историско значење на национално и меѓународно ниво, заедно со соодветните стратегии за заштита и зачувување на тоа наследство, претставува многу важен фактор за развој на туризмот.

2.5. Взаемно разбирање, мир и безбедност

Се чини дека постои силна, позитивна корелација помеѓу туризмот и мирот. Од една страна, самото постоење на туризмот зависи од мирот и безбедноста⁷⁰. Од друга страна, трансформативната моќ на туризмот, заснована на милијарди средби што се случуваат секој ден, го отвора патот кон дијалогот, меѓусебно разбирање и толеранција, кои претставуваат темели на културата на мирот.

Одржливиот развој на туризмот, како и добро управуваниот туристички сектор, исто така, придонесуваат за градење на мирот (ставови, институции и структури), за економскиот развој, демократијата, социјалната правда, образованието, еднаквоста и помирувањето.

Туризмот може да закрепи многу брзо кога престануваат конфликтите и тој може да биде релевантен во пост-конфликтните ситуации, помагајќи да се обноват уништените економии и да се промовира помирувањето меѓу луѓето и народите. Потребата да се обезбеди сигурност и безбедност за туристите, исто така, игра значајна улога во обезбедување престој во посигурни дестинации и минимизирање на нивоата на насилство.

⁷⁰ UNWTO, Executive Summary of Discussion Paper on Sustainable Tourism for Development, International Year of Sustainable Tourism for Development, Internet Edition (http://www.tourism4development2017.org/wp-content/uploads/2017/05/12522_iy2017-discussion_paper_executive-summary_en.pdf), 2019, p.7-9

ДЕЛ ЧЕТВРТИ:

Културно-историските вредности како потенцијал за одржлив развој на туризмот во Пеќ, Република Косово

I. ОПШТИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ОПШТИНА ПЕЌ

Општина Пеќ има големи потенцијали за развој на туризмот и воедно е атрактивно место за привлекување како на домашните, така и на странските туристи. Во продолжение на овој труд се прикажани најзначајните туристички вредности на оваа општина.

1. Краток историски преглед на Општина Пеќ

Пеќ претставува значаен културен и историски центар на Косово, а како населба датира уште од времето на старите Илири кога претставувал многу важен центар во тогашната Античка Дарданија. На ова место се пронајдени голем број на археолошки локалитети и објекти кои укажуваат на фактот дека Пеќ бил важна административна целина во Долината на Дукагини.

Од античко време до средината на XV-иот век, Пеќ се простирал на местото кое се вика Градина за што сведочат бројните остатоци од местото викано “Турбето Сари Салтек“ каде денес се наоѓа фабриката за батерии, па сѐ до железничката станица на запад до Калето.

Низ текот на историјата, Пеќ имал повеќе имиња. Така на пример, во времето на Илирите Пеќ се викал Сипарантум, а во Средниот век се викал Пеќ (Пека, Пенца, Форно). Интересно е да се споменат етно-културните промени и влијанија во Пеќ во текот на историјата, почнувајќи од старите градби на Илирите, Римјаните, Византијците, Словенските и Отоманската империја и слично. Како споменици за тие историски текови сведочат Пеќката Патриаркана, Кулите од XII-XIX-от век, сараите на Пеќ, џамиите, теќињата, шадрваните, мелниците, ановите, саат-кулите, мостовите, јавните чешми, амамите (јавните бањи) и др. Пеќ сеуште не ги искористил доволно овие потенцијали и компаративни предности во својот туристички развој, како и природните ресурси со кои располага (како што се педолошкиот состав на почвата,

климатските услови со влијанија на средоземната клима, хидролошките услови за развој на земјоделството и природните услови за развој на туристичките активности и туризмот).

2. Географска положба на Пеќ

Пеќ (албански: Pejë; српски: Пећ, Реќ; турски: İpek) е град во западниот дел на Косово и претставува административен центар на истоимениот округ. Општината има површина од 602 километри квадратни и во нејзини рамки се наоѓа градот Пеќ и уште 95 села. Според податоците од пописот во 2011 година општината има околу 98.237 жители, а само градот Пеќ околу 48.962 жители.

Пеќ⁷¹ се наоѓа северо-источно од Долината Дукаѓини, под живописното подножје на планината Проклетија која кај народот е позната како Албански Алпи.

Градот Пеќ лежи во долината на Реката Лумбарди, а заедно со Долината Дукаѓини се простира на северна географска ширина од 45-50 степени односно 42-53 степени и источната географска ширина од 19 степени до 21-от степени.

Слика бр.4 Географска положба на Пеќ

Извор:Туристички информатор на Општина Пеќ, Косово

⁷¹ Komuna e Pejës, Strategjia për zhvillim ekonomik në Komunën e Pejës për vitet 2013-2017, Pejë 2012, f.10

Градот Пеќ се наоѓа на неогена алувијална тераса, на надморска височина од 505-520 метри. Пеќ е поврзан со патни правци со Приштина, Митровица, Ѓаково, како и Рожаје и Плав на страна на Црна Гора.

Општинските граници на Пеќ се⁷²:

- на јужниот дел се граничи со градот Дечани и со селата: Лубениќ, Злапак, Крушец, Бролиќ Корадик, Вранец, Буќан, Глоѓан, Неполе.
- на источниот дел, Пеќ се граничи со селата: Јабланица од Лешан, Сверка, Трстеник.
- на североисточниот дел се граничи со селата: Рухот, Осоје.
- на делот со патот што го поврзува Пеќ со Митровица, се граничи со селата: Оздрим, Дубова.
- на северниот дел се граничи со селата: Мала Јабланица и Голема Јабланица.
- на западниот и во северо-западниот дел се граничи со Црна Гора.

Територијата на општина Пеќ спаѓа во рамки на две географски целини: една со континентална клима со изразени елементи на медитеранската клима, која вклучува околу 30% од вкупната површина, како и планината Проклети на северозапад, со развиена хидрографска мрежа која влијае на климатските промени во тој дел.

3. Регионална и локална патна поврзаност на Пеќ

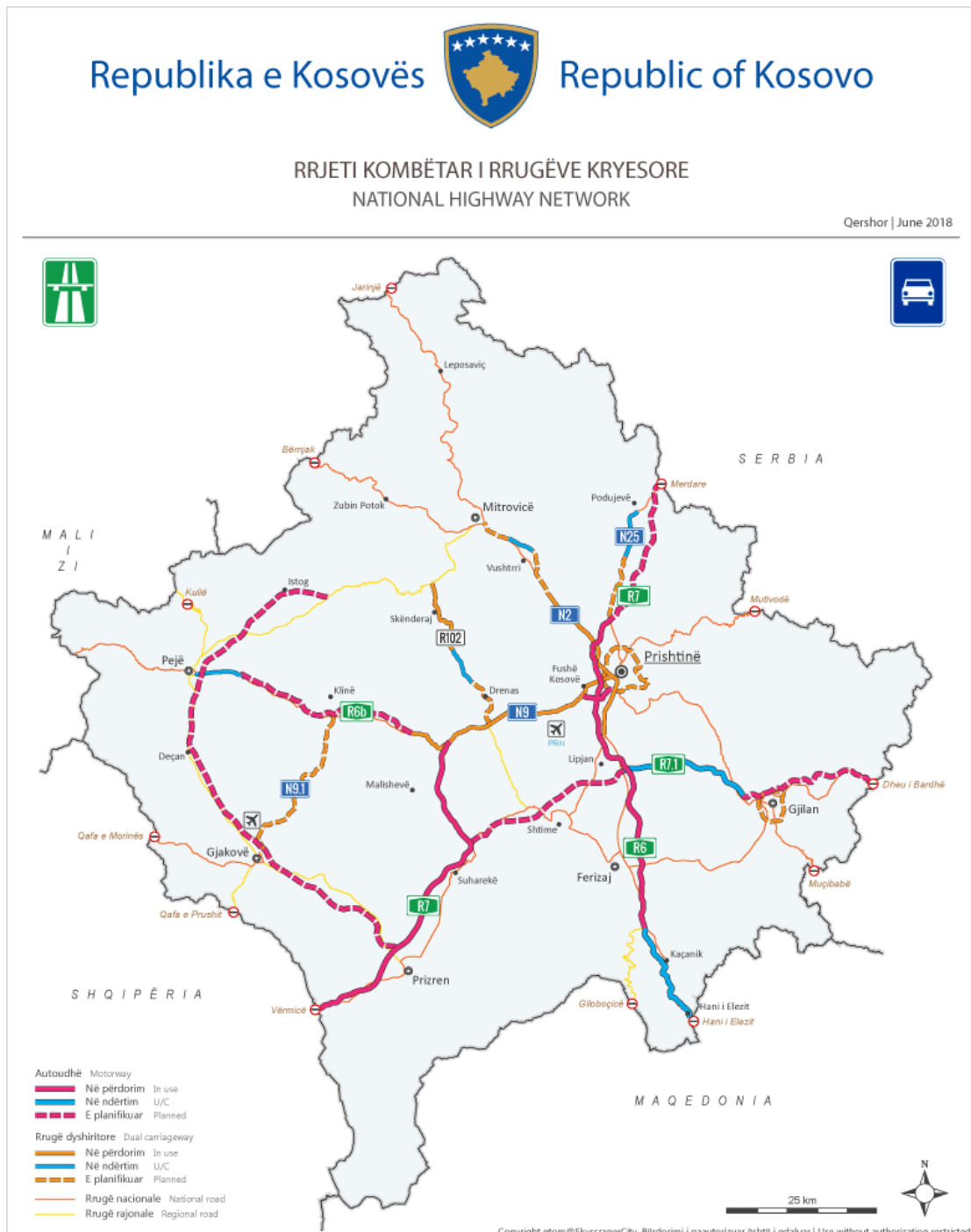
Регионалните патишта на Косово имаат должина од околу 1110 км, со насока север-југ (190 км од север до југ) и исток-запад (150 км од исток до запад на оваа земја). Целата територија на Косово поседува патна мрежа од 8552 км, железничка мрежа во должина од 330 км на четирите страни на земјата со центар Приштина, и еден меѓународен аеродром во Приштина⁷³. Денес, надлежното министерство изградило 1951 км пат, од кои 647 км се магистрални патишта и 1304 км се регионални патишта.

⁷² Komuna e Pejës & GLV Agro Turizmi, Strategjia zhvillimore lokale në Komunën e Pejës për vitet 2014-2020, Pejë, Nëntor 2014, f.14

⁷³ Rashica E., Infrastruktura rrugore e Kosovës, Prishtinë 2016, f.4

Во рамки на општините се опфатени 6571 км патишта, од кои 571 км се урбани патишта и околу 6000 км се локални патишта. Поголемиот дел од магистралните и регионалните патишта се со две коловозни ленти, но тие се под меѓународните стандарди за изградба на патишта.

Слика бр.5 Мрежа на автопатишта во Косово

На источната граница со Србија, низ Приштина поминува автопатот М9 (Приштина-Пеќ), продолжува до границата со Црна Гора, па затоа се смета за автопат од национална важност бидејќи ги поврзува двата најзначајни центри во Косово: Приштина и Пеќ. Вкупната должина на овој автопат изнесува 143 км од кои 138 км се асфалтирани, а 5 км не се асфалтирани⁷⁴.

Кога станува збор за поврзаноста на Пеќ на локално/регионално ниво може да се каже дека за најзначајни локални/регионални патни правци се сметаат:

- R101 Пеќ – Митровица (66 км),
- R107 Пеќ – Ѓаково – Призрен (70 км),

Единствениот аеродром во Косово кој може да се искористи за да се поврзе Призрен со останатиот дел од светот е Меѓународниот аеродром “Адем Јашари“ во Приштина⁷⁵ кој е оддалечен 72 км.

4. Статистичка анализа на податоците за развој на туризмот во Пеќ за временскиот период 2012-2018 година

Историјата на градот, многубројните природни и културни ресурси и потенцијали за развој на туризмот, како и географската положба и патната поврзаност со соседните земји овозможиле Пеќ да биде развиен уште од стари времиња.

Најголемото богатство на Пеќ е културно-историското наследство од изминатите векови. Овие вредности се манифестираат преку совршената архитектура и убавата урбана структура од една страна и народната традиција со посебностите од друга страна.

Градот Пеќ е познат уште од античко време како уникатно место на Балканот поради своите културно-историски вредности и различните религии кои дејствувале во неговите рамки.

⁷⁴ Rashica E., *Infrastruktura rrugore e Kosovës, Prishtinë* 2016, f.10

⁷⁵ Prishtina International Airport Adem Jashari / Limak Kosovo (<http://www.airportpristina.com/company-profile>)

Благодарение на поволната географска положба, хармоничното поврзување на различните култури и големиот број на монументи, Пеќ е еден од најзначајните места и туристички дестинации во Косово. Овој град има мошне богата историја, па затоа за него низ различни временски периоди од историјата пишувале бројни патеписци, историчари, географи и други научници чии трудови имаат огромно значење од историски, културен, географски, политички аспект.

Низ градот Пеќ тече рекара Лумбарди. Занаетите на Пеќ се познати по своите големи вредности, а ориенталната архитектура го прави градот Пеќ да биде најпосетен град во Косово бидејќи стариот дел од градот е мешавина на различни стилови од различни столетија и култури⁷⁶.

Пеќ исто така претставува крстопат во регионот бидејќи се поврзува со многу други места (Пеќ-Чакор-Јадранско Море). Тоа влијаело Пеќ да биде центар на дочекување на посетителите и туристите и токму поради тоа развојот на туризмот е една од најзначајните алтернативи за вкупен економски развој, не само на Пеќ, туку и на цела држава.

Агенцијата за статистика на Косово (ASK)⁷⁷ од 2008 година, во рамки на Одделението за економски статистики и национални сметки, на секои три месеци собира и обработува податоци кои се однесуваат на туризмот и угостителската дејност во Косово. Од друга страна, како дополнителен извор на информации и податоци е и Министерството за трговија и индустрија (МТИ), Сектор за угостителство и туризам.

Агенцијата за статистика на Косово ги објавува статистичките податоци за угостителството и туризмот кои се добиени од статистичкото истражување на целата територија со помош на регионалните статистички канцеларии на оваа агенција (7 регионални канцеларии). Целокупниот процес се одвива врз основа на програмата за статистика на агенцијата за бројот на хотелите, бројот на вработените, капацитетите за сместување, бројот на туристите и остварените ноќевања, како и за бројот на туристите по земја на потекло.

⁷⁶Dritan Shala, M.Sc., Turizmi dhe Ambienti, 2012.

⁷⁷Agjencia e Statistikës së Republikës së Kosovës, Seria 3: Statistika ekonomike, Statistika e hotelerisë, TM 3 2016, Dhjetor 2016, f.2-4

4.1. Вкупен број на туристи

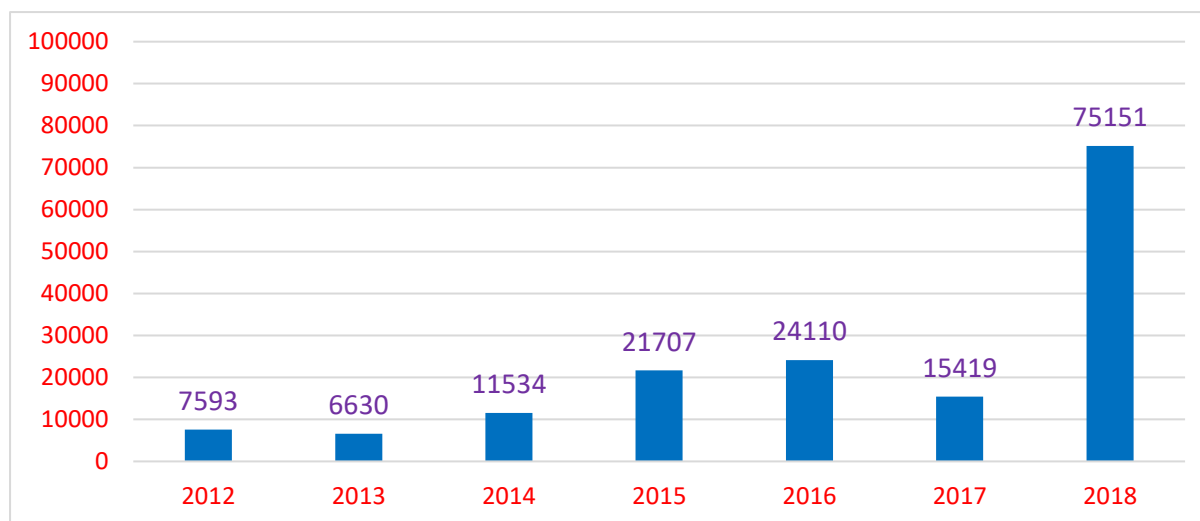
Најпосетен регион на Косово според бројот на туристи е главниот град односно статистичкиот регион на Приштина, втор регион според посетеност е Пеќ, а трет најпосетен регион од страна на туристите во Косово е Призрен.

Табела бр.10 Вкупен број на туристи во Пеќ

Година	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Број на туристи во Пеќ	7593	6630	11534	21707	24110	15419	75151

Извор: Агенција за статистика на Косово, 2019

Графикон бр.2 Вкупен број на туристи во Пеќ

Според податоците од табелата и графичкиот приказ, може да се забележи дека најмалку туристи го посетиле Пеќ во 2013 година (6630 туристи). Бројот на туристи постојано се зголемувал до 2016 година (24110 туристи), а веќе во 2017 има намалување за бројот на туристи за 36% во однос на претходната година.

Од друга страна, во 2018 година е забележан најголем број на туристи кои го посетиле Пеќ, односно во таа година во Пеќ престојувале над 75 илјади туристи. Во однос на претходната 2017 година, бројот на туристи е зголемен за над 387%, односно речиси за четири пати повеќе.

4.2. Вкупен број на остварени ноќевања од туристи

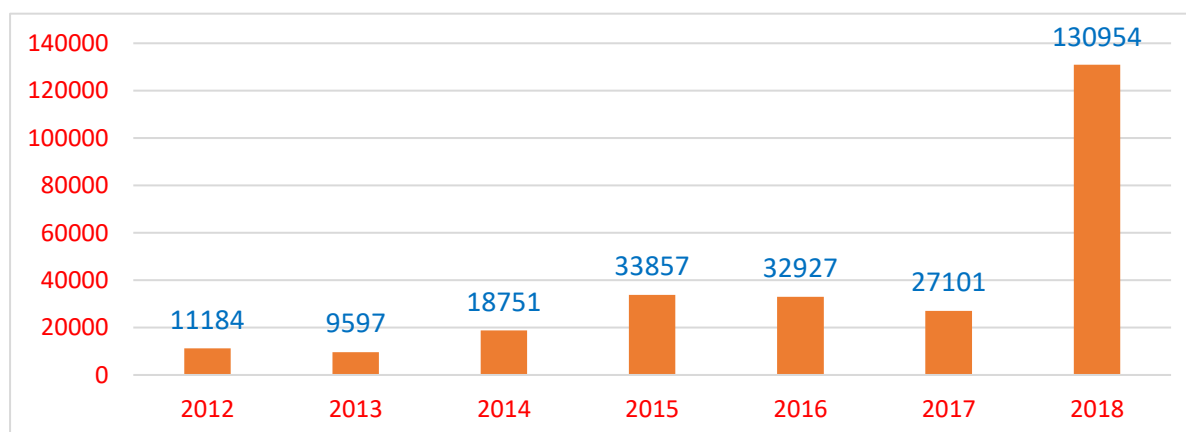
Најпосетен регион на Косово според бројот на остварени ноќевања е главниот град Приштина, втор регион според бројот на ноќевања е регионот на Пеќ, додека на трето место според бројот на остварени ноќевања од туристите во Косово е Призрен.

Табела бр.11 Вкупен број на остварени ноќевања од туристи во Пеќ

Година	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Вкупен број на остварени ноќевања од туристите во Пеќ	11184	9597	18751	33857	32927	27101	130954

Извор: Агенција за статистика на Косово, 2019

Графикон бр.3 Вкупен број на остварени ноќевања од туристи во Пеќ

Во однос на остварените ноќевања од страна на туристите во Пеќ во временски период 2012-2018 може да се забележи аналогна состојба со онаа на бројот на туристи. Имено, најмалку ноќевања се остварени во 2013 година (речиси 9600 ноќевања), а потоа бројот на остварени ноќевања се зголемува до 2015 година (околу 34 илјади ноќевања). Овој број се намалува во 2016 година за околу 1000 ноќевања во однос на 2015 година. Во 2017 година, исто така се забележува намалување на бројот на остварени ноќевања од туристи во однос на 2016 година за околу 6000 ноќевања, а веќе во 2018 година бројот на остварени ноќевања се зголемува на околу 131 илјада (за околу 104 илјади ноќевања повеќе во однос на 2017 година).

4.3. Број на туристи и остварени ноќевања според земјата на потекло

Кога станува збор за земјата на потекло на туристите кои го посетиле Пеќ, треба да се истакне дека во Агенцијата за статистика на Косово нема податоци за оваа категорија односно нема податоци за земјата на потекло на туристите по статистички региони онака како што имаше податоци за бројот на туристи и остварени ноќевања. Според тоа, во овој труд ќе се анализира бројот на туристи и ноќевања според земјата на потекло во Косово, под претпоставка дека истата ситуација важи и за регионот на Пеќ.

Според тоа, во 2012 година, Косово најмногу го посетиле туристи кои доаѓале од Албанија (1436 туристи), на второ место биле гостите од Турција (853 туристи) и на трето место се оние од Германија (716 туристи)⁷⁸.

Веќе во 2013 година Косово најмногу го посетиле туристите од Албанија (7778 туристи), додека на второ место по број на туристи се оние од САД (5302 туристи) и на трето место се туристите од Турција (4949 туристи)⁷⁹. Состојбата се повторува и во 2014⁸⁰ година затоа што Косово го посетиле 9262 туристи од Албанија, на второ место по број на туристи и ноќевања се гостите од САД (5283 туристи) и на трето место се туристите од Германија (5003 туристи).

Веќе во 2015 година најбројни се повторно туристите од Албанија (17206 туристи), додека на второ место се туристите од Турција (6540 туристи) и на трето место се туристите од Германија (6065 туристи)⁸¹.

Во 2016 година исто така најбројни се гостите од Албанија (15082 туристи), на второ место се туристите од Германија (7236) и на трето место се оние од Турција (6540 туристи)⁸².

Во 2017 година, најбројни туристи биле оние од Албанија, потоа од Германија и на трето место се туристите од САД. Кога се анализираат овие податоци, може да се забележи дека чести се и гостите од Германија, САД и Швајцарија поради фактот дека

⁷⁸ Куќи Б., Перспективата на туристичкиот развој на Косово во рамките на Европскиот туристички пазар, Докторска дисертација, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, 2017, стр.167-168

⁷⁹ Исто, стр.167-168

⁸⁰ Куќи Б., Перспективата на туристичкиот развој на Косово во рамките на Европскиот туристички пазар, Докторска дисертација, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, 2017, стр.167-168

⁸¹ Исто, стр.167-168

⁸² Исто, стр.167-168

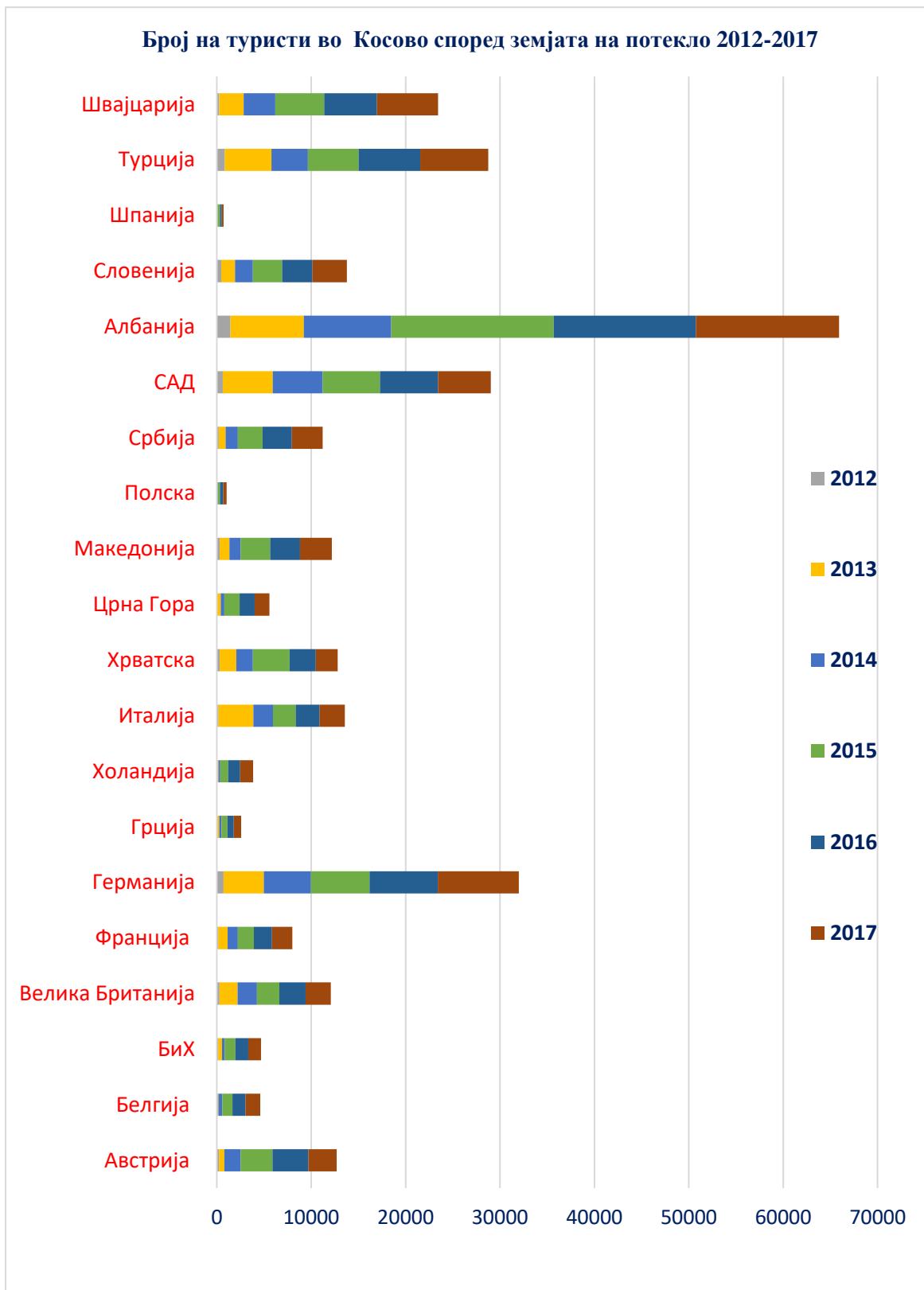
голем дел од населението од Косово привремено живее и работи во тие земји, па кога пристигнуваат во Косово се пријавуваат како државјани на тие земји, а тоа значи и евидентирање на тие лица како туристи со пасоши на конкретната земја.

Табела бр.12 Број на туристи во Косово според земјата на потекло,
за временскиот период 2012-2017 година

Земја	2012	2013	2014	2015	2016	2017
	Број на туристи	Број на туристи	Број на туристи	Број на туристи	Број на туристи	Број на туристи
Австрија	233	566	1727	3365	3799	3006
Белгија	108	56	408	1096	1368	1554
Б и Х	136	429	289	1097	1384	1337
Велика Британија	289	1916	2044	2377	2784	2674
Франција	151	989	1085	1711	1909	2170
Германија	716	4259	5003	6194	7236	8594
Грција	13	243	238	622	672	791
Холандија	99	78	179	856	1260	1383
Италија	175	3704	2061	2409	2542	2660
Хрватска	298	1771	1757	3883	2774	2331
Црна Гора	51	372	368	1631	1576	1571
Македонија	305	1034	1179	3124	3174	3363
Полска	13	51	46	230	345	363
Србија	195	725	1303	2609	3113	3271
САД	624	5302	5283	6065	6165	5576
Албанија	1436	7778	9262	17206	15082	15147
Словенија	461	1467	1881	3111	3212	3642
Шпанија	6	39	24	266	185	197
Турција	853	4949	3841	5380	6540	7195
Швајцарија	256	2591	3336	5202	5574	6482
Други држави	6265	11755	19999	10804	13016	12725
Вкупно:	48790	50074	61313	79238	83710	86032

Извор: Агенција за статистика на Косово, 2019

Графикон бр.4 Број на туристи во Косово според земјата на потекло
за временскиот период 2012-2017 година

Во 2012 година туристите од Турција најмногу престојувале во Косово (8627 ноќевања), на второ место се гостите од САД (7670 ноќевања) и на трето место се оние од Словенија (7085 ноќевања). Веќе во 2013 година во Косово најмногу престојувале туристите од Албанија (10515 ноќевања), додека на второ место по остварени ноќевања се оние од САД (9315 ноќевања) и на трето место се туристите од Турција (8237 ноќевања)⁸³.

Состојбата се повторува и во 2014 година затоа што во Косово најмногу престојувале туристи од Албанија (12942 ноќевања), на второ место се туристите од САД (10037 ноќевања) и на трето место се туристите од Германија (8254 ноќевања)⁸⁴.

Во 2015 година повторно туристите од Албанија најмногу престојувале во Косово, но ова година значително повеќе од претходните години (23872 ноќевања), додека на второ место се туристите од Германија со 9888 остварени ноќевања и на трето место се туристите од САД кои оствариле 9311 ноќевања.

Во 2016 година исто така најмногу во Косово престојувале гостите од Албанија (20518 ноќевања), на второ место се туристите од Германија кои оствариле 11814 ноќевања и на трето место се оние од Турција кои оствариле 10499 ноќевања⁸⁵. Во 2017 година, најмногу престојувале туристите од Албанија, потоа од Германија и од Швајцарија.

⁸³ Куќи Б., Перспективата на туристичкиот развој на Косово во рамките на Европскиот туристички пазар, Докторска дисертација, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, 2017, стр.168-169

⁸⁴ Исто, стр.168-169

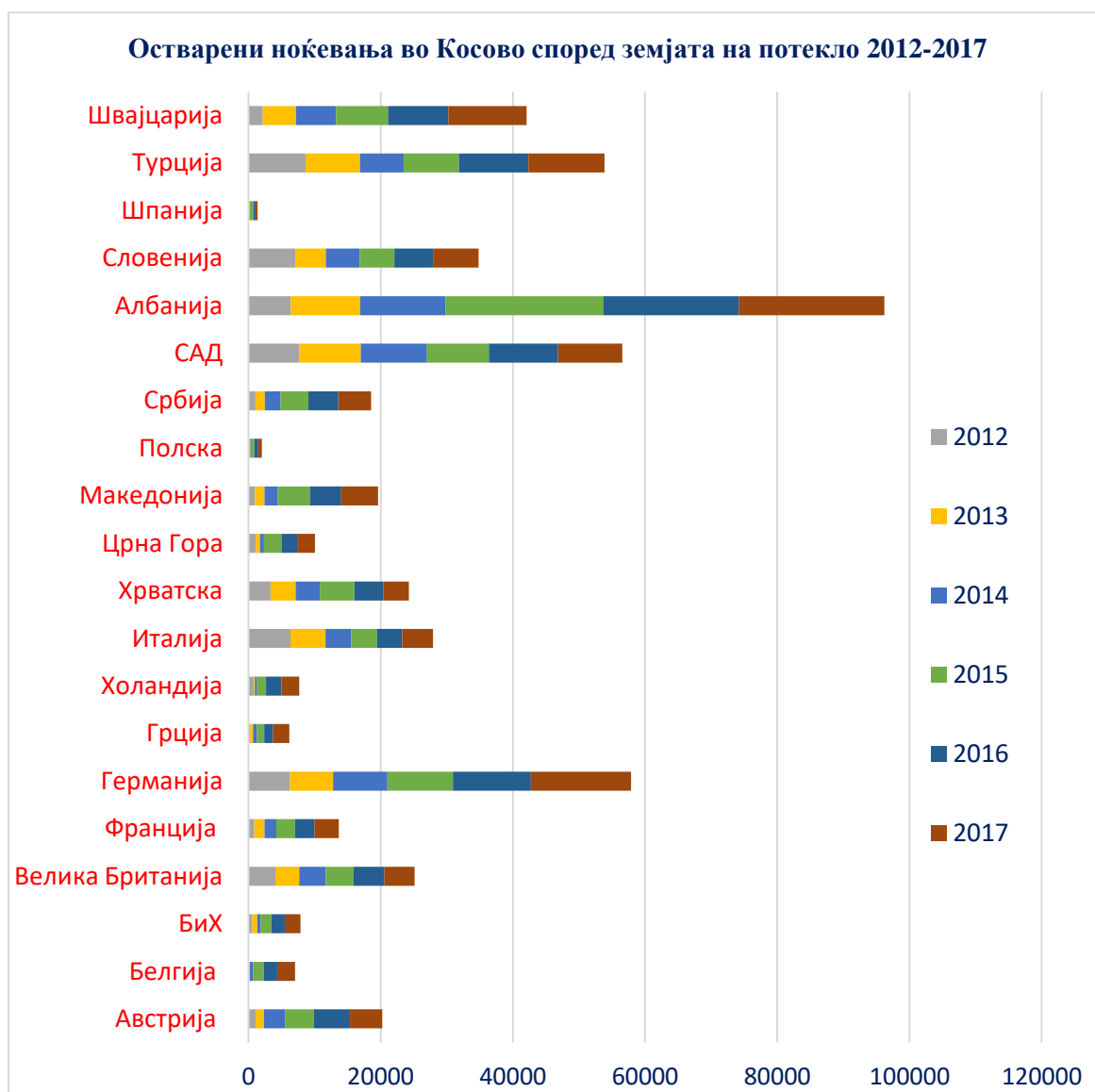
⁸⁵ Куќи Б., Перспективата на туристичкиот развој на Косово во рамките на Европскиот туристички пазар, Докторска дисертација, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, 2017, стр.168-169

Табела бр.13 Број на остварени ноќевања во Косово според земјата на потекло,
за временскиот период 2012-2017 година

Земја	2012	2013	2014	2015	2016	2017
	Ноќевања	Ноќевања	Ноќевања	Ноќевања	Ноќевања	Ноќевања
Австрија	1107	1226	3240	4312	5483	4875
Белгија	139	65	469	1654	2022	2682
БиХ	549	775	522	1649	2005	2384
Велика Британија	4071	3623	4018	4183	4671	4559
Франција	875	1537	1793	2850	2934	3670
Германија	6279	6497	8254	9888	11814	15145
Грција	287	396	591	1116	1308	2460
Холандија	850	111	296	1406	2324	2695
Италија	6365	5280	3873	3939	3807	4644
Хрватска	3344	3795	3667	5235	4332	3905
Црна Гора	1099	639	582	2646	2379	2713
Македонија	977	1432	1990	4860	4778	5556
Полска	142	62	63	619	581	562
Србија	1074	1418	2340	4210	4544	4986
САД	7670	9315	10037	9331	10483	9716
Албанија	6395	10515	12942	23872	20518	21975
Словенија	7085	4627	5088	5289	5843	6879
Шпанија	84	58	26	581	285	333
Турција	8627	8237	6608	8373	10499	11536
Швајцарија	2157	5038	6059	7837	9142	11848
Други држави	31792	19237	29608	16819	22033	21613
Вкупно:	90968	83883	102066	120669	131785	144736

Извор: Агенција за статистика на Косово, 2019

Графикон бр.5 Број на остварени ноќевања во Косово според земјата на потекло, за временскиот период 2012-2017 година

4.4. Капацитети за сместување

Во член 3 точка 1.12 и 1.13 од Законот за туризам на Република Косово⁸⁶ стои дека угостителските објекти се делат на:

- Сместувачки единици (или угостителски објекти кои нудат само услуги за сместување и престој на туристите),
- Несместувачки единици (угостителски субјекти кои нудат услуги за исхрана и пијалоци, но не и услуги за сместување).

Според подзаконските одредби, под “угостителски објекти се подразбираат хотелските резорти, хотелите, малите хотели, бутик хотели, гарни хотели, апартман хотелите, хостелите, мотелите, ресторан мотелите, ноќевалиштата, пансионите, туристичките села, етно селата, вилите, туристичките апартмани, планинските куќи, автокамповите и одморалиштата“.

Угостителските објекти кои подлежат на класификација и категоризација од страна на комисијата на министерството, според член 3 став 2 на тоа упатство се оценуваат како:

- Хотели: од “една ѕвезда“ до “пет ѕвезди“,
- Апартман-хотели: од “една ѕвезда“ до “пет ѕвезди“,
- Мотели: од “една ѕвезда“ до “три ѕвезди“,
- Пансиони/ноќевалишта: од “една ѕвезда“ до “три ѕвезди“,
- Туристички села:
 - Вили: од “една ѕвезда“ до “четири ѕвезди“,
 - Бунгалови: од “една ѕвезда“ до “три ѕвезди“,
- Автокампови: од “една ѕвезда“ до “три ѕвезди“.

⁸⁶Ligji për turizmin nr.L-04/176, Gazeta zyrtare e Republikës së Kosovës nr.14, datë 10.05.2013, Prishtinë, 2013, neni 3, pika 1.12 dhe 1.13

Имено, законските решенија не предвиделе и други видови на објекти за сместување, како што е приватното сместување (соби, апартмани, станови и куќи), одморалиштата, феријални или планински домови и други видови на комплементарни објекти за сместување на туристи.

Табела бр.14 Хотелски капацитети во Косово по региони во 2015 година

Реден број	Регион	Број на хотели	Број на соби	Број на кревети
1	Ѓаково	14	249	366
2	Гнилане	13	193	244
3	Митровица	5	129	168
4	Пеќ	15	279	564
5	Призрен	12	349	777
6	Приштина	33	1053	1348
7	Урошевац	17	260	303
	Вкупно:	109	2512	3770

Извор: Агенција за статистика на Косово, 2016

Според податоците од табелата може да се забележи дека во Косово има 109 категоризирани хотели со вкупно 2512 соби и 3770 кревети, а најмногу хотели се категоризирани во Приштина, Урошевац и Пеќ.

На прво место според бројот на објекти за сместување во Косово се наоѓа Приштина со 33 категоризирани хотели, 1053 соби и 1348 кревети

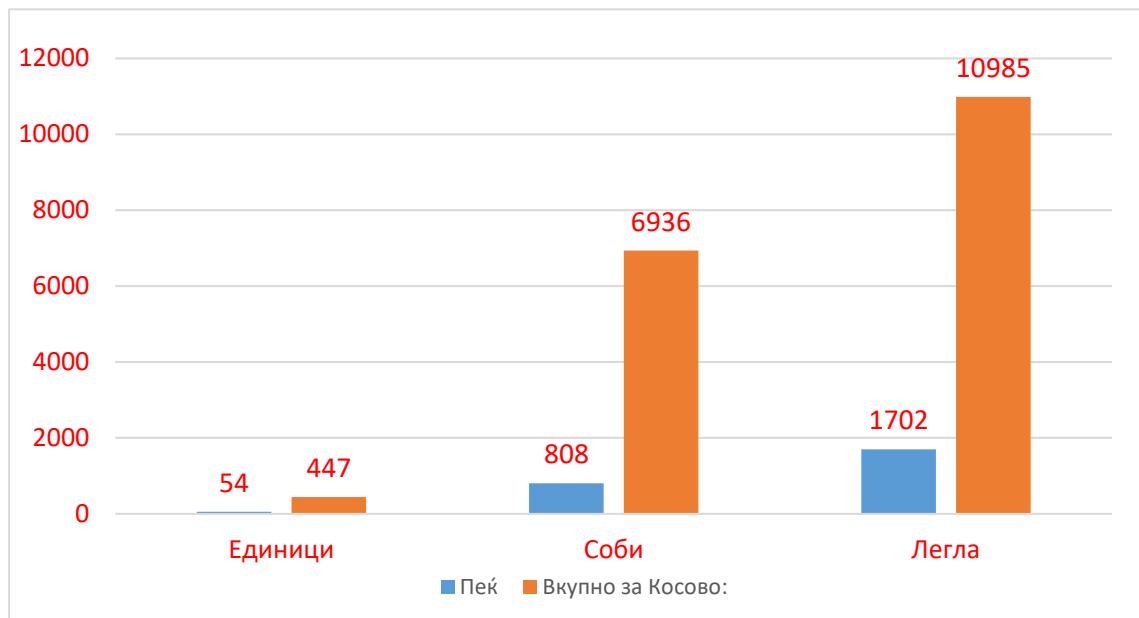
Според бројот на капацитетите за сместување, Пеќ се наоѓа на второ место во Косово. Кога станува збор за капацитетите за сместување во Пеќ ситуацијата е следна: 58 објекти за сместување, 760 соби и 1733 легла. Од нив, на категоризираниите хотели отпаѓаат 15 со број на соби 279 и вкупен број на кревети 564.

Табела бр.15 Капацитети за сместување во Пеќ⁸⁷

Општина	Капацитет на:		
	Единици	Соби	Легла
Пеќ	54	808	1702
Вкупно за Косово:	447	6936	10985

Извор: Агенција за статистика на Република Косово, Туристичките капацитети во Косово во 2016

Графикон бр.6 Сместувачки капацитети во Пеќ

⁸⁷Agjencia e Statistikave të Republikës së Kosovës, Kapacitetet turistike (njësitë akomoduese) në Kosovë për vitin 2016, Raport për kapacitetet, Prishtinë, Korrik 2017, f.8

4.5. Степен на искористеност на капацитетите за сместување

Во следната табела е даден приказ на степенот на искористеност на капацитетите за сместување во Косово, со посебен осврт на статистичките региони во оваа земја и споредба на Пеќ со другите места.

Табела бр.16 Степен на искористеност на капацитетите за сместување во Призрен, во споредба со другите региони на Косово за периодот 2012-2016 година⁸⁸

Година	Ѓаково	Ѓилан	Митровица	Пеќ	Призрен	Приштина	Феризај	Просечна годишна искористеност
2012	2.09	3.22	2.78	6.38	3.82	16.96	9.99	6.46
2013	1.77	2.80	2.84	5.47	4.97	16.88	6.97	5.95
2014	3.18	2.45	2.41	10.61	5.32	18.79	3.48	6.60
2015	4.55	3.37	4.49	17.55	7.65	20.47	6.20	9.18
2016	5.26	4.49	4.89	13.51	7.78	24.42	4.69	9.29

Извор: Агенција за статистика на Косово, Серија 3, Економски статистики, Статистика на угостителството, ТМ 4-2016 година, Приштина, Март 2017 година

Во 2016 година, кај сите региони во Косово има зголемување на процентот на искористеност на објектите за сместување, а вкупната просечна годишна стапка на искористеност на капацитетите за сместување во Косово е 9.29%. Од податоците може да се забележи дека според стапката на искористеност на капацитетите за сместување Пеќ се наоѓа на второ место. На прво место според стапката на искористеност на капацитетите за сместување во Косово повторно се наоѓа Приштина.

Графикон бр.7 Степен на искористеност на капацитетите за сместување според статистички региони во Косово за периодот 2012-2016 година

⁸⁸Agjencia e statistikave të Republikës së Kosovës, Seria 3, Statistika ekonomike, Statistika e hotelerisë, ТМ 4-2016, Prishtinë, Mars 2017, f.7

4.6. Угостителските објекти за исхрана

Угостителските објекти за давање на услуги за исхрана и пијалоци се такви објекти каде се врши приготвување и послужување храна, приготвување оброци заради конзумирање на друго место, послужување на алкохолни и безалкохолни пијалоци, приготвување и послужување на топли и ладни напивки.

Исто како и објектите за сместување и делот на угостителските објекти за исхрана во Косово е целосно изоставен од законската рамка и поделба, па според тоа во Законот за туризам на Косово има само точка 1.17 од членот 3 од Законот за туризам и туристички услуги, која спомнува само ресторани како објекти за исхрана и пијалоци⁸⁹.

Бројот на угостителски објекти за исхрана по региони во Косово за 2016 година, со посебен осврт за Пеќ, може да се види од следната табела. Според податоците може да се забележи дека бројот на угостителските објекти за исхрана и пијалоци во Косово за 2016 година изнесува 839, од кои 505 припаѓаат на категоријата ресторани, 326 се барови, а само 8 објекти во земјата служат пијалоци во кантини. Анализирани по региони, на прво место во Косово според бројот на објекти за исхрана се наоѓа Приштина со 130 ресторани, 94 барови и 3 кантини (вкупно 227 објекти за исхрана); на второ место е Призрен со 102 ресторани, 59 барови и 1 кантина (вкупно 162 објекти за исхрана); а на трето место се наоѓа Пеќ со 96 ресторани, 55 барови и 3 кантини (вкупно 154 објекти за исхрана) .

Табела бр.17 Број на угостителски објекти за исхрана по региони во Косово, со посебен осврт на Пеќ, за 2016 година⁹⁰

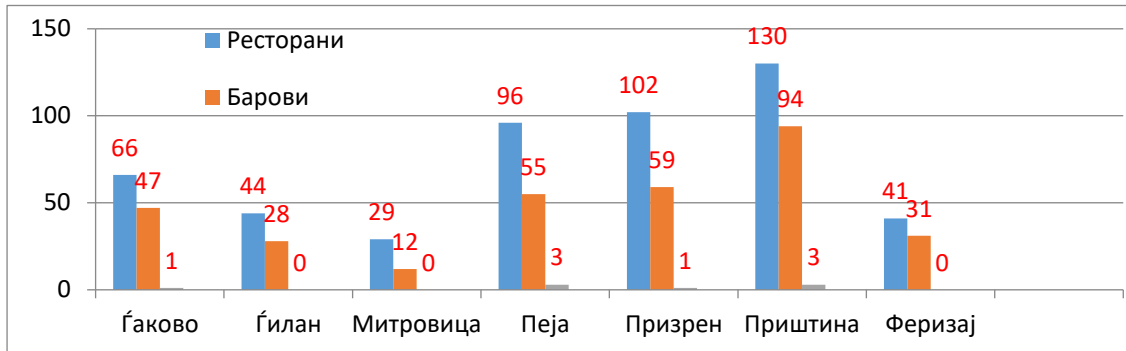
Вид на објект за исхрана	Ѓаково	Ѓилан	Митровица	Пеќ	Призрен	Приштина	Феризај
Ресторани	66	44	29	96	102	130	41
Барови	47	28	12	55	59	94	31
Кантини и други објекти	1	0	0	3	1	3	0
Вкупно:	114	72	41	154	162	227	72

Извор: Агенција за статистика на Република Косово, Угостителски објекти за сместување и исхрана, Приштина 2016 година

⁸⁹Ligji për turizmin dhe shërbimet turistike të Republikës së Kosovës, nr.03-L/168, 2010, f.2

⁹⁰Agjencia e statistikave të Republikës së Kosovës, Objekte hotelerike për akomodim dhe ushqim, Prishtinë, 2016, f.2

Графикон бр.8 Број на угостителски објекти за исхрана по видови, по региони во Косово за 2016 година

5. SWOT АНАЛИЗА НА МОЖНОСТИТЕ ЗА РАЗВОЈ НА ТУРИЗМОТ ВО ПЕЌ

SWOT анализата ги опфаќа предностите на регионот, односно силните страни (S-Strengths), слабите страни (W-Weaknesses), можностите (O-Opportunities) и заканите (T-Threats). Врз основа на анализите, достапните податоци и релевантните проценки за моменталната состојба на туризмот во Општина Пеќ, беше направена SWOT-матрица, како резултат на внатрешните и надворешните позитивни и негативни фактори која може да се искористи во насока на идниот развој на туризмот во целиот регион на оваа општина.

СИЛНИ СТРАНИ:

- Поповолна географска положба во однос на другите туристички места во Косово,
- Умерена клима која може да се искористи за одвивање на туристичките активности во текот на целата година,
- Недопрена и чиста природна средина,
- Биолошка разновидност со многу ендемски растителни и животински видови,
- Градот Пеќ како вистинска туристичка атракција,
- Пеќ е дел од Националниот парк Проклети
- Разновидност на просторот,
- Богато културно наследство во целиот регион,
- Долгогодишна традиција на гостопримство,
- Бројни историски локалитети со голема историска вредност,
- Познати етнографски туристички вредности,
- Голем број на културни манифестации од домашен и меѓународен карактер,
- Релативно добра патна инфраструктура,
- Поволна географска положба во однос на Црна Гора и Албанија.
- Поволни цени во угостителските објекти.

СЛАБИ СТРАНИ:

- Недоволни промотивни активности за Пеќ како туристичка дестинација,
- Проблеми околу немањето на статистички податоци за туризмот,
- Недоволен професионален кадар од областа на маркетингот и промоцијата,
- Недостаток на стратегија и планови за промоција и развој на дестинацијата,
- Неизграден имиџ за Пеќ како дестинација во Косово и во регионот,
- Недоволни научни или стручни истражувања во туризмот и угостителството,
- Недоволни обуки и/или семинари за туризмот и угостителството,
- Проблеми поради туристичката сезоналност,
- Домашните туристи доминираат во објектите за сместување,
- Недоволен број на сместувачки капацитети кои немаат стандарди за квалитет,
- Ограничена туристичка понуда, не само за градот, туку и за целиот регион.
- Недоволна или многу слаба мрежна поврзаност на Т.И.Ц.-овите во регионот,
- Недостаток на патна и туристичка сигнализација,
- Недоволен број на паркинг места во градот,
- Неразвиен железнички сообраќај,
- Оддалеченост од меѓународниот аеродром во Приштина,
- Проблеми со управувањето со отпадот во целиот регион.

МОЖНОСТИ:

- Постојење на реални можности за промоција на Пеќ како туристичка дестинација,
- Создавање на претпознатлив идентитет односно имиџ на Пеќ како атрактивна туристичка дестинација,
- Можности за одржливо управување со заштитените и еколошки чистите подрачја,
- Можности за развој на нови алтернативни форми на туризам,
- Можности за креирање на нови туристички производи и услуги,
- Поволни услови за продолжување на туристичката сезона,
- Подобрување на квалитетот на туристичките производи и услуги,
- Можности за изградба на квалитетни сместувачки капацитети,
- Можности за производство на домашна оригинална и органска храна,

- Искористување на богатството на традиционалните занаети и обичаи,
- Искористување на европските и другите меѓународни финансиски средства,
- Искористување на природните потенцијали за создавање на меѓугранични патеки за развој на кружни тури меѓу Косово, Црна Гора и Албанија.

РИЗИЦИ:

- Уништување на природните и културните вредности во регионот на Пеќ,
- Загадување на животната средина,
- Постојана миграција на младата работна сила во странство,
- Многу слаба соработка меѓу јавниот и приватниот сектор,
- Некомпатибилна или непостојна законска регулатива и дистрибуција на надлежностите и спроведување на законските прописи,
- Присуство на мито и корупција за добивање на дозволи за работа,
- Лоша финансиска состојба во културните институции во градот и во државата,
- Прекумерното користење на природните ресурси за производство на електрична енергија,
- Недостаток на финансиска поддршка од страна на државните институции за развој на земјоделската дејност која може да помогне во развојот на агротуризмот во овој регион,
- Тренд на дерурализација односно деаграризација,
- Политички тензии со Република Србија,
- Нестабилност во повратот на домашните и странските инвестиции,
- Потпаѓање под влијание на светската економска, политичка и воена криза,
- Други секторски политики кои го загрозуваат развојот на туризмот (енергетика, индустрија, урбанизам, итн.).

Од наведената SWOT анализа може да се заклучи дека регионот на Пеќ располага со голем број на предности и можности за развој на туризмот. Концептот за развој на туризмот во овој регион како значајна и вистинска привлечна туристичка дестинација треба да се темели токму на овие предности и можности. Од друга страна, овој концепт мора да ги земе предвид и слабите страни и ризиците за да може полесно да се реализираат активности преку кои ќе се намалат или елиминираат овие проблеми.

II. КУЛТУРНИТЕ ВРЕДНОСТИ КАКО ПОТЕНЦИЈАЛИ ЗА РАЗВОЈ НА ТУРИЗМОТ ВО ОПШТИНА ПЕЌ

Туристичките атракции од културен карактер во Косово за потенцијалните туристи претставуваат значаен туристички производ за исполнување на нивните духовни потреби и желби. Како главни извори и ресурси за културниот туризам во Косово се следните⁹¹:

- археолошките локалитети и места,
- архитектурата (остатоците, славните објекти),
- музеите и галериите,
- уметноста,
- фестивалите,
- песните и ората,
- верските обреди и ацилак,
- народната култура,
- занаетчиството.

Од туристички аспект може да постојат и други културни ресурси⁹²:

- допирливи културни вредности,
- секојдневни културни активности,
- посебни настани од посебен историски карактер.

Посебноста на културата се заснова на уникатната историја, архитектура и традиција на земјата. Тие фактори се единствени и ја прават земјата, а особено регионот посебен и интересен за привлекување на туристите.

Косово е земја богата со културно наследство. Располага со безброј места што го рефлектираат историското наследство и може да се сретнат во јужните и западните делови на Косово, како што се Пеќ, Гаково, Призрен. Тука може да се спомент: малото кале, двете кули, водениците, мостовите, џамиите, црквите од православна и католичка вероисповест, замоците и многу археолошки локалитети кои ги прикажуваат најзначајните аспекти од историското минато на Косово.

⁹¹Richards, G., Cultural Tourism in Europe, Atlas, 2005, стр.23

⁹²Cook, J. Yale, J.J. Marque, Tourism-The Business of Travel, Prentice-Hall, London, 2005, стр.374

1. Културно-историското наследство во функција на развој на туризмот во Општина Пеќ

Културното наследство потпаѓа под закрилата на културните извори на целиот регион на Пеќ кои се меѓусебно поврзани во насока на создавање на врска меѓу системот за интеграција на односите меѓу луѓето и меѓу самата природа. Сето ова е наследено кај локалните жители и го претставува идентитетот на заедницата како заеднички именител на културните ресурси на земјата.

Ова е од особена важност за Пеќ имајќи предвид со каков потенцијал и ресурси располага за економски развој на регионот преку развојот на туризмот. Културното наследство на ниво на централната власт е под надлежност на Министерството за култура, млади и спорт, Министерството за животна средина и просторно планирање, кои се одговорни за национална заштита на културното наследство преку механизмите на интеграција и легислативата на просторниот план на градот Пеќ.

Пеќ се наоѓа на подножјето на Клетите Планини, па според тоа има и свои природни убавини со високи еколошки вредности, богата флора и фауна, а токму во близина на Пеќ се наоѓа и најголемиот и најубавиот национален парк во Косово.

Градот Пеќ бил познат во историјата како важен економски, културен и дипломатски центар, па со своите 10 археолошки зони, 12 монументи на христијанската вера, 23 објекти од исламот, 102 кули, 1 бекташиско турбе и 9 мелници, претставува важен туристички центар не само во Косово, туку и во целиот регион.

Комплексот на Пеќката Патријаршија, старата чаршија, Чарши џамијата, шадрванот со многу занаетчиски дуќани, старата градска мелница, комплексот на конаците на Јашар Паша, амамот на Хаџи Бег и комплексот на кулите, се само еден дел од потенцијалите на културното наследство на градот Пеќ⁹³.

Пеќ е познат и по култивирањето на фината уметност затоа што тука се организираат повеќе видови на културни манифестации со традиционален карактер како што се фестивалот на песни за деца “Хареја“ и фестивалот на ората што секоја година ги собира на едно место сите млади пеачи и играорци. Литературните средби

⁹³Kolë Staka, Analiza e shkaqeve dhe tendencave të pavolitshme në zhvillimin e turizmit në Kosovë në periudhën e pasluftës”, janar 2003

“Азем Шкрели“, саемот на занаети кој се одржува секој септември, изложбата “Јануарски пламени“ се едни од многубројните активности од културен карактер.

Ако на сето ова се додадат природните ретки убавини на Клетите Планини со познатиот скии центар во Ругова, изворите на реката Бела Дрина, пештерата кај Радавци, националниот парк и други места во регионот, може да се каже дека Општина Пеќ има вистински потенцијали и ресурси за да стане атрактивна туристичка дестинација не само во земјата, туку и пошироко во регионот.

1.1. Материјално културно наследство

Пеќ е град на културата и уметноста, а денес одредени занаети како што се налбантите, самарциите и слични занаети сеуште функционираат паралелно со другите традиционални ракотворби како што се изработката на филиграни по лично барање на граѓаните. Главна карактеристика на Пеќ е комбинацијата на различни историски објекти и монументи од различни временски периоди.

Културното богатство на Пеќ е “ткаено“ низ историјата.

Старата Чарши Цамија, Бајракли Цамија, комплексот на Пеќката Патријаршија, мелницата на Хаџи Зека, шадрванот со многу занаетчиски дуќани, комплексот на конаците на Јашар Паша, кулата на Зелел Бег, конакот на Тахир Бег – Етнографски музеј на Пеќ, амамот на Хаџи Бег и комплексот на кулите се само еден дел од потенцијалите на културното материјално наследство што може да се видат во градот Пеќ⁹⁴:

1.1.1. Старата градска чаршија во Пеќ

Старата градска чаршија претставува зона со посебно културно значење која е позната по влијанието врз економскиот развој на градот. Затоа овој културен монумент претставува идентитет на градот Пеќ. Целата чаршија била изградена во времето на

⁹⁴Kolë Staka, Analiza e shkaqeve dhe tendencave të pavolitshme në zhvillimin e turizmit në Kosovë në periudhën e pasluftës”, janar 2003

Османлиското царство во XIV-иот век, во четири делови: Голема чаршија, Долга чаршија, Околија и Чаршија на шадрванот.

Во тоа време биле изградени 960 дуќани каде дејствувале многу видови на занаети. Денес сеуште постојат некои дуќани кои работат традиционални занаетчиски дејности како што се филигранството, обработка на бакарни производи, столарство и слично.

Слика бр.6 Старата градска чаршија во Пеќ

1.1.2. Бајракли Џамија во Пеќ

Овој монумент на културата е сврстен во категоријата “архитектонски монументи“ со одлука бр.1441/55 на Владата на Република Косово. Оваа џамија е изградена во 1471 година во име на Султан Фатих Мехмет Хан. Во 1943 година оваа џамија била запалена од страна на италијанските фашистички сили, но сепак успеала да опстои.

Бајракли Џамијата е изградена во јадрото на Старата чаршија на место кое порано било отворен пазар што претставувал карактеристика на албанските градови.

Донатор на изградбата на џамијата бил Мехмет Фатих, кој исто така ја финансирал изградбата и на Големата Џамија во Приштина.

Бајракли Џамијата во Пеќ е составена од сала на молитви, ходник и минаре. Салата за молитви е покриена со кубе над пандативниот систем. Ходникот (хајатот) е покриен со три кубиња со пропорционална големина. Во внатрешноста на салата за молитва се истакнуваат миработ, мимберот и макфилот. Во ентериерот се наоѓаат бројни мурални слики од растителниот свет со геометриски фигури и цитати од Куранот.

Слика бр.7 Бајракли Џамија во Пеќ

Ова џамија е карактеристична и според својата пластика, ситната скулптура и профилизирањето на главниот влез и прозорците. Во рамките на џамијата се наоѓаат и муслиманските гробишта на познати личности од градот како што се Хаџи Зека и Али Паша Гуџија. И на овие гробови се забележуваат бројни декоративни знаци (нишани). Џамијата е била запалена од страна на српските воени сили во војната во 1998-1999 година, а веднаш потоа е направена реставрација на архитектонските елементи, на сликите и скулптурата.

1.1.3. Пеќка Патријаршија

Точниот датум на изградба на Пеќката Патријархија не е познат, но се претпоставува дека тоа е 1235 година во чест на Св. Сава, кога тој сеуште бил жив и кога тоа место имало свој “метох“ (имот управуван од манастирот) на манастирот Зица, тогашна претолнина на Српската православна црква - СПЦ.

Поглаварот на црквата, Арсение Први (1266 година) ја изградил црквата Свети Апостоли, но посакувал престолот на СПЦ да биде на посигурно место и поблиску до главниот град на земјата, па затоа веднаш во 1250 година поглаварот донесол одлука за изградба на Пеќката Патријаршија.

Слика бр.8 Пеќка Патријаршија

Поглаварот на СПЦ Никодим Први ја изградил црквата “Св. Димитрие” во 1320 година, северно од првата црква. Десет години подоцна, во 1330 година, неговиот наследник Поглаварот Данило Втори изградил трета црква јужно од првата посветена на “Св. Богородица Ходегетрија”. До неа се наоѓа друга мала црква посветена на “Св. Никола”.

На предната страна од трите главни цркви е подигнат монументален нартекс со една кула. Во времето на Поглаварот на СПЦ Јоанакије Втори, околу 1345 година, црквата “Св. Димитрие” е декорирана и украсена со фрески, па во времето на Царот Душан (1331-1355 година) е подигната односно изградена Пеќката Патриархија со патриархален статус.

Во текот на XIV-иот век се направени мали модификации на црквата “Св. Апостоли”, а еден век пред и потоа, до XVII-иот век, сите патриарси и поглавари на Пеќ се погребани во дворовите на црквите на Пеќ. Од 1459-1463 година, после смртта на Арсеније Втори, патријаршијата е затворена, сѐ до 1555 година, кога повторно се возобновува од страна на Султан Сулејман Севишниот по совет на Сокол Мехмед Паша. Бугарските диоцези се поставени под Пеќката надлежност.

Во почетокот на XVIII-иот век и посебно за време на австриско-турската војна во 1735-1739 година, патријаршијата станува дел од Екуменската Патријаршија на Константинопол така што Пеќката Патриархија со своите диоцези потпаднала под главната патријаршија.

Во 1737 година, во раководството на Пеќката патриархија се поставува грчки свештеник по иницијатива и интервенција на Александрос Маврокордатос. Во годините што следат се појавуваат политички иницијативи кои резултирале со бркање на српските свештеници од патријаршијата во Пеќ, а веднаш потоа Пеќката Патриархија се аброгира во 1766 година.

1.1.4. Мелницата на Хаџи Зека

Мелницата на Хаџи Зека претставува комплекс на индустриско наследство кое припаѓа на втората половина од XIX-иот век. Изградена е со помош на австро-унгарците. Зградата како објект се состои од мелница и амбар. Во времето кога е изградена претставувала највисокиот објект од три спратови, со фасада од камен, тули, полукружни прозорци и рамки.

Слика бр.9 Мелницата на Хаџи Зека

Мелницата на Хаџи Зека е првата мелница во Косово и во поширокиот регион која има понапредна технологија од другите мелници. Најпрво мелницата работела на вода, а после на електрична енергија. Ова е првиот индустриски објект во Пеќ со што започнува индустриското производство и развој на економијата во овој регио. Целиот регион во тоа време мелел жито во оваа мелница и произведувал брашно.

После смртта на Хаџи Зека, наследник на мелницата станува неговиот внук Јашар Паша. Во 1997 година овој објект е ставен под заштита на државата. За време на војната во 1998-1999 година, мелницата била изгорена двапати и исто толку пати била реставрирана (еднаш во 2004 година делот од мелницата, а во 2016 година делот од амбарот).

1.1.5. Амамот на Хаџи Бег

Стариот амам, Големиот амам или Куршумли амам како што е познат кај жителите на Пеќ, односно денес Амам на Хаџи Бег, е стар објект монумент на културата кој е изграден од страна на Хаџи Бег како донација за жителите на Пеќ и претставува еден од позначајните објекти кој е сочуван до денес. Со елементи на

албанскиот етнитет и со оригинална форма и автентичен за времето, овој амам е вистинска реткост во денешно време.

Амамите како објекти од јавен карактер заземале значајно место во архитектонските градби на албанците. Климатските и атмосферските услови, човекот како фактор и трансформациите на стилот на живеење на граѓаните од овој град влијаеле овој објект и многу други денес да се бројат на прсти. Амамите како објекти и градби се граделе во многу градови во текот на Османлиското царство. Иако променети со текот на времето, сепак амамите денес заземаат значајно место во културното и историското односно материјалното наследство на албанскиот народ,

Амамот на Хаџи Бег во Пеќ е монументален објект од јавен и општествен карактер изграден кога градот Пеќ бил под Османлиското царство односно кога градот бил под власт на Санџакот на Дуќаѓини (1462-1485 година). Меѓутоа во втората половина од XV-иот век се гради и под власт на Хаџи Бег.

Слика бр.10 Амам на Хаџи Бег во Пеќ

Треба да се истакне дека Хаџи Бег бил првиот албанец кој ја прифатил исламската вера. Овој монументален објект според архитектонско – функционалниот аспект е изграден по одредена шема за тој период и ги поседува сите предвидени простории за ваков тип на јавен објект.

Овој објект има неколку делови: простор за влез, за соблекување (предпростор за капење - шадрван), меѓупростор, капалак, главен простор за потење, простор за

масажа и простор за капење, простор за резервоари за вода и печка (кулхане), како и канали под подот за затоплување на просториите со помош на печка.

Според својата намена, сите делови на амамот на Хаџи Бег може да се групираат во три целини: место за подготовка за бањање, главен простор и магацините односно резервоарите за вода.

1.1.6. Кулата на Зенел Бег

Оваа кула е изградена во 1870 година и се смета за најстара кула во градот Пеќ. Станува збор за кулата на Зенел Беголи (Зенел Бег), познат како Бегот од Пеќ кој припаѓал на семејството на Махмут Беголи (основачот на градот Пеќ).

Иако во последната војна во Косово од пред двадесет години оваа кула целосно е разурната, наследниците на Зенел Бег, со сопствени финансиски средства ја финансирале реставрацијата на овој објект од културно значење. Кулата се состои од три спратови при што секој спрат има свои карактеристики и специфичности. Целата градба е направена од страна на мајстори од Дебар кои биле дрводелци.

Слика бр.11 Кулата на Зенел Бег

1.1.7. Конакот на Тахир Бег – Етнографски музеј на Пеќ

Конакот на Тахир Бег претставува куќа со најубава архитектура во градот Пеќ. Овој монумент на културата бил изграден од албански мајстори во 1800 година. Најпрво, овој објект бил изграден во центарот на градот (помеѓу објектот на општината и поштата), а во 1960 година е преместен на друга локација на денешниот плоштад во градот познат како Плоштад Хаџи Зека.

Оваа стара куќа по својата архитектура и композицијата многу личи на средновековните куќи во градот. Овој вид на градба се карактеризира со врв на покривот од обработено дрво, хармонични прозорци и горен спрат-тераса.

Слика бр.12 Конакот на Тахир Бег (Етнографски музеј на Пеќ)

1.1.8. Археолошки музеј

Во овој музеј се наоѓаат археолошки пронајдоци од регионот и градот од различни временски и историски периоди. Овој музеј се наоѓа во центарот на градот, во близина на плоштадот Хаџи Зека.

Слика бр.13 Археолошки музеј на Пек

1.1.9. Етнографски музеј

Етнографскиот музеј е лоциран во просториите на Конакот на Тахир Бег, како еден од најубавите објекти на градот Пек. Во овој музеј се наоѓаат повеќе од 120 експонати на национални носии, алатки за работа, различни оружја со кои се прикажува богатата историја на ова место. Тука се експонирани и накит и украси од различни видови занаети, како и традиционалната носија која е карактеристична за Ругова и Дукаѓини.

Слика бр.14 Етнографски музеј на Пеќ

1.1.8. Традиционални носии на Пеќ

Најубавите костими или традиционална облека се оние на жените од Пеќ. Тука посебно се истакнуваат кошулите, шамиите, појасите и чорапите, додека кај мажите - појасите и чорапите. Освен облеката, интересен е и текстилот од кој се изработени овие носии. При процесот на нивната изработка особено е интересна техниката на ткаење, составена од повеќе фази, како и многуте бои и мотиви кои доминираат на облеката.

Во селата на регионот на Ругова и денес може да се сретнат луѓе кои со гордост ја носат традиционалната носија, додека во Националниот музеј и во други галерии се експонирани како национални носии на Пеќ, изработени на традиционален начин. Сите особености и карактеристики на традиционалната носија на Пеќ може да се погледнат одблизу ако се посети Етнографскиот музеј на плоштадот Хаџи Зека во Пеќ.

Слика бр.15 Традионални носии на Пеќ

1.2. Манифестации

Пеќ како град претставува културен центар во кој се одржуваат многу многу фестивали и манифестации кои може да се искористат при развојот на културниот туризам. Во тој контекст може да се споменат: фестивалот на песни за деца “Хареја“, меѓународниот фестивал на монодрамата “МоноАкт“, меѓународниот фестивал на гитарата, меѓународниот фестивал за алпинистички филмови, народните игри “Ругова“, Скијачкиот куп во Бога, литературните средби “Азем Шкрели“ и слично:

1.2.1. Меѓународен фестивал на гитарата (International Guitar Festival)

Овој фестивал се одржува секоја година од 22 до 26 јуни и во негови рамки се организираат различни концерти, работилници, мастер-класови и меѓународни натпревари, за сите возрасти според категории. Овој фестивал се организира од страна на Здружението на гитаристи на Косово.

Слика бр.16 Фестивал на гитарата

1.2.2. Меѓународен фестивал за алпинистички филмови (Reer Rock Tour)

Овој настан има американско потекло и е многу значаен за развој на културниот туризам во Општина Пеќ. Овој фестивал се организира од страна на клубот “Пајак“ од Пеќ и во негови рамки се прикажуваат филмови со различна содржина за развојот на зимските спортови, авантуризмот, планинарењето и слично.

Слика бр.17 Меѓународен фестивал за алпинистички филмови (Reer Rock Tou)

1.2.3. Литературни средби “Азем Шкрели“

Традиционалната манифестација литературни средби “Азем Шкрели“ се одржува секоја година од 23-24 мај на која се собираат литературни дејци од сите места каде живеат албанците. Овој фестивал односно манифестација покрај другото има за цел и привлекување на млади писатели и поети.

Слика бр.18 Литературни средби “Азем Шкрели“

1.2.4. Народни игри “Ругова“

Народните игри на Ругова се многу стари народни игри кои се одржуваат на средина на месец август секоја година и се карактеристични за подрачјето на Ругова. На оваа манифестација, преку игрите се прикажува народното традиционално културно богатство, законите и обичаите на ова планинско место. Тука се истакнуваат и физичките вештини, борбените игри на мажите, хумористичните игри, забавите, песни и ора и многу народни етнокултурни ритуали и обичаи.

Слика бр.19 Народни игри на Ругова

Традиционалните народни игри на Ругова имаат културно-спортски карактер. Овие игри имаат национален карактер, а целта на организирањето на овие игри е да не се заборава минатото.

1.2.5. Фестивалот на детски песни “Хареја“

Овој фестивал се организира од страна на Секторот за култура, млади и спорт на Општина Пеќ и се одржува секоја година на 1 јуни, Денот на децата.

Слика бр.20 Фестивал на детски песни

1.2.6. Скијачки натпревари во Бога

Овие натпревари се одржуваат во скијачкиот центар во селото Бога во Пеќ од почетокот на месец декември до месец март. На овие скијачки патеки каде се одржуваат натпревари на ниво на Косово затоа што постојат одлични услови и можности за скијање.

Слика бр.21 Скијање во Бога

1.2.7. Меѓународен фестивал на монодрамата “МоноАкт“

Овој фестивал има карактер на меѓународен натпревар по драма и се одржува секоја година од 16 до 22 април. Целта на овој фестивал е да се зачне љубов спрема монодрамата и спрема новите млади актери.

Слика бр.22 Фестивал на монодрамата

ДЕЛ ПЕТТИ:

Истражување на одржливиот развој на туризмот во Пеќ

I. АНАЛИЗА НА ОСНОВНИТЕ ПОКАЗАТЕЛИ ЗА ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ НА ТУРИЗМОТ ВО ПЕЌ

Најголемото богатство на Пеќ се неговите културно-историски вредности наследени од минатите векови. Тие вредности се манифестираат преку совршената архитектура и волшебната урбана структура од една страна, како и народната традиција која е многу посебна од друга страна. Културно-историското наследство на Пеќ претставува редок колорит и вистинска атракција со кое се идентификува и гордее цело Косово.

Предмет на анализата на овој труд се културните и историските фактори како значаен потенцијал за развој на туризмот и промовирање на вредностите на земјата како туристичка дестинација.

Овој труд претставува чекор напред во проучувањето на културното и историското наследство од аспект на одржливиот развој.

1. Постојење и почитување на законите од областа на туризмот

Законите за регулирање на туристичката дејност⁹⁵, заедно со останатите закони кои имаат допирни точки со туризмот и угостителството и индиректно влијаат на нивниот развој, претставуваат легална основа за развој, управување и функционирање на туризмот. Како дел од сеопфатниот процес на планирање на туристичкиот развој се смета и постапката на прегледување и оценување на релевантни закони и регулативи, или пак, доколку тие не постојат, тогаш се пристапува кон нивно изготвување.

За да може да се остварат зацртаните цели на раст и развој на туризмот, неминовно е сите носители на туристичката понуда да ги планираат своите активности, со цел да привлечат што поголем број туристи со постоечката понуда, но истовремено,

⁹⁵ Куќи Б., Перспективата на туристичкиот развој на Косово во рамки на европскиот туристички пазар, Докторска дисертација, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, 2017 година, стр.203-205

да се грижат и за зачувување на сите ресурси преку спроведување на одржливи практики на работење во областа на туризмот. Во тој контекст, како еден од главните носители на туристичката понуда, а со тоа и управувач на целокупниот раст и развој на туризмот, се јавува земјата. Нејзината улога во туристичкото планирање е променлива, првенствено во зависност од степенот на развиеност на туризмот, и може да биде активна или пасивна.

Следствено, земјата може во поголема или помала мера да интервенира во областа на туризмот и угостителството преку преземање различни мерки и активности. Притоа, мора да води грижа да формулира таква политика за развој на туризмот која ќе биде во согласност со глобалната развојна политика на земјата.

Активната улога на земјата претпоставува намерна, свесна активност на земјата во областа на туризмот, каде таа ја усвојува генералната политика за туристички развој и туристичкиот план во кој се зацртани целите, специфичните политики и развојната структура на туризмот.

Истовремено, обезбедува буџет наменет за туристичка промоција и маркетинг, создава поволни услови за инвестирање во туристичкиот развој, ги донесува и спроведува законите кои го регулираат развојот на туризмот, ги подобрува и поттикнува сите видови сообраќај и презема други слични мерки.

Во одредени случаи, земјата може да има посебна развојна улога преку обезбедување на дел или на цела инфраструктура потребна за туристички развој, како и преку инвестирање во туристички капацитети, особено онаму каде приватниот сектор не е заинтересиран или пак се потребни огромни инвестиции.

Од друга страна, државата има пасивна улога во туристичкото планирање во случаи кога презема активности и мерки кои може да имаат влијание на туризмот, но немаат специфична намера.

Токму целата проблематика во областа на законодавството во туризмот во Косово лежи во недостатокот на законски акти кои поблиску би ја регулирале дејноста туризам и угостителство. Само за потсетување, денес во Косово постои само еден закон, Закон за туризам на Косово, кој не ги исполнува современите потреби на оваа дејност.

Од друга страна, кога станува збор за специфичната регулатива односно подзаконските акти, и тука вреди да се спомене дека постои само едно

Административно упатство кое се однесува на регулирањето на процесот на класификација и категоризација на хотелските објекти на ниво на земјата.

2. Односот помеѓу развојот на туризмот и економскиот развој на Пеќ

Според податоците од Министерството за трговија и индустрија (Одделение за туризам), туризмот е идентификуван како еден од најпотенцијалните сектори за развој на економијата и многу важен пазар за странски директни инвестиции во Косово⁹⁶.

Врз основа на податоците од Заводот за статистика на Косово⁹⁷ (ASK), според економската поделба на претпријатијата во Косово, во категоријата I (Сместување и угостителски услуги за исхрана) во 2015 година биле активни 33465 претпријатија од кои 3713 претпријатија биле од областа туризам-угостителство односно 11.1% од вкупниот број на претпријатија во Косово.

Во 2016 година активни биле 34696 претпријатија од кои 3621 претпријатие спаѓаат во гореспоменатата категорија, додека во 2017 година вкупниот број на активни претпријатија бил 34922 а 3599 претпријатија се од областа на туризмот и угостителството. Најголемиот број туристички деловни субјекти дејствува во регионот на Приштина (36,6%), после доаѓа регионот на Призрен (17,2%), Пеќ (10,1%), Гнилане (9,3%) и др.

Дејностите кои се сметаат како дел од туристичката индустрија се следните: хотели и мотели со ресторани, хотели и мотели без ресторани, хостели за млади и планински одмор, кампинг места за каравани, за краток престој, ресторани, барови, кантини, кујни и туристички агенции.

Врз основа на националната поделба на дејностите NACE.Rev.2, учеството на туризмот (категија Хотели и ресторани) во вкупниот БДП на Косово во 2008 година изнесувало 0.6% од, во 2009 година 0.5%, а веќе од 2015 до денес тој процент постојано се зголемува и денес изнесува 1.3%.

⁹⁶ Хасанај П., Примена на ФАС методот во функција на идентификување на туристичките потенцијали на Косово, Докторска дисертација, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, 2017 година, стр.89-90

⁹⁷ Agjencia e Statistikave të Kosovës (ASK), Ndërmarrjet aktive sipas seksioneve ekonomike sipas seksion-përshkrim i seksionit ekonomik dhe viti, Periudha 2008-2017, Prishtinë 2019, f.1 (http://askdata.rks-gov.net/PXWeb/pxweb/sq/askdata/askdata__15%20Structural%20business%20statistics/)

Табела бр.18 Учество на туризмот во БДП на Косово, 2008-2017 година

2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
0,6	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	0,9	1,0	1,2	1,3

Во локалната администрација на Општина Пеќ има 14 дирекции⁹⁸ од кои за туризмот релевантна е Дирекцијата за економски развој. Оваа дирекција, својата работа ја базира на Статутот на општината во кој се регулира мандатот на оваа дирекција и стратегијата за економски развој. Исто така, овој орган функционира во согласност со законите на Собранието на Косово, како и прописите донесени од страна на Советот на Општина Пеќ.

Мисијата на оваа дирекција е да се создаде поволна клима за економски развој и да се создадат потребните услови и инфраструктура за развој на малите и средните претпријатија, како и да се постигне одржлив развој во Општина Пеќ. Главната цел на оваа дирекција е да се промовира економскиот развој, туризмот, создавањето нови работни места и интеграцијата на сите граѓани во насока на одржлив развој.

За да се постигне ефикасност во работењето, оваа дирекција е организирана во три сектори и тоа:

- сектор за туризам,
- сектор за економија,
- сектор за регистрација на бизниси.

Дирекцијата за економски развој има за цел да направи градот Пеќ да создаде погодно, ефикасно и поволно опкружување за развој на бизнисот и квалитетно вработување. Тоа може да се направи преку обезбедување на професионални економски развојни проекти и услуги базирани на квалитетно аналитичко истражување и стручно знаење.

⁹⁸ Komuna e Pejës, Drejtoria për zhvillim ekonomik, 2019 (<https://kk.rks-gov.net/peje/zhvillimi-ekonomik/>)

2.1. Учество на туризмот во буџетот на локалната економија

Во однос на структурата на сопственоста⁹⁹ на претпријатијата во Пеќ, од вкупно 3499 регистрирани претпријатија, 95.2% се индивидуални бизниси, 3.5% се општ ортаклук, 3% се ограничен ортаклук, 0.1% се друштва со ограничена одговорност, нема акционерски друштва и нема странски компании. Од вкупниот број на претпријатија, 3398 се микропретпријатија, 96 се мали претпријатија, 5 се средни претпријатија и нема ниту едно големо претпријатије. Според истиот извор на податоци, 375 претпријатија (10.8% од вкупниот број на претпријатија) припаѓаат на секторот туризам/угостителство и слични услуги.

Што се однесува до вкупната вредност на производството, поголемиот дел од туристичките субјекти сметаат дека таа сума не надминува 100.000 евра на годишно ниво (85% за 2011 година и 83,4% за 2012 година). Само 3% од бизнисите имаат изјавено вредност на производството од над 5 милиони евра¹⁰⁰.

Поголемиот број од претпријатијата остваруваат приходи од 10,000 до 50,000 евра и од 50,000 до 250,000 евра, а само 2,5% имаат приходи од над 1 милион евра и исто толку проценти над 10 милиони евра.

Речиси 63% од бизнисите, во своја сопственост имаат објекти каде работат, а останатиот процент работи во објекти под кирија. Средната пазарна вредност на објектите каде се врши туристичката и угостителската дејност е 1 милион евра. Повеќе од половина (54%) имаат земјиште во своја сопственост, а таа вредност е 360,000 евра во просек, а 90% од сите субјекти поседуваат технологија и машини во вредност од 315,000 евра.

Една третина од овие компании инвестираат во нови производи и услуги, а просечната вредност на овие инвестиции е над 76,000 евра. Освен тоа, една петтина од субјектите имаат иновативни промени преку користење на нова техничка и технолошка опрема и софтвер, додека 15% од субјектите користат маркетинг, развој на производи и услуги и промоција на производите како нова практика.

⁹⁹ Комуна е Пејџ, *Plani zhvillimor komunal 2006-2025: Peja, rajon i gjelbër dhe vital, Pjesa e zhvillimit ekonomik*, f.33

¹⁰⁰ Министерство за трговија и индустрија на Владата на Република Косово, Министерство за надворешни работи на Финска и УНДП, Проект под наслов "Помош за трговијата", Профил на Секторот за туризам, 2004 година, стр. 12

Во рамки на буџетот на Општина Пеќ за 2019 година¹⁰¹, во категоријата “Економски развој“, каде спаѓа туризмот, за финансирање на капитални инвестиции се планирани 140.000 евра од основен буџет на општината кој изнесува 4.856.619,00 евра, што значи дека за оваа намена се планирани само 2.9% од вкупниот буџет на Општина Пеќ, што претставува многу мал дел.

Од друга страна, вкупниот буџет на општината за 2019¹⁰² година изнесува 26.598.410,00 евра (во делот на вкупните трошоци) од кои 21.755.728,00 евра се грантови од Владата на Косово, 4.588.935,00 евра се сопствени приходи, а 253.747,00 евра се заеми. Така, за економскиот развој на општината за 2019 година се планирани вкупно 208.000,00 евра.

Во однос на учеството на туризмот во вкупната локална економија на Општина Пеќ, по претходно доставено барање за пристап до информација до општинската администрација, нема конкретни податоци, па затоа само може да погодуваме колку изнесува тоа учество. Имено, во локалната администрација има 14 дирекции од кои за туризмот релевантна е Дирекцијата за економски развој, а сепак немаме информации по однос на горенаведеното прашање.

2.2. Стапка на вработеност во областа на туризмот и угостителството во Пеќ

Во рамките на Министерството за труд и социјална политика на Република Косово постои Одделение за вработување кое води евиденција на два вида на регистрација: регистрирани невработени лица и регистрирани баратели на работа. Се разбира, во надлежност на ова министерство е и статистичката обработка на податоците во врска со вработените лица на целата територија на Косово¹⁰³.

Според податоците од Заводот за статистика на Косово (ASK)¹⁰⁴, бројот на вработени и невработени на ниво во Косово изнесува:

¹⁰¹ Komuna e Pejës, Financimi i Investimeve Kapitale Komunale 2019-2021, Pejë 2019, f.3

¹⁰² Komuna e Pejës, Buxheti i Komunës së Pejës për vitin 2019, Pejë 2019, f.3

¹⁰³ Ministria e Punës dhe Mirëqenies Sociale, Departamenti i Punës dhe Punësimit, Raport vjetor 2016: Puna dhe punësimi, Prishtinë, Mars 2017, f.10

¹⁰⁴ Agjencioni i Statistikave të Kosovës, Numri i i të punësuarve dhe shkalla e punësimit sipas sipas grup moshë, viti, mijëra apo % dhe gjinia, Prishtinë 2019, f.1 (<http://askdata.rks->

Табела бр.19 Вработени лица во Косово, 2012-2016 година

Година	Вработени лица (во 000)			Учество на вработените лица во вкупното население
	Машки	Женски	Вкупно	
2012	240,0	62,8	302,8	25,6%
2013	261,2	77,1	338,4	28,4%
2014	248,2	75,3	323,5	26,9%
2015	230,0	67,0	297,0	25,2%
2016	257,4	74,4	331,8	28,0%

Извор: Заводот за статистика на Косово, 2019

Во горенаведениот временски период се забележува дека има флукуации во бројот на вработени лица во Косово, како според пол, така и според учеството на вработени лица во вкупниот број на население во оваа земја.

Од друга страна, бројот на невработени лица на Косово е следен (табела бр.20)¹⁰⁵:

Табела бр.20 Невработени лица во Косово, 2012-2016 година

Година	Невработени лица (во 000)			Учество на невработените лица во вкупното население
	Машки	Женски	Вкупно	
2012	93,8	41,9	135,7	30,9%
2013	95,9	48,9	144,8	30,0%
2014	123,1	53,7	176,8	35,3%
2015	107,2	38,6	145,8	32,9%
2016	91,4	34,7	126,1	27,5%

Извор: Заводот за статистика на Косово, 2019

Од податоците привидно се забележува дека во последните 5 години (од 2015 година до денес) има намалување на бројот на невработени лица во однос на вкупниот број на население во Косово, но треба да се истакне дека тоа намалување е резултат на

gov.net/PXWeb/pxweb/sq/askdata/askdata__Labour%20market__02%20Annual%20labour%20market__Pun%
C3%ABsimi/lfs01.px/table/tableViewLayout1/?rxid=56efa08f-2f2f-4799-8386-66b05a01900a)

¹⁰⁵ Исто, стр.1

напуштањето на земјата од страна на младото работоспособно население и барањето азил во развиените европски земји, што претставува мошне негативна појава. Сепак

Во однос на бројот на вработени лица кои работат во туризмот и угостителството, на следната табела е прикажан трендот на бројот на работници, според категоријата “И – сместување и услуги за исхрана“, на ниво на Косово во наведениот временски период¹⁰⁶:

Табела бр.21 Број на вработени во секторот туризам и угостителство

Година	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Број на работници	6478	6992	7432	6356	7389	11174	10488	12965	11895	12773

Извор: Заводот за статистика на Косово, 2019

Се забележува дека бројот на вработени во туризмот и угостителството има тренд на зголемување што е мошне важно за нормално функционирање и развој на секторот туризам.

Меѓутоа, нема податоци за точниот број на вработени во туризмот во Пеќ, па останува само да калкулираме колку претпријатија вршат туристичка и угостителска дејност на територијата на оваа општина, на тоа да се додаде одреден процент на непријавени вработени лица и само така би имале некаква слика за бројот на вработени во туризмот во Пеќ.

2.3. Домашни и/или странски инвестиции во туризмот во Пеќ

Дирекцијата за економски развој на Општина Пеќ во која спаѓа и туризмот, во месец јануари 2019 година до Градоначалникот на Пеќ доставила Извештај за работата на оваа дирекција за 2018 година каде се наведени реализираните активности меѓу кои има и инвестициите од домашни и странски лица, и од општината, особено во областа на туризмот.

¹⁰⁶ Agjencioni i Statistikave të Kosovës, Numri i të punësuarve sipas seksioneve ekonomike sipas seksionet & përshkrimi i seksioneve ekonomike dhe viti, Prishtinë 2019, f.1

Во продолжение се прикажани најзначајните инвестиции направени во туризмот во Пеќ¹⁰⁷:

- Основање на Канцеларија за информации од туризмот (Tourist Information Office). Во таа смисла се направени и подготвителни работи за подобро искористување на туристичкиот потенцијал на општината, давањето на потребните туристички информативни услуги за превоз, сместување, информации за патеките итн. Во исто време, оваа канцеларија има за цел да прерасне во Сектор за одржлив развој кој ќе ја продолжи добрата соработка со туристичките бизниси преку обезбедување на потребната помош во промовирањето на можностите за услугите што ги нудат.
- Инвестирање во уредување и промовирање на културниот туризам во рамките на Музејот на Пеќ,
- Основање на Младински центар во Пеќ, во вредност од 400 илјади евра, кој ќе се користи и за организирање на културни настани и манифестации кои се привлечни за домашните и странските посетители,
- Подобрување на условите на меѓуграничниот премин со Црна Гора, во вредност од 410 илјади евра, што ќе помогне во намалувањето на административните бариери и олеснување на слободното движење на туристите од двете страни на границата,
- Домашна инвестиција во нов туристички производ во Пеќ, познат како “Парамотор“, како нова атракција за сите љубители на летањето со параглајдер,
- Домашна инвестиција за градење на таканаречен “зиплајн“ (zipline), познат како Виа Ферата 3, како надополнување на двета други линии, посебно во 5-тиот километар од целокупната линија,
- Заедничка инвестиција со Свис Контакт и организацијата Анибар за уредување на паркот Карагач,
- Инвестиција од страна на Општина Пеќ и ЕУ за уредување на “Старите чаршии во Дукаѓини“.

¹⁰⁷ Komuna e Pejës, Drejtoria për Zhvillim Ekonomik, Raport për Punën e Drejtorisë për Zhvillim Ekonomik për vitin 2018, f.1-10

Треба да се истакне дека нема податоци за евентуални градежни инвестиции, во смисла на градење објекти за сместување или исхрана (хотели, мотели, ресторани и слично), не само за градот Пеќ, туку и пошироко за таа општина.

2.4. Ниво на образование и квалификувана работна сила

Работната сила која е способна да одговори на потребите на пазарот претставува еден од најважните фактори кои влијаат на конкурентноста на економските субјекти во една земја. Косово постојано се промовира како дестинација која е погодна за инвестирање во различни сфери поради пониските трошоци за работна сила, овозможувајќи им на компаниите да ги намалат оперативните трошоци и да бидат поконкурентни на пазарот.

Сепак, во последните неколку години во развиените земји, особено во европските земји, најзначаен фактор за развојот е квалификуваната работна сила која е способна да се прилагоди на потребите на пазарот. И покрај постоењето на висока стапка на невработеност во Косово која варира меѓу 27 и 40 проценти, во зависност од изворот на информациите, косовските претпријатија постојано се жалат на тешкотиите за наоѓање на работници со потребни квалификации кои се неопходни за извршување на различни работни процеси.

Во една студија спроведена од страна на Американската стопанска комора¹⁰⁸ во текот на 2017 година, било забележано дека најголем недостиг на неквалификувани работници се среќава во производствениот сектор, во оние профили кои имаат техничка природа, каде “виновникот“ се наоѓа токму во стручното образование и обука.

Празнината која постои кај (не)квалификуваната работна сила, како актуелна тема, секој ден добива поголем простор во јавните дебати и општо се однесува на фактот дека работодавачите во приватниот сектор се соочуваат со тешкотии во изнаоѓањето квалификувани работници, кои ги имаат потребните вештини за вршење на различни видови на работа.

¹⁰⁸ Oda Ekonomike Amerikane në Kosovë (AmCham Kosovo – American Chamber of Commerce in Kosovo), Arsimi dhe Tregu i Punës në Kosovë dhe Bashkim Evropian, Prishtinë, Dhjetor 2018, f.5

На прв поглед, таквата загриженост звучи сосема парадоксално во однос на фактот дека постои висока стапка на невработеност во Косово, посебно кога се знае дека просечниот број на лица што се запишуваат во високообразовните институции во Косово е двојно поголем од оној во Европската Унија. Овој факт, во нормални услови, треба да биде индикатор за изобилство на талентирана и вешта работна сила на пазарот на трудот која ќе помогне во зголемувањето на конкурентноста на локалните бизниси во споредба со оние од регионот и пошироко.

Сепак, таквата состојба не е реална во секојдневието и затоа Косово се соочува со структурни потешкотии во подготвувањето на вешта и квалификувана работна сила, која ќе одговори на барањата и потребите во приватниот сектор. Според горенаведеното истражување, постои неусогласеност помеѓу понудата и побарувачката на работна сила во земјата, особено во делот на производството, трговијата и професионалните услуги.

Како илустрација може да се искористат неколку податоци од тоа истражување¹⁰⁹:

- Странски јазици	0.41
- Информатичка технологија	0.89
- Лидерство	0.94
- Заварувачи	0.94
- Човечки ресурси	1.02
- Односи со јавноста	1.09
- Електричари	1.25
- Механика	1.49
- Контрола на квалитет на производи	1.52
- Технолог	2.00
- Инжињер за производство	2.14

Додека одговорноста за таквата состојба може да биде поделена во повеќе димензии, резултатите од тоа истражување сугерираат дека поголемиот број на недостатоци идентификувани на пазарот на трудот се наоѓаат во стручното образование. Имено, од сите наведени вештини, најголем недостиг има за оние

¹⁰⁹ Oda Ekonomike Amerikane në Kosovë (AmCham Kosovo – American Chamber of Commerce in Kosovo), Arsimi dhe Tregu i Punës në Kosovë dhe Bashkim Evropian, Prishtinë, Dhjetor 2018, f.8

профили кои во соодветна ситуација треба да ги обезбедат средните или повисоките стручни училишта. Во таква ситуација, компаниите трошат време и пари за подготвување на кадри кои ќе бидат целосно компетентни во извршувањето на нивните обврски. Како главна причина за недоследноста на понудата и побарувачката на пазарот на трудот, покрај недостатокот на јасна визија и стратегија во земјата, сметам дека е и фактот што претпријатијата не се консултираат при креирањето на наставно-образовните програми. Несомнено, товарот на одговорноста треба да го делат и образовните институции и бизнисите кои не даваат вистински придонес во овој поглед.

Од друга страна, според проценките на Агенцијата за статистика на Косово (ASK), во 2017 година, резидентното население на Косово изнесува околу 1.78 милиони жители од кои на возраст до 14 години се 28% од вкупното население, на возраст од 15-64 се 65% од вкупното население и над 64 годишна возраст се 7% од целокупното население¹¹⁰.

Во 2017 година, според податоците на ASK, на ниво на Косово имало 123.988 студенти во јавното и приватното образование, само 68 ученици во високо професионално средно училиште, 90.941 ученици во средно образование што заедно со учениците од основното образование претставуваат речиси 500 илјади ученици.

Табела бр.22 Структура на баратели на работа според квалификациите

Ниво на квалификација	Баратели на работа во 2016 година		Баратели на работа во 2017 година	
	Број	Процент %	Број	Процент %
Неквалификувани	37950	37,3	24641	26,3
Одделенија 1-9	24062	23,6	24015	25,6
Средно стручно образование	29530	29,0	31160	33,2
Ошшта гимназија	2004	2,0	4032	4,3
Додипломски студии	7826	7,7	9502	10,1
Магистерски студии	401	0,4	516	0,5
Докторски студии	0	0,0	0	0,0
Вкупно:	101773	100,0	93866	100,0

¹¹⁰ Agjencioni i Statistikave të Kosovës, Seria 1: Statistikat e Përgjithshme, Kosova në Shifra 2017, Prishtinë, Shtator 2018, f.14

Од податоците во табелата се забележува дека нема ниту едно лице кое докторирало, а било барател на работа во 2016 и во 2017 година, над 500 лица имаат завршено магистерски студии и се баратели на работа, а 9502 дипломирани студенти денес бараат активно работа во својата професија. Голем е бројот на млади лица со завршено средно стручно образование кои се баратели на работа затоа што ги има над 31 илјада евидентирани како баратели на работа во 2017 година.

Конкретни податоци за бројот на квалификувани лица од областа на туризмот и угостителството во Општина Пеќ нема, но може да се искористи податокот од Универзитетот “Хаџи Зека“ во Пеќ каде има наставна програма по туризам, на Факултетот за менаџмент во туризмот, угостителството и животна средина.

Во студиската 2017/2018 година, на тој факултет, на додипломски студии биле запишани вкупно 234 студенти, а вкупниот број на студенти во сите четири години изнесува 1756. Во студиската 2016/2017 година дипломирале вкупно 66 студенти, а 7 студенти завршиле магистерски студии.

Изведувањето на практична обука на учениците/студентите кај работодавач за стекнување практични вештини, е уште една придобивка и претставува можност на бизнис секторот за обезбедување квалитетен кадар со подобри квалификации при вработување, кој веднаш ќе се вклучи во работниот процес, без да се вложува во него. Тоа ја зголемува важноста на квалификациите, како дел од тенденциите на пазарот на трудот и идентификување на потребите за сите видови на квалификации во согласност со потребите на пазарот на трудот и општеството, кои станаа потребни и препознатливи.

Заедничката соработка на бизнис секторот со образованието поттикнува поголеми придобивки за поединецот, компанијата, фирмата и општеството, иновативност и креативност, нови и ефикасни начини на работа при користењето на ресурсите, зедничко споделување на трошоците, база за квалификувана работна сила, нови перспективи во насока на подобрување на економијата.

Економијата се менува и ние мора да го фатиме чекорот со неа, и токму затоа, без соработката на образованието и бизнис секторот и без испорака на квалитетна работна сила, брзо вработлива и релевантна на потребите на пазарот на труд, нема да има реален развој на туризмот, не само во Пеќ, туку и во целата земја. .

2.5. Промоција на туризмот на Пеќ

Создавањето на добри односи со туристите не бара само креирање на добар производ или добра услуга, определување на атрактивна цена и доставување на тој производ или услуга на самото место најблиску до потрошувачите, туку и комуницирање и информирање за сите понуди и особености на туристичките производи и туристички услугите.

Информирањето за туристичките производи треба да биде планирана активност и да опфаќа повеќе видови на маркетинг програми кои се добро осмислени и вклопени, а комуницирањето како одлучувачки елемент треба да биде дел од обидите и на општината и на претпријатијата да создадат вистински однос со туристите.

Токму во таа насока промоцијата е значаен фактор, затоа што спроведувањето на одредените видови на промоција станува неопходна потреба и нужност на пазарот на една земја или дестинација, а со помош на овој концепт може полесно да се реализираат поставените цели и задачи. Промоцијата нуди безброј можности во растот и развојот не само на општините како дестинации, туку и на туристичките претпријатија, како и на целата економија на една држава.

Улогата на промоцијата како облик на комуницирање односно информирање на потенцијалните потрошувачи во разните фази од процесот на донесување одлуки за туристичките патувања е многу значајна поради следните причини:

- ✓ Ги поттикнува луѓето кои имаат желба за туристичко движење да се вклучат со нивни посебни очекувања и да ја развијат нивната фантазија;
- ✓ Влијае на изборот на конкретниот интегриран или парцијален туристички производ;
- ✓ Помага во обезбедувањето на релевантни информации за географските, историските, културните и другите карактеристики на туристичката дестинација;
- ✓ Рационализира, потврдува или ја легитимира самата одлука за избор на туристичката дестинација.

Туристичката промоција треба добро да се осмисли за да може да привлечи што поголем број на туристи.

Како резултат на горенаведеното, Општина Пеќ, како многу значајна туристичка дестинација во Косово, презела одредени мерки односно промотивни активности со цел подобро прикажување на Пеќ како на домашниот, така и на странскиот туристички пазар¹¹¹:

- Основање на Канцеларија за информации од туризмот (Tourist Information Office), која има за цел да даде информации за туристичките производи и услуги во Пеќ, па сметам дека таквата информативна улога има значајни елементи на туристичка промоција,
- Промовирање на културниот туризам во рамки на Музејот на Пеќ,
- Промовирање на нови форми на туризам (нов производ познат како “Парамотор“, за љубители на летањето со параглајдер),
- Промовирање на Пеќ во рамки на манифестацијата “Денови на Улцињ“ во Црна Гора,
- Промовирање на агро-туризмот на територијата на Општина Пеќ, како заеднички проект со организацијата ГЛВ Агротуризам,
- Промовирање на Пеќ на социјалните мрежи како што се фејсбук “Peja Tourist Information“, инстаграм “Visitpeja“ и твитер “PejaTourism“,
- Заедничка промоција на туризмот на градовите Пеќ, Скадар и Плав во рамки на проектот “Балкански врвови“ (Balkan Peaks),
- Промоција на Пеќ како туристичка дестинација на телевизиите и радио станици во Албанија и Косово, како и со помош на туристички новинари од Кореја, Белгија, Јапонија и слично,
- Промоција на Пеќ во престижното списание “Travel Magazine.be“ во амбасадата на Косово во Брисел, Белгија.

На крај, може да се заклучи дека без добро да се знаат пазарните услови во областа на туризмот не е лесно ни можно да се обезбедат потребните елементи за креирање на добар план за развој на туризмот и добра промотивна политика во областа на туризмот.

¹¹¹ Komuna e Pejës, Drejtoria për Zhvillim Ekonomik, Raport për Punën e Drejtorisë për Zhvillim Ekonomik për vitin 2018, f.1-10

3. Човечките ресурси како фактор за развој на туризмот во Пеќ

Човечките ресурси¹¹² се есенцијален фактор на пазарот на трудот и слободното движење на работната сила надвор од рамките на земјата. Се јавува потреба од стекнување на нови знаења и вештини, а тоа бара процес на доживотно учење, институционализирање на системот на континуирано образование за сите.

Оправданоста од професионалното студирање на туризмот произлегува од фактот дека туризмот како стопанска дејност во делот на секторот услуги, поседува неопходни услови за мошне голем пораст во овој милениум. Светските економски експерти веќе одамна укажуваат на тоа дека тој, на некој начин, е веќе водечки сектор во светската размена.

Основите за ваквите нивни констатации наоѓаат поткрепа во тенденциите на основните детерминанти во туристичката побарувачка на меѓународниот туристички пазар, како што се: слободното време, расположивиот фонд на финансиски средства, социо-демографските промени и сл.

Така, на современиот туристички пазар е присутен нов пристап во управувањето и работењето со туризмот кој се заснива, пред се, на сè поизразените промени на карактерот на туристичката побарувачка, особено од аспект на човечките ресурси. Зголемувањето на културата на живеење и размислување во високоразвиените европски и светски земји од една, како и подобрувањето на квалитетот на нивното живеење, од друга страна, имаат несомнено големо влијание врз се поголемата и поистенчена индивидуалност што, покрај другото, најмногу резултира со нивната зголемена побарувачка за таканаречените нестандардни туристички производи.

Во исто време, на меѓународниот пазар се сè поизразени тенденциите за надминување на сфаќањата за туризмот како стопанска дејност која своите компаративни предности ги заснива само на атрактивностите на природните ресурси и на евтината работна сила. Наместо тоа, сè поголем клучен фактор во развојот на туризмот претставува високата технологија.

¹¹² Куќи Б., Перспективата на туристичкиот развој на Косово во рамки на европскиот туристички пазар, Докторска дисертација, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, 2017 година, стр.201-203

Туризмот во Пеќ, и покрај тоа што е перманентно изложен на одредени регресиони и трансгресиони процеси сепак има голема улога во севкупното туристичко стопанство на нашата земја. Овие констатации и определби се засниваат, пред се, на постоењето на мошне голем број квалитетни туристички добра и ресурси а тоа пак, од своја страна, укажува и на потребата за постоење на квалитетен систем на образование за неговите потреби.

Во таа насока, несомнено е дека од огромна и непроценлива помош во реализацијата на таквите тенденции е основањето на средни професионални туристички и угостителски училишта, како и факултети од областа на туризмот. Неизбежно се наметнува прашањето за постоење соодветен стручен кадар кој би се занимавал со оваа проблематика, и тоа на едно многу повисоко ниво од сегашното, како од теоретски, така и од практичен аспект.

Ваквите претпоставки ни даваат за полно право да веруваме дека потребата од квалитетни високообразовни кадри од областа на управувањето со туризмот претставува основна економска компонента и мошне сериозна детерминанта за оправданоста на ваквиот вид студии.

4. Најзначајните проблеми од областа на туризмот во Пеќ

Успехот на туризмот во Косово зависи од способноста да се предвиди и да се капитализира промената. Ако одиме од транзиција спрема глобализација, тогаш туризмот треба да ги земе предвид сите фактори кои влијаат врз успехот, но истовремено и опстојување на сите туристички субјекти.

Денес, во областа на туризмот во Косово присутни се повеќе проблеми (имотно-правни, нерегулирана сопственост, политички внатрешни превирања, домашна економска криза, светска економска криза, регионални проблеми со соседните земји и слично)¹¹³.

Од друга страна, управувањето со туризмот и угостителството денес значи поефикасно и поефективно работење, а тоа пак претставува чекор понапред во економскиот развој на земјата, отворање на нови работни места и зголемување на

¹¹³ Куќи Б., Перспективата на туристичкиот развој на Косово во рамки на европскиот туристички пазар, Докторска дисертација, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, 2017 година, стр.192-193

нивото на благосостојба на населението. Таквото менаџирање значи позитивна реклама за земјата и привлекување на поголем број туристи кои со себе носат нови приходи и можност за поголема соработка на социјално и културно ниво.

Пеќ и регионот околу него, иако е втора најпосетена туристичка дестинација во Косово, сеуште нема изградено солиден туристички имиџ. Многу малку се користат маркетинг инструментите, нема современ know-how, хотелите при своето менаџирање не се раководат од конкуренцијата и нема ефикасно користење на современите системи на комуницирање и информирање.

На таквата состојба може да се придодат дополнителни проблеми од повеќе сфери на секојдневното живеење. Во продолжение прикажани се најзначајните проблеми со кои се соочува туризмот во Пеќ, а кои се рефлексija и на проблемите на ниво на државата.

4.1. Недоволна инфраструктурна поврзаност на Пеќ како туристичка дестинација

Инфраструктурата¹¹⁴ и опремувањето потребни во транспортот и сместувањето се фактори кои влијаат на зголемување на бројот на туристи во едно туристичко место. Колку и да располага една земја со природни и културни ресурси, доколку не постои инфраструктура за уживање во тие природни и културни убавини, тогаш таквите извори остануваат неискористени.

Од вкупно 20 идентификувани туристички центри, само во туристичкиот центар Брезовица се направени значителни инвестиции во инфраструктурата која е неопходна за развој на туризмот. Тоа исто така придонесло за заостанување на развојот на туризмот во Општина Пеќ. Последните инвестиции во патната инфраструктура во Косово даваат надеж за побрз развој на туризмот. Тука вреди да се спомне инвестицијата во Националниот автопат што го поврзува Косово со Албанија и автопатот Приштина-Скопје, што може да придонесе за развој на туризмот во тој дел на Косово. Географската положба на Косово во смисла на регионалната патна

¹¹⁴ Исто, стр.94-96

инфраструктура, а посебно коридорите 8 и 10, може да создаде добри услови за зголемување на туристичката побарувачка за одредени видови на туризам во Косово.

Активната улога на централната и локалната власт во поглед на подобрување на инфраструктурата во туристичките места или региони, би помогнала да се намалат наведените негативни тенденции. Развојот на туризмот влијае на подобрување на инфраструктурата во сите туристички места на една земја. Често на туристите кои престојуваат во туристичкото место (урбана, рурална, природна средина) потребни им се такси услуги, рент а кар услуги, интернет услуги и др. Ваквиот вид услуги се класифицираат како елементи на производствената инфраструктура и се насочени кон олеснување и збогатување на престојот на туристите.

Патната инфраструктура во Пеќ¹¹⁵ се наоѓа во релативно добра состојба, меѓутоа улиците во градот кои се поврзуваат со главната улица се претесни за да се одвива сообраќајот без пречки. Другите локални и периферни улици функционираат подобро, но сепак безбедноста во сообраќајот не е на високо ниво поради недостатокот на хоризонтална и вертикална сигнализација, како и паркинг места за возилата.

Од друга страна, се очекува да започне изградбата на автопатот кој ќе ги поврзе градовите Истог-Пеќ-Дечан-Ѓаково-Призрен, познат како “Автопат Дукаѓини“ кој ќе биде најдолгиот автопат во Косово, со должина од 91 километар. Меѓутоа, проблем претставува започнувањето со градежните работи кои веќе ги надминаа роковите што негативно влијае на развојот на речиси 1/3 од државата територијата.

¹¹⁵ Komuna e Pejës, Plani Rregullues Urban, Zona Jarinjë-Xhemajl Kada, f.40-41

Слика бр.20 Мапа на железнички линии во Косово

Извор: Железници на Косово

Железничката поврзаност во Косово денес, не ги исполнува современите стандарди за превоз на стоки и луѓе. Вкупната должина на пругите е речиси 334 километри од кои 106 километри се меѓу станици и 103 километри индустриски пруги. Железниците на Косово се поврзани само со Македонија и Србија. Просечната брзина на возовите на територијата на земјата е 60 километри на час.

4.2. Проблеми со финансиските поволности и кредити за инвестирање во туризмот

Членството на Косово во ММФ и Светската банка претставува формална интеграција на земјата во глобалниот финансиски систем¹¹⁶ и ќе има позитивно влијание на нејзиниот економски и финансиски развој. Косово стана членка на ММФ во месец мај 2009 година, а беше примена и во Светската банка.

Со членството во ММФ и Светската банка, на Косово му се овозможува да изгради поволна економска клима за инвестирање и изградба на транспарентни институции што ќе овозможат привлекување на инвестиции и отворање нови работни места. Но, ниту една од земјите од Западен Балкан, па вклучително и Косово, сеуште нема добиено статус на функционална пазарна економија од страна на Европската комисија.

Јавните системи за финансиско управување треба да се зајакнат, а структурните реформи треба да претставуваат приоритет. Конкурентноста треба да се зголеми со цел да ја поддржи фискалната консолидација, да се справи со високата надворешна нерамнотежа, како и високата невработеност. Конкурентноста и растот остануваат значителни предизвици, посебно во однос на креирање на нови работни места, а зголемувањето на стапките на раст е можно само во случај да се остварат понатамошни структурни реформи со што економиите ќе се направат поконкурентни и атрактивни за инвеститорите.

Од една страна, финансиската поддршка од страна на Европската Унија се остварува главно преку т.н. Инструмент за претпристапна помош (ИПА) за периодот 2007-2013, познат како ИПА-I, и за периодот 2014-2020, познат како ИПА-II. Пред 2007 година, Европска Унија користеше неколку инструменти (програми) за финансиска поддршка, како што се:

- PHARE за зајакнување на институционалните капацитети, социо-економски и регионален развој и меѓу-гранична соработка,
- ISPA за поддршка на инфраструктурни проекти во транспортот и животната средина,

¹¹⁶ Куќи Б., Перспективата на туристичкиот развој на Косово во рамки на европскиот туристички пазар, Докторска дисертација, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, 2017 година, стр.96-98

- SAPARD за поддршка на земјоделието и руралниот развој, како и
- CARDS за поддршка на учеството на земјите од Западен Балкан во Процесот на Стабилизација и асоцијација.

Преку ИПА-II за периодот 2014-2020, Европската Унија издвојува финансиска помош за земјите кандидати и потенцијални кандидати, и тоа 11,7 милијарди евра преку поединечни програми и 2,9 милијарди евра преку повеќе-корисничката програма за поддршка на Албанија, Босна и Херцеговина, Косово, Македонија, Црна Гора, Србија и Турција.

Од друга страна, иако во регионот е забележан прогрес по глобалната финансиска криза, финансискиот сектор може да направи многу повеќе за поддршка на одржливиот раст. Тука треба да се анализираат и главните димензии од финансискиот развој за поддршка на туризмот во Косово преку понуда на стратегија која ќе помогне во имплементирањето на реформи во финансискиот сектор во оваа земја.

Надминувањето на недовербата и зголемувањето на разновидноста на финансискиот систем во Косово се клучни за одрлив и инклузивен раст. Тоа бара понатамошна соработка бидејќи разновиден и стабилен финансиски систем бара поголем обем од оној кој земјите од регионот можат да го обезбедат.

Косово како туристичка дестинација најдобро може да напредува преку поголем фокус во подобрување на финансиската ефикасност, зголемување на штедните влогови и развој на пазарот на капитал. Оваа земја мора да се определи за модел на брз финансиски развој, фокусиран врз проширување на банкарското кредитирање, често финансирано од странски капитал.

Имено, креирањето на таков модел би помогнало во зајакнување на финансиската инклузија, не само на општините, туку и на сите претпријатија и домаќинства, а истовремено тоа би било придружувано со мала финансиска ефикасност и зголемена ранливост. Ова претставува општа констатација за сите општини во Косово, вклучувајќи ја и Општина Пеќ. Не постојат солидни податоци и информации за финансиските поволности и кредитирања, особено на туристичките субјекти бидејќи секое барање за кредитирање е индивидуален предмет и секое претпријатие се снаоѓа на свој начин.

4.3. Недостаток на професионални кадри од областа на туризмот и угостителството

Кога станува збор за проблемите и потешкотиите со кои се економските субјекти од аспект на на човечките ресурси, туристичките субјекти посебно ги истакнуваат следните:

- недостаток на квалификувани и вешти работници;
- високи трошоци за доквалификување и оспособување на работниците;
- недостаток на лица со завршено средно професионални туристичко или угостителско училиште;
- високи трошоци за дипломирање во високото образование, посебно за секторот туризам и угостителство.

Основната цел на основањето на училишта и факултети од областа на туризмот и угостителството е создавање на стручен и професионален научен кадар кој има солидни познавања од областа на туризмот. По завршувањето на студиите, кадарот е стручно подготвен и спремен да се вклучи во научно-истраживачката и применетата дејност од областа на туризмот и угостителството. Тој ќе биде стручно оспособен да ги проучува и следи процесите кои се случуваат, да ги согледува последиците и да може да го насочува туристичкиот развој во насока која одговара на развојот на земјата. Офрменият кадар од областа на туризмот, благодарение на компетенциите кои ќе ги стекне, ќе може да најде свое место во рамките на повеќе институции во Косово кои директно или индиректно се поврзани со туризмот.

Во таа смисла, неопходно е да се допрецизира стручниот профил и да се постигне можност за создавање кадри кои ќе можат да се справат со современите барања во туристичката професија. Со програмите по туризам, акцентот при едукацијата на учениците и студентите се става на стручните дисциплини кои ќе овозможат препознатливост на струката, поголема практична активност на студентите и полесно вклучување во професионалните активности по завршувањето на образованието. Едукацијата на учениците и студентите по туризам подразбира нивно оспособување за преземање иницијатива за идентификување на потребите за понатамошно професионално унапредување во нивната професија преку следење на

промените и современите трендови во туризмот, како и најновите сознанија во туристичките истражувања презентирани во научни и стручни публикации, конференции и други научни и стручни форуми.

Имено, главниот проблем од аспект на професионалните кадри во туризмот е недостатокот на програми, училишта и факултети на ниво на целата земја, а како пример може да се истакне фактот дека на ниво на Косово, само во 8 општини има средни професионални угостителски училишта, од кои само едно училиште се наоѓа во Пеќ (училиштето “Али Хадри“).

Стручен и квалификуван персонал е услов за квалитетна реализација на наведените туристички и угостителски услуги. Хетерогеноста на услугите бара хетерогени стручни профили. Во туризмот доаѓаат до израз специјализирани знаења и вештини кои директно влијаат на квалитетот на туристичкиот производ и услуга, а тоа ќе се постигне доколку во оваа земја во иднина се создаваат, развиваат и унапредуваат професионални кадри во областа на туризмот.

4.4. Недоволна заштита и зачувување на културното наследство

Културното наследство на една земја го сочинуваат материјални и нематеријални добра коишто, како израз или сведоштво на човековото творештво во минатото и сегашноста или како заеднички дела на човекот и природата, поради своите археолошки, етнолошки, историски, уметнички, архитектонски, урбанистички, амбиентални, технички, социолошки и други научни или културни вредности, својства, содржини или функции, имаат културно и историско значење.

Имено, основна цел и задача на културниот туризам е заштитата и зачувувањето на културното наследство (историјата, традицијата, храната, песните и ората, облеката, ритуалите и обичаите) како идентитет што треба да се пренесе на следните генерации. Одредени објекти треба да се реконструираат и пренаменат во музеи за да се изложат националната облека, керамика, садови, оружја, декоративни елементи, алатки за работа, музички инструменти и други домашни предмети од дрво кои се користеле за производство и послужување на храна и пијалоци кои се типични за тие места и предели и на тој начин да се заштитат од забравот. Објектите кои се од посебно културно-историско значење треба да се зачувуваат и реставрираат.

Но, покрај позитивните, културниот туризам не може да се разгледува без негативните ефекти што тој може да ги има врз спомениците на културата.

Косово се соочува со дополнителни проблеми кога станува збор за спомениците на културата.

Тие се предизвикани од¹¹⁷:

- неконтролирана и прекумерна употреба на спомениците на културата во туристички цели,
- недомаќинско однесување на туристите кон културните вредности,
- немање дијалог меѓу конзерваторите и туризмолозите,
- недостаток на стандарди за заштита и презентација на наследството,
- недостаток на развојни планови и програми,
- отсуство на планови за управување со културното наследство на градот Пеќ и на другите градови во Косово како урбани туристички дестинации,
- зголемената комерцијализација на градовите има негативно влијание врз културното и духовното искуство на туристите,
- туристичките производи и услуги во културниот туризам не се доволно базирани на главните елементи на културното наследство, а доколку такви производи има, тогаш тие не се засновани на стандардите за квалитет,
- културното наследство кое постои во руралните дестинации, а е од големо значење за туризмот, нема некој посебен статус на заштита, што може да предизвика и уништување на тоа наследство,
- културното и историското наследство не е доволно заштитено од злоупотреба, крајби, уништување, оттуѓување или узурпација,
- невклучување на културното наследство (археолошко, архитектонско, материјално и духовно) во сите просторни и планови за развој,
- неизготвување на планови за конзервација и менаџирање со зоните од културно и историско значење во сите општини,
- несоодветно или недоволно организирање на активности во форма на изложби, поставки, саеми, концерти, фестивали, културни настани каде ќе се изложи

¹¹⁷ Куќи Б., Перспективата на туристичкиот развој на Косово во рамки на европскиот туристички пазар, Докторска дисертација, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, 2017 година, стр.196-198

целокупното културно и историско наследство (закони, адеи, ритуали, ора, музика, песни, занаетството и слично,

- неподдржување на проекти кои ќе поттикнат развој на занаетството и култивирање на традиционалната и локалната гастрономија.

4.5. Недоволна заштита на животната средина

Загадувањето на животната средина, исцрпувањето на природните ресурси, загубата на биолошката разновидност, осиромашувањето на озонската обвивка, климатските промени, со сета своја сериозност се наметнуваат на глобалната сцена. Станува јасно дека да се зачува животната средина значи да се зачува животот. Оттука потекнува и стремежот на секоја земја која се декларира како одговорна, да изгради законодавство кое ќе овозможи колку што е можно повисоко ниво на заштита на животната средина и природните ресурси.

Често пати туризмот е причина за деградација на животната околина. Туризмот се јавува како нејзин корисник и тоа доста голем со оглед на големиот број на туристичките потрошувачи во светски рамки, а од друга страна, пак, со туризмот се создаваат можности за заштита на животната околина.

Колку повеќе се искористува туристичката дестинација во туристички цели, толку повеќе доаѓаат до израз негативните последици на туризмот врз животната средина: промена на еко-балансот на животинскиот свет; загадување на воздухот, водата и почвата; исчезнување на ендемични растителни и животински видови; ограниченост на туристичките простори како резултат на загадувањето, деградацијата и девастацијата на туристичките места; неконтролирана урбанизација; енормен број на сообраќајни средства; уништување на културно-историски локалитет; зголемени трошоци за превенција на ваквата состојба и др.

Други проблеми кои се појавуваат во областа на животната средина се следните¹¹⁸:

- Кога се искористува природната средина на едно место за развој на туризмот, најпрво треба да се создадат основни предуслови тоа место да се

¹¹⁸ Куќи Б., Перспективата на туристичкиот развој на Косово во рамки на европскиот туристички пазар, Докторска дисертација, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, 2017 година, стр.198-200

посети што повеќе од страна на туристите, а тоа пак значи заштита и зачувување на основните природните вредности на тоа место. Меѓутоа, ова се смета за еден од најголемите проблеми од областа на заштитата на природното наследство, како еден од најважните фактори за економски развој и главен услов за развој на туризмот,

- Управувањето со природното богатство не се означува како придонес за зачувување и продлабочување на идентитетот и разновидноста на природата,
- Недоволна свест и недостаток на информации за природните богатства и ресурси на Пеќ,
- Не постои инвентаризација на биодиверзитетот во Пеќ,
- Нема доволни информации или објавени научни трудови за специфичните видови на животни и растенија во оваа земја,
- Заштитата на реликтните, ендемореликтните и автохотните видови на флора и фауна не е на соодветно ниво,
- Нема доволна и силна заштита на видовите на шумска вегетација од деградација, ловокрадство и дрвокрадство,
- Нема доволна заштита на еколошките елементи (вода, воздух и почва) од загадување и деградација,
- Нема постојано мониторирање на водените површини (извори, реки, езера и други морфолошки појави) од деградација,
- Спроведувањето на посебен режим на користење на природните ресурси е во почетна фаза,
- Нема иницијативи за изготвување на програми од научен карактер, рекреативни научни активности и истражување и на природата на Косово, а кои би можеле да помогнат во развојот на туризмот,
- Не постои доволна меѓусебна соработка помеѓу владините и невладините организации на централно и локално ниво во областа на заштитата на природното богатство,

4.6. Несоодветна и недоволна туристичка промоција на Пеќ

Иако претходно се наведени неколку активности и проекти за промоција на Пеќ како туристичка дестинација, сепак таа промоција во одредени случаи не е соодветна и недоволна за да се постигне очекуваниот резултат. На пример, неопходно е да се поттикнат заеднички промотивни активности за постигнување на пониски трошоци со поголема ефикасност во промоцијата на културните туристички производи во однос на минималните маркетинг ресурси на културните институции.

На веб-страницата за туризам во Општина Пеќ потребно е да се додадат сите локалитети за културен туризам со прецизни информации за понудата. Веб-страницата не ги содржи најзначајните информации за туризмот и туристичката понуда на Пеќ како туристичка дестинација, а нема ни доволно информации за сите чинители кои се вклучени во иницијативите, програмите и активностите за креирање заеднички маркетинг иницијативи во областа на унапредувањето на квалитетот на производите и услугите.

Во продолжение се наведени само некои од проблемите во врска со промоцијата на туризмот воопшто, а во тој контекст и во врска со културниот туризам во Општина Пеќ:

- Нема доволна свест кај локалната заедница за значењето на учеството во креирањето и спроведувањето на плановите, програмите и акциите за развој на туризмот воопшто и за развој на културниот туризам,
- Нема конкретни или општи планови кои ќе бидат изготвени од страна на домашни и/или меѓународни експерти од различни области кои ќе ги земаат предвид сите економски, социјални и еколошки ефекти од развојот на туризмот воопшто и културниот туризам врз туристичката дестинација,
- Не постои соработка помеѓу локалната власт, заедницата, приватните претпријатија и оператори во процесот на изготвување и реализација на плановите, програмите и активностите за развој на туризмот (и на културниот туризам) или таа соработка не е на соодветно и доволно ниво,
- Нема координација помеѓу територијалните, просторните и туристичките планови за развој како на Пеќ, така и на територијата на Косово,

- Не се промовирани позначајните места во Пеќ кои се од значење за развој на туризмот, а особено за развој на културниот туризам, а кои се интересни за посета од страна на домашните и странските туристи,
- Досегашната промоција на туризмот (а во тој контекст и на културниот туризам) воопшто не е доволна,
- Не се избираат најсоодветните средства и медиуми за промоција на туризмот (а во тој контекст и за промоција на културниот туризам) како на територијата на Општина Пеќ, така и на целата територија на Косово
- Недоволно издвојување на финансиски средства за промоција на туризмот (и културниот туризам).

Овие проблеми се среќаваат како на ниво на Општина Пеќ, така и на ниво на целата држава, па затоа неопходно е сите заинтересирани страни во туризмот, вклучувајќи ги и општините и државните институции, треба да преземат мерки и активности за зголемена и соодветна промоција како на туризмот воопшто, така и на културниот туризам, како во Општина Пеќ, така и на ниво на цела држава.

5. Предлози, мерки и перспективи за развој на туризмот во Пеќ

Еден од предусловите за успешен развој на културните туристички производи, особено од локална и регионална перспектива, е создавање клима која ќе го поддржи и охрабри овој развој. Сите фактори кои се вклучени во процесот на креирање и развој на културниот туризам (владини тела, регионални и локални власти, туристички и културни организации и поединци) треба да бидат свесни дека културниот туризам треба да биде еден од развојните приоритети, не само на ниво на Општина Пеќ, туку и на ниво на целата држава Косово.

Потребно е да се организира систем на меѓусекторска соработка. Организациите кои ефикасно ќе соработуваат за обединување на веќе фрагментираниот туристички сектор и кои ќе дејствуваат како платформа за координиран и систематски развој на културниот туризам, треба да обезбедат најпрво стабилни извори на финансирање, како и партнерски механизми на локално и регионално ниво. Од тој аспект добро би било да се идентификуваат можностите за финансирање од програмите за развој на меѓународните организации. Ова би помогнало за добивање на повисоко ниво на знаења потребни за развојот на квалитетни културни туристички производи и услуги, “будење“ на градската власт и другите надлежни тела за вредноста на културните ресурси и нивниот туристички потенцијал во насока на развојот на туризмот, а со тоа и на целокупната економија на општината и државата.

5.1. Изготвување на стратегија за развој на туризмот

Еден од предусловите за одржлив развој на туризмот е изготвувањето на стратегија која треба да ги дефинира развојните насоки на овој сектор. Со оглед на оваа потреба, Општина Пеќ, односно Дирекцијата за економски развој, со помош на заинтересирани страни во областа на туризмот, треба да се ангажираат за изработка на стратегија за туризам за општината за одреден временски период, на пример, 2019-2023 година.

Стратегијата за туризам на Општина Пеќ треба да се базира на современа методологија за управување со дестинациите која ќе овозможи давање на практични предлози за решавање на тековните предизвици и проблеми во развојот на туризмот во

Пеќ, креирање на маркетинг стратегија и план за развој на туризмот со јасно имплементирани цели и активности, координирана акција за промоција на Пеќ како посакувана туристичка дестинација и изградба на сопствен бренд во областа на туризмот. Со таквата стратегија, меѓу другото, општината ќе се обиде да го охрабри доаѓањето на повеќе посетители и да го подобри нивното искуство од патувањето и престојот во Пеќ, нудејќи им квалитетни туристички производи и услуги.

Основни цели на стратегијата за туризам треба да бидат:

- ✓ Идентификување на атрактивни туристички понуди и концепти за туризам;
- ✓ Мапирање на туристичките и атрактивните локалитети во Пеќ;
- ✓ Развивање на Акционен план со предлог активности за развој на туризмот во Пеќ;
- ✓ Поставување на рамка за поттикнување на забрзан развој на туризмот во Пеќ.

Со оглед на горенаведеното, стратегијата за туризам ќе претставува рамка за континуиран развој на оваа дестинација и ќе придонесе за севкупно подобрување на квалитетот на животот на населението во овој регион.

Стратегијата за туризам на Општина Пеќ ќе придонесе за креирање на регионот како посакувана туристичка дестинација, што ќе резултира со развој на туристичките капацитети, туристичката понуда и економскиот развој, како на Пеќ, така и на целата држава.

Преку предложените мерки и активности (кои треба да бидат во целосна корелација со следната Национална стратегија за развој на туризмот во Косово), се очекува во блиска иднина Пеќ да стане посакувана туристичка дестинација и да биде конкурентна на туристичкиот пазар на ниво поширокиот регион. При подготовка на оваа стратегија треба да се имаат во предвид и постоечките документи за развој и промоција на подрачјето на туризмот на национално и локално ниво.

Сите горенаведени прашања и проблеми се сложени по својата природа и тешки за планирање и за поставување во стратегијата за развој на туризмот. За да се решат тие прашања неопходно е познавањето на туристичкиот пазар, што значи дека за таа цел се потребни подлабоки истражувања на пазарот како предуслов за креирање и спроведување на успешна стратегија и политика за развој на туризмот.

5.2. Заштита и зачувување на природната средина и културното наследство на Пеќ

Богатото културно-историско наследство на Пеќ претставува значаен фактор за привлечување на огромен број домашни и странски туристи и за креирање на посебен вид туризам културен туризам односно туризам на културно наследство.

Затоа, заштитата, зачувувањето и промоцијата на културното наследство на Пеќ треба да биде значаен сегмент во процесот на стратешкото планирање на развојот на туризмот, како во Општина Пеќ, така и во цело Косово

За да се координираат активностите за заштита и промоција на културното наследство помеѓу сите чинители во развојот на туризмот (како на локално, регионално, државно и меѓународно ниво), Министерството за култура, млади и спорт, во соработка со Канцеларијата за врски на Европската Комисија во Приштина и Канцеларијата на Специјалниот претставник на ЕУ, имаат создадено систем за размена на информации за културното наследство на Косово.

Покрај тоа, неопходно е преземање на мерки како од страна на локалните, така и од државните власти за заштита на животната средина (донесување на закони, подзаконски акти, стратегии, казнени мерки за нивно непочитување итн.) со цел заштита на животната средина во функција на идниот одржлив развој на туризмот.

5.3. Други предлози и мерки за развој на туризмот во Пеќ

Сите земји, независно од степенот на економска развиеност, настојуваат да го развијат туризмот поради многубројните негови позитивни влијанија. Тој придонесува за економски раст и развој на туристичката дестинација и на земјата во целина, промовирање на меѓународното разбирање и мир, зголемување на животниот стандард на рецептивното население, стимулирање на локалната трговија и индустрија, заштита на културното наследство и слично¹¹⁹.

Притоа, еден од најзначајните фактори кој го дефинира и каналзира туристичкиот развој е туристичката политика. Спроведувањето балансирана

¹¹⁹ Исто, стр.203-205

туристичка политика која ќе е во согласност со пошироката развојна економска политика на земјата, може да придонесе кон појасно дефинирање на развојните приоритети, цели и стратегии.

Законите за регулирање на туристичката дејност, заедно со останатите закони кои имаат допирни точки со туризмот и угостителството и индиректно влијаат на нивниот развој, претставуваат легална основа за развој, управување и функционирање на туризмот. Како дел од сеопфатниот процес на планирање на туристичкиот развој се смета и постапката на прегледување и оценување релевантни закони и регулативи, или пак, доколку тие не постојат, тогаш се пристапува кон нивно изготвување.

Многу земји имаат туристичко законодавство подготвено врз основа на своите сопствени потреби, но за оние кои сеуште немаат или се во фаза на нивно подготвување, Светската туристичка организација при Обединетите Нации (UNWTO) нуди најразлични видови модели кои можат да послужат како насока или пример за нивно изготвување.

За да може да се остварат зацртаните цели на раст и развој преку туризмот, неминовно е сите носители на туристичката понуда да ги планираат своите активности со цел да привлечат што поголем број туристи, но истовремено да се грижат и за зачувување на сите ресурси преку воведување на практики и активности кои го промовираат одржливиот развој на туризмот.

Активната улога на државата претпоставува намерна, свесна активност во туризмот која ја усвојува генералната политика за туристички развој на земјата во целина со дефинирање на зацртаните цели, специфичните политики и развојната структура на туризмот. Истовремено, таа обезбедува буџет наменет за туристичка промоција и маркетинг, создава поволни услови за инвестирање во туристичкиот сектор, ги донесува и спроведува законите кои го регулираат развојот на туризмот, ги подобрува и поттикнува сите видови сообраќај и презема други слични мерки.

Еден од приоритетите на институциите во развојот на културниот туризам треба да биде подигнувањето на нивото на квалитетот на културните туристички производи и услуги, означувањето на културните туристички ресурси и нивното толкување со цел тие да се претстават на најдобар можен начин, создавање на теми и приказни кои ќе се користат како основа за толкување на нивното историско и културно значење што позитивно ќе влијае на туристичкото искуство и ќе го зголеми бројот на посетители на тие ресурси.

Сите објекти од културно-историското наследство (и оние кои се во фаза на реставрација или конзервација, а сеуште се во функција на туризмот) може да се искористат за промоција и креирање на приказна, на пример, зошто се врши конзервација на тие дела, кои се целите на конзервацијата/реставрацијата, кои материјали ќе се користи и како тие се разликуваат од оригиналот, како и детали за тоа кој ги врши работите околу тоа конзервирање или реставрација, кои специјалисти се вклучени во програмата и слично.

Финансискиот аспект треба да ги охрабри културните институции за изработка на високо-квалитетни, повеќејазични промотивни и информативни материјали за сите локалитети од културно значење, особено оние кои денес се повеќе популарни кај посетителите.

Од друга страна, треба да се идентификуваат локалитетите со потенцијал да станат регионални и национални туристички атракции и да се помогне во нивната систематска трансформација во производи и услуги на културниот туризам. Треба сите избрани културни ресурси (цамии, цркви, кули, музеи и слично) да бидат системски организирани, претставени, успешно управувани и презентирани пред посетителите со соодветна инфраструктура за пречек и престој, а при нивното презентирање да се користи модерната технологија. Треба да се поттикне приватното претприемништво во насока на развојот, дополнувањето и поддршката на културните вредности.

Туризмот треба да претставува сектор кој ќе биде подржан и од јавните институции и од приватниот сектор, но и од странските инвеститори со помош на потпишување на различни спогодби и договори за да се искористат сите потенцијали и предности на туризмот, а тоа значи дека преку спојувањето на финансиските средства на различните учесници ќе се влијае на развојот на туризмот во земјата односно ќе се овозможи привлекување на странски и меѓународни субвенции и други видови на средства.

Капиталните ресурси се меѓу најважните фактори кои можат да помогнат во креирањето на туристичкиот производ на Пек. Инфраструктурата и опремувањето потребни во транспортот и сместувањето се фактори кои влијаат врз зголемување на бројот на туристите во едно туристичко место. Колку и да располага една дестинација со туристички природни и културни ресурси, ако не постои инфраструктура за уживање во тие природни и културни убавини, тогаш таквите извори остануваат неискористени.

Досегашните истражувања на можностите за развој на туризмот во Пеќ покажуваат дека постојат природни ресурси или фактори за развој на туризмот според меѓународни стандарди, па затоа мора да се инвестира во инфраструктурата и во други капитални објекти за да се овозможи искористувањето на тие природни ресурси во функција на развојот на туризмот.

Развојот на руралниот туризам во Пеќ е дел од комплексните активности кои се поврзани со ревитализацијата на селата. Развојот на руралниот туризам може да влијае во создавање на поволни услови за подобрување на економско-социјалната состојба на жителите и на економско помалку развиените подрачја на Пеќ.

Ррегионот на Пеќ поседува многу поволни услови за развој на руралниот туризам, меѓутоа населението во тие рурални места сеуште нема доволно искуство за развој на овој вид на туризам. Руралниот туризам овозможува поврзување на туризмот со земјоделството во сите негови форми во една рурална зона.

Квалитетно образование е еден од најзначајните фактори за развој на секоја индивидуа, а со тоа и општеството во целина. Високото знаење, компетенциите, вештините се прифатени како базични услови за активно граѓанство, вработување и социјална кохезија. Квалитетот на образованието е есенцијален и од аспект на потребите на пазарот на трудот и слободното движење на работната сила надвор од рамките на земјата.

Оправданоста од професионалното студирање на туризмот произлегува од фактот дека туризмот како стопанска дејност во делот на секторот услуги, поседува неопходни услови за мошне голем пораст во овој милениум. Светските економски експерти веќе одамна укажуваат на тоа дека тој, на некој начин, е веќе водечки сектор во светската размена.

Основањето на училишта и факултети по туризам и угостителство пред себе има поставено повеќе цели, но една од основните цели е создавање на стручен и научен кадар кој има компетенции од областа на туризмот. По завршувањето на студиите кадарот е стручно подготвен да се вклучи во научно-истраживачката и применетата дејноста. Во овој аспект, во Пеќ веќе неколку години функционира Факултетот за туризам, кој произведува високообразовни кадри од областа на менаџментот со туризмот.

Општина Пеќ треба да преземе одредени мерки за заштита на животната средина, како што се:

- Кога се искористува природната средина за развој на туризмот, најпрво треба да се создадат основни предуслови тоа место да се посети што повеќе од страна на туристите, а тоа пак значи заштита и зачувување на основните природните вредности на тоа место како важен фактор за економски развој и главен услов за развој на туризмот,
- Да се зголеми свеста за информирање за природните богатства и ресурси,
- Да се поттикне објавувањето научни трудови за специфичните видови на животни и растенија во регионот на Пеќ,
- Да се преземат мерки за заштита на сите растителни и животински видови од уништување, ловокрадство, итн.,
- Да се преземат мерки за заштита на шумите од ловокрадство и дрвокрадство,
- Да се направи студија за водените површини (извори, реки, езера и други морфолошки појави) во регионот на Пеќ,
- Да се поттикнат рекреативни и научни активности за истражување на природата, кои би можеле да помогнат во развојот на туризмот,
- Да се зголеми соработката помеѓу владините и невладините организации на централно и локално ниво од областа на заштитата на природното богатство.

На крај, анализата на состојбата на туризмот во Пеќ покажа бројни предности за развојот на туризмот: постоење на богато природно и културно-историско наследство кое е особено привлечно како за домашните, така и за странските туристи. Интензивниот развој на туризмот во Пеќ бара комбинација на модели за реструктурирање и репозиционирање на развојот на туризмот, но имајќи ги предвид особеностите на локалната средина. Создавањето на бренд во областа на туризмот, мора да вклучува огромен напор во креирање на нови туристички производи и подобрување на квалитетот на постоечките, развој на селективни форми на туризам и туристичка валоризација на огромното културно и историско наследство и богатство.

ТЕРЕНСКО ИСТРАЖУВАЊЕ

За реализација на ова истражување се користеше лично интервју, составено од повеќе видови прашања: структурирани прашања од затворен тип, прашања со однапред дадени одговори, прашања од типот на листи, прашања кои се категоризирани, како и прашања со рангирање.

Примерокот на ова истражување е во согласност со предметот што се истражува, а во зависност од располагањето со податоци. Предмет на ова истражување се: туристите, културните манифестации и објектите од културното наследство (музеи/галерии и верски објекти).

Поради оваа причина, по случаен примерок избрани се:

- 108 туристи,
- 2 музеи,
- 2 верски објекти,
- 4 фестивали/манфестации.

Така, изготвени се 116 интервјуа со туристите, директорите на музеите, претставниците на верските објекти и директорите на културните манифестации (фестивали) на територија на градот Пеќ и се составени 116 прашалници. Првиот дел од истражувањето се однесува на туристите и интервјутото е реализирано од 01.03.2019 до 25.03.2019 година во централното градско подрачје, додека другиот дел е реализиран од 01.04.2019 до 10.04.2019 година во музеите, верските објекти и во просториите на културните манифестации.

Истражувањето се спроведе со помош на лично интервју, посебно за секоја група на испитаници, а како начин на прикажување на податоците е користена дескриптивната обработка на податоците (бројки, проценти, табели).

Прилог бр.1 Анкетен прашалник

Почитувани,

Ве замолувам да одговорите на неколку прашања од прашалникот кој треба да се искористи поради научно-истражувачки цели во врска со културните вредности на Пеќ и посетата од страна на туристите на оваа дестинација. Причината за пополнување на овој прашалник се докторските студии на Факултетот за туризам и угостителство – Охрид.

Овој прашалник е составен од неколку прашања, изготвен според посебна програма и сите Ваши одговори ќе се искористат само за научно-истражувачки цели и задачи. Ве замолувам да издвоите неколку минути од Вашето скапоцено време за одговарање на овој прашалник.

Ви благодарам.

М-р Латиф Красниќи

А: Анкетен прашалник за туристите

Прашање бр.1. Пол:

- Машки пол
- Женски пол

Прашање бр.2. Возраст:

- До 18 години
- Од 18 до 24 години
- Од 25 до 34 години
- Од 35 до 44 години
- Од 45 до 54 години
- Од 55 до 64 години
- Над 65 години

Прашање бр.3. Професија:

- Ученик
- Студент
- Вработен
- Невработен
- Друго

Прашање бр.4. Дали порано сте биле во Пеќ?

- Да, сум бил
- Не, не сум бил (првпат доаѓам)

Прашање бр.5. Причина за посета на Пеќ

- Културно-историските вредности на градот
- Посета на семејството и пријателите
- Деловни причини
- Религиозни манифестации/обреди/обичаи
- Препорака од страна на пријателите
- Едукативно-образовни цели
- Други причини (наведете) _____

Прашање бр.6. Колку денови ќе бидете во Пеќ?

- Само еден ден
- Неколку денови

Прашање бр.7. Како се организирани Вашето патување и престој во Пеќ?

- Патувањето и престојот се организирани од туристичка агенција
- Патувањето и престојот се организирани лично
- Патувањето и престојот се организирано од роднини и пријатели
- Патувањето и престојот се организирани на друг начин

Прашање бр.8. На кој начин дознавте за Пеќ?

- На саем/настан за туризам
- На патување од деловни причини
- На интернет
- На социјални/друштвени мрежи
- Од пријатели/колеги/семејство
- На друг начин

Прашање бр.9. Што најмногу Ве интересира да посетите во Пеќ?

- Да прошетам по градот
- Да посетам музеи и галерии
- Да посетам верски објекти и споменици
- Да посетам културни манифестации/фестивали/настани/концерти
- Да посетам природни атракции
- Да посетам рурални средини на територијата на Пеќ
- Да присуствувам на подготвување на традиционални јадења
- Да посетам одреден спортски настан
- Ме интересираат други работи неспомнати претходно

Прашање бр.10. Дали за време на престојот во Пеќ посетивте музеј и/или галерија?

- Да, посетив
- Не, не посетив

Прашање бр.11. Доколку сте посетиле музеј и/или галерија, дали плативте влезница?

- Да, платив
- Не, не платив (слободен влез)

Прашање бр.12. Доколку сте платиле влезница, каква била цената на влезницата?

- Цената е ниска
- Цената е прифатлива
- Цената е висока

Прашање бр.13. Што Ви се допадна најмногу во музејот и/или галеријата?

- Богатството (бројот) на артефакти/уметнички дела
- Историската/уметничката вредност на артефактите/уметничките дела
- Пречекот и презентацијата од кустосите
- Начинот на уредување на музејот/галеријата
- Друго (наведете што) _____

Прашање бр.14. Дали сте задоволни од посетата во музејот и/или галеријата?

- Да
- Не
- Немам одговор

Прашање бр.15. Доколку сте задоволни од посетата на музејот и/или галеријата, Ве молиме оценето го Вашето задоволство од 1 до 5 (каде 1 значи незадоволство, а 5 значи најголемо задоволство)

1 2 3 4 5

Прашање бр.16. Дали за време на престојот во Пеќ посетивте верски објект и/или верски споменик?

- Да, посетив
- Не, не посетив

Прашање бр.17. Доколку сте посетиле верски објект и/или верски споменик, дали плативте влезница?

- Да, платив
- Не, не платив (слободен влез)

Прашање бр.18. Доколку сте платиле влезница, каква била цената на влезницата?

- Цената е ниска
- Цената е прифатлива
- Цената е висока

Прашање бр.19. Што Ви се допадна најмногу во верскиот објект и/или верскиот споменик?

- Историската вредност на верскиот објект/спомени
- Грандиозноста на градбата
- Приказната за градителот на верскиот објект/споменик
- Уметничката вредност на градбата
- Надворешната уреденост (екстериерот)
- Внатрешната уреденост (ентериерот)

- Местоположбата на објектот/споменикот
- Вкупната слика (пејсаж) на објектот/споменикот
- Други причини _____

Прашање бр.20. Дали сте задоволни од посетата на верскиот објект и/или верскиот споменик?

- Да
- Не
- Немам одговор

Прашање бр.21. Доколку сте задоволни од посетата на верскиот објект и/или верскиот споменик, Ве молиме оценето го вашето задоволство од 1 до 5 (каде 1 значи незадоволство, а 5 значи најголемо задоволство)

1 2 3 4 5

Прашање бр.22. Дали за време на престојот во Пеќ посетивте фестивал, манифестација, концерт или друг настан?

- Да, посетив
- Не, не посетив

Прашање бр.23. Доколку сте посетиле фестивал, манифестација, концерт или друг настан, дали плативте влезница?

- Да, платив
- Не, не платив (слободен влез)

Прашање бр.24. Доколку сте платиле влезница, каква била цената на влезницата?

- Цената е ниска
- Цената е прифатлива
- Цената е висока

Прашање бр.25. Што Ви се допадна најмногу на фестивалот, манифестацијата, концертот или на другиот настан?

- Оригиналноста и уникатноста на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот
- Настапот на уметниците на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот
- Вкупната организација на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот
- Учеството на познати личности на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот
- Вкупната атмосфера на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот
- Други причини _____

Прашање бр.26. Дали сте задоволни од посетата на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот?

- Да
- Не
- Немам одговор

Прашање бр.27. Доколку сте задоволни од посетата на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот, Ве молиме оценето го вашето задоволство од 1 до 5 (каде 1 значи незадоволство, а 5 значи најголемо задоволство)

1 2 3 4 5

Прашање бр.28. Дали за време на посетата и/или престојот во Пеќ најдовте на информативни знаци и/или туристички информативни центри (ТИЦ-ови)?

- Да, има информации (знаци и инфо центри)
- Не, нема информации (знаци и инфо центри)

Прашање бр.29. Што Ви се допадна најмногу во Пеќ?

- Начинот на живеење на локалното население
- Традиционалната кујна
- Занаетчиството
- Архитектурата
- Гостопримството
- Цените на производите и услугите
- Хигиената во градот
- Патната инфраструктура
- Друго _____

Прашање бр.30. Кои се вкупните впечатоци од престојот во Пеќ? (Ве молиме дадете оценка од 1 до 5, каде 1 значи најлош впечаток, а 5 значи одличен впечаток)

1 2 3 4 5

Прашање бр.31. Дали повторно би се вратиле во Пеќ?

- Да
- Не
- Не знам

Ви благодарам!

**Б: Анкетен прашалник за музеи, галерии, верски објекти, фестивали,
манифестации, концерти и настани**

Прашање бр.1 Вашата главна дејност е:

- Музеј/галерија
- Верски објект/споменик
- Фестивал, манифестација, концерт, настан

Прашање бр.2 Дали Во која категорија спаѓа Вашата дејност:

- Државна установа
- Верска установа
- Приватна установа
- Меѓународна установа
- Друг вид на работење/сопственост

Прашање бр.3 Колку лица се вработени во Вашата организација?

- 1-2 вработени
- 3-5 вработени
- 6-10 вработени
- 11-20 вработени
- Над 20 вработени

Прашање бр.4 Кое е Вашето работно место?

- Менаџер/директор/раководител
- Вработено лице

Прашање бр.5 Какво ниво на образование имате?

- Основно образование
- Средно образование
- Високо образование

Прашање бр.6, Колкаво работно искуство имате во работењето?

- До 1 година
- Од 1 до 10 години
- Од 11 до 20 години
- Од 21 до 30 години
- Од 31 до 40 години

Прашање бр.7. Вашата дејност се одвива во текот на целата година, во текот на сезоната или во текот на одреден месец или ден?

- Во текот на целата година
- Во текот на сезоната
- Во текот на еден месец
- Во текот на еден ден
- Не сме отворени за посетители и туристи

Прашање бр.8 Кој сегмент на посетителите најмногу ја посетува Вашата организација/установа?

- Индивидуални гости
- Фамилјарни гости
- Групи на посетители
- Млади лица
- Постари лица
- Друг сегмент на посетители

Прашање бр.9 Дали Вашата организација/установа наплаќа за посета на посетителите?

- Да
- Не

Прашање бр.10 Дали сметате дека цените на услугите кои Вашата организација/установа ги наплаќа се ниски?

- Цената на услугата е ниска
- Цената на услугата е прифатлива
- Цената на услугата е висока

Прашање бр.11 Дали Вашата организација/установа има веб-страна на која ги промовира услугите?

- Да
- Не

Прашање бр.12 Дали Вашата организација/установа има вработено лице кое е стручно (кустос, водич, придружник) за давање на услугите?

- Да
- Не

Прашање бр.13 Дали Вашата организација/установа потпаѓа под надлежност на општината или државните органи?

- Под надлежност на општината
- Под надлежност на министерството
- Под надлежност на меѓународна организација
- Под друга надлежност

Прашање бр.14 Дали во Вашето работење имате помош од локалните власти?

- Да
- Не

Прашање бр.15 Дали во Вашето работење имате помош од централните власти?

- Да
- Не

Прашање бр.16 Дали во Вашето работење имате помош од други?

- Да
- Не

Прашање бр.17 Дали општината инвестира во одржувањето на објектите и во финансирањето на настаните?

- Да
- Не

Прашање бр.18 Дали владата инвестира во одржувањето на објектите и во финансирањето на настаните?

- Да
- Не

Прашање бр.19 Дали меѓународната заедница инвестира во одржувањето на објектите и во финансирањето на настаните?

- Да
- Не

Прашање бр.20, Дали постои одредена законска/правна, односно меѓународна заштита на музеите, галериите, верските објекти и споменици, фестивалите и другите настани?

- Да
- Не

Прашање бр.21 Според Ваше мислење, поради што доаѓаат туристите да ја посетат Вашата организација/установа?

- Поради куриозитетни причини
- Поради забава и рекреација
- Поради верски причини (обреди/настани/обичаи)
- Поради историјата на местото
- Поради научни причини
- Поради едукативно-образовни причини

- Поради запознавање на нова култура
- Поради откривање на непозната дестинација
- Поради други причини (наведете кои) _____

Прашање бр.22 Дали имате некаков систем за евидентирање на бројот на посетителите?

- Да
- Не

Прашање бр.23 Доколку имате некаков систем за евидентирање на бројот на посетителите, за каков систем станува збор?

- Броило поставено пред влез
- Број на продадени билети
- Резервациски систем (на веб-страница, социјални мрежи)
- Друг систем

Прашање бр.24 Дали посетителите имаат пристап до Вашата организација/установа?

- Да, тие имаат лесен пристап
- Да, но треба сами да се ориентираат
- Нема соодветен пристап поради несоодветна инфраструктура
- Тешко се пристапува

Прашање бр.25 Дали Вие сметате дека посетителите повторно ќе се вратат во Пек?

- Да, ќе се вратат
- Не, нема да се вратат
- Не можеме да предвидиме

Прашање бр.26 Дали Вие сметате дека посетителите се задоволни од Вашата услуга?

- Да
- Не
- Не знам

Прашање бр.27 Дали имате стратегија за развој на Вашата организација/установа?

- Да
- Не

Ви благодарам!

Прилог бр.2 Прикажување на резултатите од теренското истражување

Врз основа на податоците добиени од теренското истражување, во продолжение се прикажани резултатите и направена е анализа, најпрво за одговорите од страна на туристите, па потоа за дадените одговори од страна на вработените во институциите (музеите, галериите, фестивалите, манифестациите, концертите и настаните).

Прашање бр.1 Пол:

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
1.	Пол:	- Машки пол	61	56,5,0%
		- Женски пол	47	43,5,0%
		Вкупно:	108	100,0%

Околу 57% од испитаниците во ова истражување припаѓаат на машкиот пол, додека околу само 43% се припаднички на женскиот пол. Треба да се истакне дека не значи дека оваа состојба не значи дека повеќе туристи од машки пол го посетиле Пеќ, затоа што во периодот на истражувањето случајно се избрани повеќе испитаници од машкиот пол.

Прашање бр.2 Возраст:

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
2.	Возраст:	- До 18 години	12	11,1%
		- Од 18 до 24 години	51	47,2%
		- Од 25 до 34 години	20	18,5%
		- Од 35 до 44 години	11	10,2%
		- Од 45 до 54 години	14	13,0%
		- Од 55 до 64 години	0	0,0%
		- Над 65 години	0	0,0%
		Вкупно:	108	100,0%

Над 47% од вкупниот број на испитаници се на возраст од 18 до 24 години, над 11% на возраст до 18 години, околу 19% се на возраст од 25 до 34 години и 13% се на возраст од 45-54 години, додека другите категории на возраст не се застапени во ова истражување.

Прашање бр.3 Професија:

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
3.	Која е вашата професија:	- Ученик	19	17,6%
		- Студент	54	50,0%
		- Вработен	35	32,4%
		- Невработен	0	0,0%
		- Друго	0	0,0%
		Вкупно:	108	100,0%

Најголемиот дел од анкетираниите лица се студенти (50% од вкупниот број на испитаници), потоа се учениците (околу 18%) и вработени лица (над 32%). Во ова истражување, во моментот на интервјуирањето немало испитаници кои се изјаснале како невработени лица, ниту лице во друга категорија.

Прашање бр.4 Дали претходно сте биле во Пеќ?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
4.	Дали претходно сте биле во Пеќ?	- Да, сум бил	14	13,0%
		- Не, не сум бил (првпат доаѓам)	94	87,0%
		Вкупно:	108	100,0%

На ова прашање, 87% од испитаниците одговориле дека во Пеќ не биле претходно, односно дека доаѓаат првпат, а 13% одговориле дека ретходно го посетиле овој град.

Прашање бр.5 Причини за посета на Пеќ

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
5.	Причини за посета на Пеќ	- Културно-историските вредности на градот	37	34,2%
		- Посета на семејството и пријателите	12	11,1%
		- Деловни причини	12	11,1%
		- Религиозни манифестации/обреди/обичаи	17	15,7%
		- Препорака од страна на пријателите	13	12,1%
		- Едукативно-образовни цели	13	12,1%
		- Други причини (наведете кои)	4	3,7%
		Вкупно:	108	100,0%

Пеќ е многу атрактивен град поради културно-историските вредности, па затоа над 34% од испитаниците одговориле на оваа опција, а околу 16% сметаат дека овој град е познат и по религиозните манифестации, обреди или обичаи. Подеднакво одговориле и за другите опции (пријателите им препорачале да го посетат овој град, посета на семејство и пријатели, едукативно-образовни цели, деловни причини и други причини).

Прашање бр.6 Колку време ќе престојувате во Пеќ?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
6.	Колку време ќе престојувате во Пеќ?	- Само еден ден	86	79,6%
		- Неколку денови	22	20,4%
		Вкупно:	108	100,0%

Околу 80% од анкетираниите лица одговориле дека во Пеќ ќе престојуваат само еден ден, додека останатите 20% во овој град престојуваат ќе повеќе денови. Во

контекст на ова, неопходно е локалните власти да преземат мерки за зголемување на престојот на посетителите во Пеќ.

Прашање бр.7 Како се организирани Вашето патување и престој во Пеќ?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
7.	Како се организирани Вашето патување и престој во Пеќ?	- Патувањето и престојот се организирани од туристичка агенција	59	54,6%
		- Патувањето и престојот се организирано лично	21	19,5%
		- Патувањето и престојот се организирани од роднини и пријатели	5	4,6%
		- Патувањето и престојот се организирани на друг начин	23	21,3%
		Вкупно:	108	100,0%

На над 54% од анкетираниите лица, престојот и патувањето во Пеќ им биле организирани од туристичка агенција, околу 20% сами ја организирале посетата, а над 21% од анкетираниите одговориле дека тоа било направено на друг начин кој не е спомнат во прашалникот. Само петмина испитаници одговориле дека патувањето и престојот им биле организирано од нивни пријатели и/или роднини.

Прашање бр.8 На кој начин дознавте за Пеќ?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
8.	На кој начин дознавте за Пеќ?	- На саем/настан за туризам	14	13,0%
		- На патување од деловни причини	6	5,5%
		- На интернет	30	27,8%
		- На социјални/друштвени мрежи	50	46,3%
		- Од пријатели, колеги, семејство	5	4,7%
		- На друг начин	3	2,7%
	Вкупно:	108	100,0%	

Од податоците во табелата може да се забележи дека најголемиот број од испитаниците за Пеќ дознале на социјалните мрежи (фејсбук, инстаграм, твитер) над

46%, додека 28% дознале на интернет пребарување, па според тоа, речиси 3/4 од анкетираниите дознале преку интернет, додека 13% за Пеќ разбрале на некој од саемите за туризам. Според тоа, треба да се преземат зголемени маркетинг активности и кампањи како од страна на одговорните лица на разните културни установи и институции, така и од страна на општинските и државните органи и власти со цел во Пеќ да се привлечат што е можно повеќе туристи.

Прашање бр.9 Што најмногу Ве интересира да посетите во Пеќ?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
9.	Што најмногу Ве интересира да посетите во Пеќ?	- Да прошетам по градот	65	9,8%
		- Да посетам музеи и галерии	96	10,4%
		- Да посетам верски објекти и споменици	41	6,1%
		- Да посетам културни манифестации, фестивали, настани, концерти	107	16,0%
		- Да посетам природни атракции	101	15,1%
		- Да посетам рурални средини на територијата на Пеќ	55	8,2%
		- Да посетам рурални средини на територијата на Пеќ	83	12,5%
		- Да присуствувам на подготвување на традиционални јадења	86	12,9%
		- Да посетам одреден спортски настан	33	5,0%
		- Ме интересираат други работи неспомнати на друго место		
	Вкупно:	667	100,0%	

Од податоците во табелата може да се забележи дека еден испитаник одговорил на повеќе опции истовремено, а збирно, најногу одговори се дадени за посетата на културните манифестации, фестивали, настани и концерти (16% од испитаниците). На второ место доаѓаат природните атракции, затоа што Пеќ е на подножјето на Планината Проклетии, како една од најубавите туристички дестинации во целиот регион. Висок е процентот и на оние кои одговориле дека сакаат да посетат музеи и галерии, подготвување на традиционално јадење и спортски настани.

Прашање бр.10 Дали за време на престојот во Пеќ посетивте музеј и/или галерија?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
10.	Дали за време на престојот во Пеќ посетивте музеј и/или галерија?	- Да, посетив	70	64,8%
		- Не, не посетив	38	35,2%
		Вкупно:	108	100,0%

Најголемиот дел од испитаниците, кога престојувале во Пеќ, посетиле и музеј/галерија, околу 65%, додека останатиот дел во тој период не посетиле таква установа или објект.

Прашање бр.11 Доколку сте посетиле музеј и/или галерија, дали плативте влезница?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
11.	Доколку сте посетиле музеј и/или галерија, дали плативте влезница?	- Да, платив	25	23,1%
		- Не, не платив (слободен влез)	83	76,9%
		Вкупно:	108	100,0%

Околу 70% од анкетираниите туристи не платиле билет за влез во музеите/галериите, а тоа го направиле само 23%. Понекогаш се случува музеите и галериите да наплатуваат онаму каде не се плаќа за билет, но и да не наплатуваат онаму каде се плаќа за билет, па претпоставуваме дека постоела некоја причина за ваквата состојба.

Прашање бр.12 Доколку сте платиле влезница, каква била цената на влезницата?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
12.	Доколку сте платиле влезница, каква била цената на влезницата?	- Цената е ниска	18	72,0%
		- Цената е прифатлива	4	16,0%
		- Цената е висока	3	12,0%
		Вкупно:	25	100,0%

Над 2/3 од анкетираниите лица сметаат дека влезниците за влез во музеите и галериите не се скапи по однос на цената, 16% сметаат дека тие цени се пристојни, а 12% мислат дека цените се високи. На ова прашање одговориле само оние анкетирани лица кои платиле влезница и ова прашање се надоврзува на претходното прашање.

Прашање бр.13 Што Ви се допадна најмногу во музејот и/или галеријата?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен Показател	Релативен показател
13.	Што Ви се допадна најмногу во музејот и/или галеријата?	- Богатството (бројот) на артефакти/уметнички дела	101	27,2%
		- Историската/уметничката вредност на артефактите/уметничките дела	107	28,8%
		- Пречекот и презентацијата на кустосите	74	20,0%
		- Начинот на уредување на музејот/галеријата	65	17,5%
		- Друго (наведете што)	24	6,5%
		Вкупно:	371	100,0%

При посетата на музеите/галериите, на туристите најмногу им се допаднала историската и уметничката вредност на артефактите, односно уметничките дела, а за тоа кумулативно одговориле речиси 29%, но и богатството (бројот) на артефакти и уметнички дела за кое се изјасниле над 27% од анкетираниите. Тие биле задоволни и од пречекот на кустосите/водичите во музеите и галериите за што се изјасниле 20%.

Прашање бр.14 Дали сте задоволни од посетата во музејот и/или галеријата?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
14.	Дали сте задоволни од посетата во музејот и/или галеријата?	- Да	84	77,8%
		- Не	9	8,3%
		- Немам одговор	15	13,9%
		Вкупно:	108	100,0%

Речиси 78% од анкетираниите лица одговориле дека се задоволни од посетата на музејот/галеријата, не биле задоволни само 8%, додека останатиот процент од околу 14% не сакаа да дадат одговор по ова прашање.

Според тоа, сметам дека оние кои посетиле музеј или галерија биле задоволни од целокупната состојба, но имале забелешки околу начинот на уредување на објектите.

Прашање бр.15 Доколку сте задоволни од посетата во музејот и/или галеријата, Ве молиме оценете го Вашето задоволство од 1 до 5 (каде 1 значи незадоволство, а 5 значи најголемо задоволство)

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
15.	Доколку сте задоволни од посетата во музејот и/или галеријата, Ве молиме оценете го Вашето задоволство од 1 до 5 (каде 1 значи незадоволство, а 5 значи најголемо задоволство)	- 1	2	1,8%
		- 2	2	1,8%
		- 3	39	36,2%
		- 4	60	55,6%
		- 5	5	4,6%
		Вкупно:	108	100,0%

Од анкетираниите испитаници, над 55% одговориле дека задоволството од посетата во музејот/галеријата можат да го оценат со многу добра оценка “4“, а над 36% дале оценка “3“, додека другите оценки имаат многу помал број на одговори.

Прашање бр.16 Дали за време на престојот во Пеќ посетивте верски објект и/или верски споменик?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
16.	Дали за време на престојот во Пеќ посетивте верски објект и/или верски споменик?	- Да, посетив	41	37,9%
		- Не, не посетив	67	62,1%
		Вкупно:	108	100,0%

Над 1/3 од анкетираниите лица посетиле верски објекти или споменик додека престојувале во Пеќ, но над 62% од сите анкетирани лица не посетиле таков објект или споменик. Претпоставувам дека во моментот на престој тие туристи не биле заинтересирани да влезат во некој од верските објекти во градот, туку го посетиле Пеќ заради други причини.

Прашање бр.17 Доколку сте посетиле верски објект и/или верски споменик, дали плативте влезница?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
17.	Доколку сте посетиле верски објект и/или верски споменик, дали плативте влезница?	- Да, платив	0	0,0%
		- Не, не платив (слободен влез)	41	100,0%
		Вкупно:	41	100,0%

Од одговорите може да се забележи дека ниту еден од туристите кои посетиле некој од верските објекти не платил влезница, затоа што за влез во верските објекти во Пеќ, но и во цело Косово, не се плаќа влезница.

Прашање бр.18 Доколку сте платиле влезница, каква била
цената на влезницата?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
18.	Доколку сте платиле влезница, каква била цената на влезницата?	- Цената е ниска	0	0,0%
		- Цената е прифатлива	0	0,0%
		- Цената е висока	0	0,0%
		Вкупно:	0	0,0%

На ова прашање не одговорил ниту еден од анкетираниите испитаници затоа што претходно тие дознале дека не се плаќа влезница за влез во верски објект во Пеќ. Ова прашање се постави во овој прашалник за да се провери дали во некој од верските објекти во Пеќ се наплаќа за влез.

Прашање бр.19 Што Ви се допадна најмногу во верскиот објект и/или верскиот споменик?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
19.	Што ви се допадна најмногу во верскиот објект и/или верскиот споменик?	- Историската вредност на верскиот објект/споменик	40	15,4%
		- Грандиозноста на градбата	41	15,8%
		- Приказната за градителот на верскиот објект/споменик	40	15,4%
		- Уметничката вредност на градбата	17	6,5%
		- Надворешната уреденост (екстериерот)	41	15,8%
		- Внатрешната уреденост (ентериерот)	41	15,8%
		- Местоположбата на објектот/споменикот	19	7,3%
		- Вкупната слика (пејсаж) на објектот/споменикот	19	7,3%
		- Друго	2	0,7%
	Вкупно:	260	100,0%	

Речиси на сите испитаници им се допаднале верските објекти, но тоа што најмногу им се допаднало, од кумулиран аспект на бројот на дадени одговори, е

грандиозноста на објектите, внатрешното и надворешното уредување, но и историската вредност и приказната за градителот.

Прашање бр.20 Дали сте задоволни од посетата во верскиот објект и/или верскиот споменик?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
20.	Дали сте задоволни од посетата во верскиот објект и/или верскиот споменик?	- Да	38	92,7%
		- Не	2	4,8%
		- Немам одговор	1	2,5%
		Вкупно:	41	100,0%

Според одговорите на испитаниците, речиси 93% одговориле дека се задоволни од посетата во верскиот објект/споменик, а мал процент одговориле негативно или воопшто не одговориле на ова прашање.

Прашање бр.21 Доколку сте задоволни од посетата во верскиот објект и/или верскиот споменик, Ве молиме оценето го Вашето задоволство од 1 до 5 (каде 1 значи незадоволство, а 5 значи најголемо задоволство)

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
21.	Доколку сте задоволни од посетата во верскиот објект и/или верскиот споменик, Ве молиме оценето го Вашето задоволство од 1 до 5 (каде 1 значи незадоволство, а 5 значи најголемо задоволство)?	- 1	0	0,0%
		- 2	0	0,0%
		- 3	7	17,1%
		- 4	34	82,9%
		- 5	0	0,0%
		Вкупно:	41	100,0%

Околу 83% од анкетираниите посетителите, своето задоволство од посетата во верски објект или споменик го оцениле со оценка “4“, а над 17% дале средна оценка “3“. Другите оценки не се искористени во оценувањето на задоволството од посетата во верски објект или споменик.

Прашање бр.22 Дали за време на престојот во Пеќ посетивте фестивал, манифестација, концерт или друг настан?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
22.	Дали за време на престојот во Пеќ посетивте фестивал, манифестација, концерт или друг настан?	- Да, посетив	74	68,5%
		- Не, не посетив	34	31,5%
Вкупно:			108	100,0%

Над 2/3 од анкетираниите лица за време на престојот во Пеќ посетиле фестивал, манифестација, концерт или друг настан, под претпоставка дека во периодот на истражувањето во Пеќ се одвивала некоја културна активност, а речиси 1/3 третина не посетиле таков настан или манифестација.

Прашање бр.23 Доколку сте посетиле фестивал, манифестација, концерт или друг настан, дали плативте влезница?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
23.	Доколку сте посетиле фестивал, манифестација, концерт или друг настан, дали плативте влезница?	- Да, платив	68	91,9%
		- Не, не платив (слободен влез)	6	8,1%
Вкупно:			74	100,0%

Речиси 92% од испитаниците платиле влезница за да влезат на некаков концерт, фестивал, манифестација или друг сличен настан, а само неколку анкетирани лица не платиле за таквата услуга, па претпоставувам дека тие се снашле во таквата гужва на настани и манифестации или има друга причина зошто не платиле влезница.

Прашање бр.24 Доколку сте платиле влезница, каква била цената на влезницата?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
24.	Доколку сте платиле влезница, каква била цената на влезницата?	- Цената е ниска	5	6,8%
		- Цената е прифатлива	9	12,2%
		- Цената е висока	60	81,0%
		Вкупно:	74	100,0%

Дури 81% од туристите кои присуствувале на некаков концерт, фестивал, настан или манифестација одговориле дека цената на влезниците е висока, а останатиот дел од испитаниците сметаат дека цената на влезниците не претставува проблем.

Прашање бр.25 Што Ви се допадна најмногу во фестивалот, манифестацијата, концертот или на другиот настан?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
25.	Што Ви се допадна најмногу во фестивалот, манифестацијата, концертот или на другиот настан?	- Оригиналноста и уникатноста на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот	74	20,7%
		- Настапот на уметниците на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот	66	18,5%
		- Вкупната организација на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот	47	13,2%
		- Учесството на познати личности на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот	74	20,7%
		- Вкупната атмосфера на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот	74	20,7%
		- Друго	22	6,2%
		Вкупно:	357	100,0%

Вкупната атмосфера на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот, учеството на познати личности, оригиналноста и уникатноста на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот се тоа што најмногу им се допаднало на туристите за време на нивниот престој во Пеќ. Кумулативно, ќе се забележи дека овие елементи сочинуваат над 62% од вкупното задоволство, а доколку на тоа се придодаде и настапот на уметниците, тогаш тој процент би достигнал дури над 80%.

Прашање бр.26 Дали сте задоволни од посетата на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
26.	Дали сте задоволни од посетата на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот?	- Да	70	94,6%
		- Не	4	5,4%
		- Немам одговор	0	0,0%
		Вкупно:	74	100,0%

Речиси 95% од анкетираниите лица се целосно задоволни од посетата на одреден фестивал, манифестација, концерт или друг настан, а само 5% не се согласуваат со тоа. Сметам дека одговорите на претходното прашање влијаеле да се постигне висок процент на задоволство од посетата на тие настани и манифестации.

Прашање бр.27 Доколку сте задоволни од посетата на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот, Ве молиме оценето го Вашето задоволство од 1 до 5 (каде 1 значи незадоволство, а 5 значи најголемо задоволство)

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
27.	Доколку сте задоволни од посетата на фестивалот, манифестацијата, концертот и настанот, Ве молиме оценето го вашето задоволство од 1 до 5 (каде 1 значи незадоволство, а 5 значи најголемо задоволство)	- 1	0	0,0%
		- 2	0	0,0%
		- 3	7	9,5%
		- 4	63	85,1%
		- 5	4	5,4%
		Вкупно:	74	100,0%

Најголем дел од анкетираниите туристи кои посетиле одреден концерт, настан, фестивал или друга манифестација, своето задоволство го искажале со оценка “4” односно за тоа се изјасниле над 81%, а мал е бројот на оние кои имаат средна и

одлична оценка. Претпоставувам дека многу малку било потребно концертот или фестивалот да биде идеален за посетителите, а сметам дека достигнувањето на идеалност во организирање на такви настани е многу тешко, па скоро и невозможно.

Прашање бр.28 Дали за време на посетата и/или престојот во Пеќ забележавте информативни знаци и/или туристички информативни центри (ТИЦ-ови)?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
28.	Дали за време на посетата и/или престојот во Пеќ забележавте информативни знаци и/или туристички информативни центри (ТИЦ-ови)?	- Да, има информации (знаци и инфо центри)	80	74,1%
		- Не, нема информации (знаци и инфо центри)	28	25,9%
		Вкупно:	108	100,0%

Околу 26% од испитаниците кои го посетиле Пеќ одговориле дека не забележале информации (знаци и туристички информативни центри), наспроти тоа, над 74% од сите испитаници ја добиле посакуваната информација, или преку туристички знаци, или преку добивање информација од ТИЦ-овите.

Прашање бр.29 Што Ви се допадна најмногу во Пеќ?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
29.	Што Ви се допадна најмногу во Пеќ?	- Начинот на живеење на локалното население	102	16,5%
		- Традиционалната кујна	105	17,1%
		- Занаетчиството	59	9,6%
		- Архитектурата	99	16,0%
		- Гостопримството	105	17,1%
		- Цените на производите и услугите	41	6,6%
		- Хигиената во градот	51	8,3%
		- Патната инфраструктура	39	6,2%
		- Друго	16	2,6%
	Вкупно:	617	100,0%	

Туристите што го посетиле градот Пеќ најмногу се воодушевиле од традиционалната кујна и гостопримството, а потоа и од начинот на живеење на локалното население и страта градска архитектура, па ако се соберат кумулативно овие одговори, ќе се забележи дека речиси 2/3 од туристите имаат високо ниво на задоволство од посетата и престојот во Пеќ.

Но, од друга страна, се забележува дека тие туристи не биле задоволни од цените на производите и услугите, хигиената во градот, патната инфраструктура, кои навистина претставуваат сериозен проблем, па според тоа доколку сакаме да се зголеми бројот на туристи во Пеќ, неопходно е локалните и државните власти да преземат бројни мерки и активности со цел да ги речат овие круцијални проблеми.

Прашање бр.30 Кои се вкупните впечатоци од престојот во Пеќ? (Ве молиме дадете оценка од 1 до 5, каде 1 значи најлош впечаток, а 5 значи одличен впечаток)?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
30.	Кои се вкупните впечатоци од престојот во Пеќ? (Ве молиме дадете оценка од 1 до 5, каде 1 значи најлош впечаток, а 5 значи одличен впечаток)?	- 1	0	0,0%
		- 2	0	0,0%
		- 3	32	29,6%
		- 4	45	41,7%
		- 5	31	28,7%
		Вкупно:	108	100,0%

Околу 30% од вкупниот број на испитаници, впечатокот од престојот и посетата на Пеќ го оцениле со оценка “3“, додека 42% тој впечаток го оцениле со многу добра оценка “4“. Исто така, голем е процентот и на оние кои имале најдобар впечаток (оценка “5“). Според тоа, сметам дека туристите имаат многу добар впечаток од нивниот престој во градот Пеќ, но треба да се преземат одредени мерки тој процент да се зголеми во насока на добивање одличен впечаток од престојот во Пеќ.

Прашање бр.31 Дали повторно би се вратиле во Пеќ?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
31.	Дали повторно би се вратиле во Пеќ?	- Да	85	78,7%
		- Не	7	6,5%
		- Не знам	16	14,8%
		Вкупно:	108	100,0%

На ова прашање испитаниците одговориле потврдно “да“, затоа што речиси 79% повторно би се вратиле, а околу 15% немаат одговор на ова прашање. Негативни одговори дале само 6.5% од анкетираниите лица.

Интервјуто што беше спроведено со претставниците на културните установи и институции (музеите, галериите, верските објекти, фестивалите, манифестациите, концертите и настаните), се засноваше на сосема поинакви прашања.

Прашање бр.1 Вашата главна дејност е:

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
1.	Вашата главна дејност е::	- Музеј/галерија	2	25,0%
		- Верски објект/споменик	2	25,0%
		- Фестивал, манифестација, концерт, настан	4	50,0%
		Вкупно:	8	100,0%

Првото прашање од овој прашалник се однесува на потврдувањето на бројот на анкетирани субјекти, кое што беше прикажано на почетокот од истражувањето. Имено, половината од испитаниците (субјектите) се од сферата на фестивалите, манифестациите, концертите и другите слични настани, два субјекти се од сферата на музеите и уметничките галерии и два субјекти се од делот на верските објекти во градот Пеќ.

Прашање бр.2 Вашата дејност потпаѓа под:

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
2.	Вашата дејност потпаѓа под:	- Државна установа	2	25,0%
		- Верска установа	2	25,0%
		- Приватна установа	4	50,0%
		- Меѓународна установа	0	0,0%
		- Друг вид на работење/сопственост	0	0,0%
		Вкупно:	8	100,0%

Како што претпоставувавме, музејот и галеријата се државни установи и спаѓаат во рамки на Министерството за култура на Република Косово, двата верски објекти (една џамија и една црква) се дел од верските заедници кои постојат во Пеќ, а фестивалите и манифестациите се управувани од страна на приватни лица/претпријатија/организации. Ниту еден од овие субјекти не претставува меѓународна установа, ниту пак спаѓа во друг вид на работење или сопственост.

Прашање бр.3 Колку лица се вработени во Вашата организација:

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
3.	Колку лица се вработени во Вашата организација:	- 1-2 вработени	0	0,0%
		- 3-5 вработени	1	12,5%
		- 6-10 вработени	5	62,5%
		- 11-20 вработени	1	12,5%
		- Над 20 вработени	1	12,5%
		Вкупно:	8	100,0%

Најголемиот дел од анкетираните субјекти имаат од 6 до 10 вработени. Поради тоа претпоставувам дека тој број на вработени е кај верските објекти, но и кај фестивалите и манифестациите каде е потребен поголем број на лица кои се ангажираат во организирањето и реализирањето на настаните. Меѓутоа, во анкетањето се појави и субјект кој има до и над 20 вработени, а само еден субјект има до 5 вработени лица. .

Прашање бр.4 Кое е Вашето работно место?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен Показател	Релативен показател
4.	Кое е Вашето работно место?	- Менаџер/директор/раководител	6	75,0%
		- Вработено лице	2	25,0%
		Вкупно:	8	100,0%

Во овој дел од истражувањето анкетирани се шест менаџери/директори односно раководители, а само двајца беа анкетирани во својство на вработено лице во соодветниот субјект.

Прашање бр.5 Какво ниво на образование имате?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен Показател	Релативен показател
5.	Какво ниво на образование имате?	- Основно образование	0	0,0%
		- Средно образование	2	25,0%
		- Високо образование	6	75,0%
		Вкупно:	8	100,0%

Поголемиот дел од анкетираниите менаџери, директори или раководители, под претпоставка дека законските одредби за нивното работно место бараат степен на високо образование, имаат завршено високо образование, а само двајца се изјаснале дека имаат средно образование.

Прашање бр.6 Колкаво работно искуство имате во работењето?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
6.	Колкаво работно искуство имате во работењето?	- До 1 година	0	0,0%
		- Од 1 до 10 години	2	25,0%
		- Од 11 до 20 години	6	75,0%
		- Од 21 до 30 години	0	0,0%
		- Од 31 до 40 години	0	0,0%
		Вкупно:	8	100,0%

Најголемиот дел од анкетираниите лица имаат работно искуство до 20 години, а останатиот дел има искуство до 10 години. Сметам дека таквото работно искуство има

позитивен аспект затоа што тие лица имаат подобри познавања и подобар начин на однесување спрема луѓето, особено кога станува збор за градот Пеќ како значајна туристичка дестинација на Косово и пошироко во регионот.

Прашање бр.7 Вашата дејност се одвива во текот на целата година, во текот на сезоната или во текот на одреден месец или ден?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен Показател	Релативен показател
7.	Вашата дејност се одвива во текот на целата година, во текот на сезоната или во текот на одреден месец или ден?	- Во текот на целата година	4	50,0%
		- Во текот на сезоната	4	50,0%
		- Во текот на еден месец	0	0,0%
		- Во текот на еден ден	0	0,0%
		- Не сме отворени за посетители и туристи	0	0,0%
		Вкупно:	8	100,0%

Половина од анкетираниите субјекти одговориле дека работат во текот на целата година, претпоставувам музеите и верските објекти кои примаат посетители и туристи, додека другата половина својата дејност ја реализира во текот на сезоната, особено во текот на летото, исто така претпоставувам дека тоа се фестивалите и концертите и сличните настани.

Прашање бр.8 Кои посетители најмногу ја посетуваат Вашата организација/установа?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
8.	Кои посетители најмногу ја посетуваат Вашата организација/установа?	- Индивидуални гости	6	16,7%
		- Фамилјарни гости	6	16,7%
		- Групи посетители	8	22,2%
		- Млади лица	8	22,2%
		- Постари лица	4	11,1%
		- Друг сегмент на посетители	4	11,1%
		Вкупно:	36	100,0%

Од податоците во табелата може да се забележи дека групите на посетители и младите лица се сегментите кој најмногу ги посетуваат анкетираниите субјекти. Претпоставувам дека младите присуствуваат на фестивали и концерти, но во меѓувреме ги посетуваат и музеите и верските објекти, како и групите на посетители кои имаат одредена поорганизација за време на престојот и посетата на градот.

Тука вреди да се спомнат и индивидуалните гости, како и фамилијарните гости бидејќи и тие припаѓаат на онаа категорија на посетители кои најмногу патуваат и престојуваат во одредена дестинација. Најмалку застапен сегмент во овој дел од истражувањето се постарите лица и другите сегменти кои не се тука спомнати.

Прашање бр.9 Дали Вашата организација/установа наплаќа за посета на посетителите?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
9.	Дали Вашата организација/установа наплаќа за посета на посетителите?	- Да	6	75,0%
		- Не	2	25,0%
		Вкупно:	8	100,0%

Само 25% од анкетираниите субјекти не наплаќаат за посета во објектите/установите, додека другиот дел од посетителите плаќаат за услугите. Претпоставувам дека за влезници не наплаќаат верските објекти, додека влезот во музеите и галериите, како и присуството на фестивали и концерти, се наплаќа.

Прашање бр.10 Дали сметате дека услугите кои Вашата организација/установа ги наплаќа имаат висока цена?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
10.	Дали сметате дека услугите кои Вашата организација/установа ги наплаќа имаат висока цена?	- Цената на услугата е ниска	2	33,3%
		- Цената на услугата е пристојна	4	66,7%
		- Цената на услугата е висока	0	0,0%
		Вкупно:	6	100,0%

Најголемиот дел од испитаниците (околу 67%) на ова прашање одговориле дека цената на услуга е пристоја односно дека може секој да ја плати, додека останатиот дел смета дека цената е ниска (претпоставувам дека тоа е цената на влезницата во музејот и галеријата).

Прашање бр.1 Дали Вашата организација/установа има веб-страна на која ги промовира услугите?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
11.	Дали Вашата организација/установа има веб-страна на која ги промовира услугите?	- Да	6	75,0%
		- Не	2	25,0%
		Вкупно:	8	100,0%

Од вкупниот број на анкетирани субјекти, 75% имаат веб-страна на која тие ги промовираат своите услуги и производи, додека останатиот дел нема таков елемент на промовирање. Претпоставувам дека веб-страна немаат верските објекти.

Прашање бр.12 Дали Вашата организација/установа има вработено лице кое е стручно (кустос, водич, придружник) за давање на услугите?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
12.	Дали Вашата организација/установа има вработено лице кое е стручно (кустос, водич, придружник) за давање на услугите?	- Да	2	25,0%
		- Не	6	75,0%
		Вкупно:	8	100,0%

Само 25% од анкетираниите субјекти имаат вработено лице кое е стручно за давање на конкретните услуги. Сметам дека едниот субјект е музејот, а другиот субјект е уметничката галерија, знаејќи дека презентирањето на производите/услугите во овие установи мора да го врши стручно лице. Најчесто тоа е музејски кустос или водич.

Од друга страна, малиот број на ангажирани стручни лица (кустоси, водичи и придружници) во значајни аспекти на културниот туризам претставува сериозен проблем затоа што недостатокот од вакви кадри негативно влијае на развојот на културниот туризам. Во оваа насока мора да се преземат одредени мерки за да се реши

овој проблем и да се остави добар впечаток кај посетителите за установата која ја посетуваат.

Прашање бр.13 Дали Вашата организација/установа потпаѓа под надлежност на општината или државните органи?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен Показател	Релативен показател
13.	Дали Вашата организација или установа потпаѓа под надлежност на општината или државните органи?	- Под надлежност на општината	0	0,0%
		- Под надлежност на министерството	2	25,0%
		- Под надлежност на меѓународна организација	0	0,0%
		- Под друга надлежност	6	75,0%
		Вкупно:	8	100,0%

Под надлежност на министерството спаѓаат музејот и уметничката галерија, додека другите анкетирани субјекти се во друга надлежност. Тоа значи дека верските објекти сенаоѓаат под надлежноста на верските заедници во Косово, а фестивалите и концертите се организираат од други лица и не потпаѓаат ниту под општинска надлежност, ниту под надлежност на некое министерство.

Прашање бр.14 Дали локалните власти помагаат при работењето на Вашата установа?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
14.	Дали локалните власти помагаат при работењето на Вашата установа?	- Да	4	50,0%
		- Не	4	50,0%
		Вкупно:	8	100,0%

Половина од анкетираниите субјекти одговориле дека локалните власти помагаат при работењето на нивната установа, а другиот дел одговориле негативно односно дека општината со никакви мерки не помага при нивното работење.

Прашање бр.15 Дали централните власти помагаат при работењето на Вашата установа?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
15.	Дали централните власти помагаат при работењето на Вашата установа?	- Да	2	1,8%
		- Не	6	1,8%
		Вкупно:	8	100,0%

Од анкетираниите испитаници, само 25% сметаат дека централната власт помага при работењето на нивната установа, претпоставувам дека тоа е музејот и уметничката галерија, додека 75% од анкетираниите немаат позитивно мислење за централните власти.

Според овие одговори, сметам дека фестивалите, концертите и сличните манифестации, кои во овој случај се во улога на анкетирани установи, не биле помагани (финансирани) од надлежните министерства, а сигурно дека локалната самоуправа помогнала во градот Пеќ да се организираат настани кои се привлечни за туристите.

Прашање бр.16 Дали некоја друга установа или орган на било кој начин помага при работењето на Вашата установа?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
16.	Дали некоја друга установа или орган на било кој начин помага при работењето на Вашата установа?	- Да	8	100,0%
		- Не	0	0,0%
		Вкупно:	8	100,0%

На ова прашање, сите анкетирани субјекти одговориле потврдно односно дека некој друг орган или установа помага при работењето на нивната установа. За време на интервјуирањето дознав дека тоа се невладини организации, асоцијации, здруженија на граѓани, сојузи, меѓународни организации, но и деловни субјекти и печалбари кои го сакаат градот.

Сметам дека и овој аспект на работење на субјектите претставува сериозен проблем, бидејќи сите други помагаат, а оние најнадлежните (општината и владата) не ја извршуваат својата задача за која се основани. Ова можеби се случува поради други причини, но претпоставувам дека најважната причина е од политички карактер.

Прашање бр.17 Дали општината инвестира во одржувањето на објектите и во финансирањето на настаните?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
17.	Дали општината инвестира во одржувањето на објектите и во финансирањето на настаните?	- Да	6	75,0%
		- Не	2	25,0%
		Вкупно:	8	100,0%

Од одговорите може да се забележи дека општината инвестира по одржувањето на објектите и во финансирањето на настаните, за што потврдно одговориле дури 75% од испитаниците, додека останатиот дел не се сложува со ова.

Прашање бр.18 Дали владата инвестира во одржувањето на објектите и во финансирањето на настаните?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
18.	Дали владата инвестира во одржувањето на објектите и во финансирањето на настаните?	- Да	2	25,0%
		- Не	6	75,0%
		Вкупно:	8	100,0%

На ова прашање, одговорите се спротивни за разлика од одговорите на претходното прашање затоа што овој пат само два субјекти одговориле позитивно кога станува збор за инвестирањето на објектите и финансирањето на настаните од страна на владата. Според тоа, сметам дека владата инвестира само во музејот и уметничката галерија затоа што овие субјекти спаѓаат под надлежност на Министерството за култура, а за фестивалите и настаните немаме одговор, можеби поради фактот дека избраните субјекти во делот на фестивалите и концертите не биле во плановите на инвестирање на владата.

Прашање бр.19 Дали меѓународната заедница инвестира во одржувањето на објектите и во финансирањето на настаните?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
19.	Дали меѓународната заедница инвестира во одржувањето на објектите и во финансирањето на настаните?	- Да	8	100,0%
		- Не	0	0,0%
		Вкупно:	8	100,0%

Сите испитаници одговориле потврдно на ова прашање затоа што меѓународната заедница во неколку наврати инвестирала и финансирала одржување на објектите на музејите, галериите, верските заедници, но и фестивали, концерти и слични манифестации и настани. Се разбира, ова поради фактот што меѓународната заедница има повеќе средства за финансирање на вакви и слични активности.

Прашање бр.20 Дали постои одредена законска/правна, односно меѓународна заштита на музеите, галериите, верските објекти и споменици, фестивалите и другите настани?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
20.	Дали постои одредена законска/правна, односно меѓународна заштита на музеите, галериите, верските објекти и споменици, фестивалите и другите настани?	- Да	8	100,0%
		- Не	0	0,0%
		Вкупно:	8	100,0%

На ова прашање потврдно одговориле сите анкетирани субјекти односно сите се сложуваат дека постои одредена законска/правна, односно меѓународна заштита за музеите, галериите, верските објекти и споменици, фестивалите и другите настани.

Прашање бр.21 Според Ваше мислење, поради кои причини туристите ја посетуваат Вашата организација/установа?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
21.	Според Ваше мислење, поради кои причини туристите ја посетуваат Вашата организација или установа?	- Поради куриозитетни причини	8	19,0%
		- Поради забава и рекреација	8	19,0%
		- Поради верски причини (обреди/настани/обичаи)	6	14,3%
		- Поради историјата на местото	6	14,3%
		- Поради научни причини	2	4,7%
		- Поради едукативно-образовни причини	2	4,7%
		- Поради запознавање на нова култура	4	9,6%
		- Поради откривање на непозната дестинација	3	7,2%
		- Поради други причини (наведете неколку)	3	7,2%
		Вкупно:	42	100,0%

Според податоците од табелата може да се забележи дека, кумулативно на ова прашање, најмногу одговори се дадени за опциите куриозитетни причини и забава и рекреација (по 19%), за верските причини и историјата на местото се изјасниле по 14% од испитаните субјекти, а заради запознавање на нова култура околу 10%. Тоа што остава изненадувачки и негативен впечаток е дека овие установи, објекти и манифестации се посетуваат најмалку поради научни и едукативно-образовни причини или поради откривање нова дестинација.

Прашање бр.22 Дали во Вашата установа постои некаков систем за евидентирање на бројот на посетителите?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
22.	Дали водите некаков систем на евидентирање на бројот на посетителите?	- Да	6	75,0%
		- Не	2	25,0%
		Вкупно:	8	100,0%

Систем за евидентирање на бројот на посетителите имаат 75% од анкетираниите субјекти, а само 25% немаат таков систем. Од истражувањето дознавме дека само двата верски објекти/установи не водат евиденција колку посетители дневно ги посетуваат нивните објекти, додека музеите, галериите и фестивалите, односно сличните манифестации имаат систем на евидентирање на бројот на посетители.

Прашање бр.23 Доколку Вашата установа има некаков систем на евидентирање на бројот на посетителите, за каков систем станува збор?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
23.	Доколку Вашата установа има некаков систем на евидентирање на бројот на посетителите, за каков систем станува збор?	- Броило поставено пред влез	0	0,0%
		- Број на продадени билети	6	100,0%
		- Резервациски систем (на веб-страница, социјални мрежи)	0	0,0%
		- Друг систем	0	0,0%
		Вкупно:	6	100,0%

Системот што го водат анкетираниите субјекти за евидентирање на бројот на посетители се знаат само на бројот на продадени билети.

Прашање бр.24 Дали посетителите имаат пристап до Вашата организација/установа?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
24.	Дали посетителите имаат пристап до Вашата организација или установа?	- Да, тие имаат лесен пристап	8	100,0%
		- Да, но треба сами да се ориентираат	0	0,0%
		- Нема соодветен пристап поради несоодветна инфраструктура	0	0,0%
		- Тешко се пристапува	0	0,0%
		Вкупно:	8	100,0%

Сите субјекти во однос на ова прашање одговориле позитивно само за една опција: посетителите кои ги посетуваат музеите, галериите и кога присуствуваат на

фестивали и концерти, имаат лесен пристап, затоа што има соодветна патна инфраструктура и поради информациите кои се достапни до нив (туристичка сигнализација и инфо-центри).

Прашање бр.25 Дали Вие сметате дека посетителите повторно ќе се вратат во Пеќ?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
25.	Дали Вие сметате дека посетителите повторно ќе се вратат во Пеќ?	- Да, ќе се вратат	3	37,5%
		- Не, нема да се вратат	3	37,5%
		- Не можеме да предвидиме	2	25,0%
		Вкупно:	8	100,0%

По однос на ова прашање, анкетираниите субјекти подеднакво мислат дека тие туристи ќе се вратат и нема да се вратат во Пеќ (по 37,5%), додека само два субјекти одговориле дека таквата состојба во иднина не можат да ја предвидат. Ова претставува сериозен предизвик за сите учесници во развојот на туризмот во Пеќ, па затоа мора да се преземат мерки за понатамошен развој на туризмот во Пеќ со цел процентот на оние туристи кои би се вратиле повторно да биде што поголем.

Прашање бр.26 Дали Вие сметате дека посетителите се задоволни од Вашата услуга?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
26.	Дали Вие сметате дека посетителите се задоволни од Вашата услуга?	- Да	8	100,0%
		- Не	0	0,0%
		- Не знам	0	0,0%
		Вкупно:	8	100,0%

Сите анкетирани субјекти се целосно согласни дека посетителите биле задоволни од посетата на одреден музеј, галерија, фестивал, манифестација, концерт или друг настан. Од друга страна, сметам дека одговорите на ова прашање се субјективни, но можеби вистинити, а доколку се субјективни, тогаш тоа би значело дека анкетираниите субјекти не сакаат да дадат лоша слика за себе во јавноста, па затоа настојуваат да ги прикријат сите недостатоци и проблеми.

Прашање бр.27 Дали имате стратегија за развој на Вашата организација/установа?

Реден број	Прашање	Одговор	Апсолутен показател	Релативен показател
27.	Дали имате стратегија за развој на Вашата организација/установа?	- Да	8	100,0%
		- Не	0	0,0%
		Вкупно:	8	100,0%

Од анкетираниите субјекти, сите одговориле дека имаат одредена стратегија за развој на нивната организација/установа, па дури и верските објекти/установи чии стратегии се донесуваат на централно ниво на конкретната верска заедница, а локалните верски објекти постапуваат според нив.

ЗАКЛУЧОК

Пеќ е град во западниот дел на Косово и претставува административен центар на истоимениот округ. Општината има површина од 602 километри квадратни и во нејзини рамки се наоѓа градот Пеќ и уште 95 села. Според податоците од пописот во 2011 година општината има околу 98.237 жители, а само градот Пеќ околу 48.962 жители.

Пеќ претставува значаен културен и историски центар на Косово, а како населба датира уште од времето на старите Илири кога претставувал многу важен центар во тогашната Античка Дарданија. На ова место се пронајдени голем број на археолошки локалитети и објекти кои укажуваат на фактот дека Пеќ бил важна административна целина во Долината на Дукаѓини. Историјата на градот, многубројните природни и културни ресурси и потенцијали за развој на туризмот, како и географската положба и патната поврзаност со соседните земји овозможиле Пеќ да биде развиен уште од стари времиња. Градот Пеќ бил познат во историјата како важен економски, културен и дипломатски центар, па со своите 10 археолошки зони, 12 монументи на христијанската вера, 23 објекти од исламот, 102 кули, 1 бекташиско турбе и 9 мелници, претставува важен туристички центар не само во Косово, туку и во целиот регион.

Пеќ поседува бројни природни и културни ресурси за развој на туризмот.

Врз основа на анализите, достапните податоци и релевантните проценки за моменталната состојба на туризмот во Општина Пеќ, направена е SWOT-матрица, која може да се искористи во насока на идниот развој на туризмот во целиот регион на оваа општина. Во оваа матрица се наведени силните и слабите страни за развој на туризмот во Општина Пеќ, како и можностите и ризиците (опасностите). Тоа се следните:

СИЛНИ СТРАНИ:

- Поповолна географска положба во однос на другите туристички места во Косово,
- Умерена клима која може да се искористи за одвивање на туристичките активности во текот на целата година,
- Недопрена и чиста природна средина,
- Биолошка разновидност со многу ендемски растителни и животински видови,

- Градот Пеќ како вистинска туристичка атракција,
- Пеќ е дел од Националниот парк Проклети
- Разновидност на просторот,
- Богато културно наследство во целиот регион,
- Долгогодишна традиција на гостопримство,
- Бројни историски локалитети со голема историска вредност,
- Познати етнографски туристички вредности,
- Голем број на културни манифестации од домашен и меѓународен карактер,
- Релативно добра патна инфраструктура,
- Поволна географска положба во однос на Црна Гора и Албанија.
- Поволни цени во угостителските објекти.

СЛАБИ СТРАНИ:

- Недоволни промотивни активности за Пеќ како туристичка дестинација,
- Проблеми околу немањето на статистички податоци за туризмот,
- Недоволен професионален кадар од областа на маркетингот и промоцијата,
- Недостаток на стратегија и планови за промоција и развој на дестинацијата,
- Неизграден имиџ за Пеќ како дестинација во Косово и во регионот,
- Недоволни научни или стручни истражувања во туризмот и угостителството,
- Недоволни обуки и/или семинари за туризмот и угостителството,
- Проблеми поради туристичката сезоналност,
- Домашните туристи доминираат во објектите за сместување,
- Недоволен број на сместувачки капацитети кои немаат стандарди за квалитет,
- Ограничена туристичка понуда, не само за градот, туку и за целиот регион.
- Недоволна или многу слаба мрежна поврзаност на Т.И.Ц.-овите во регионот,
- Недостаток на патна и туристичка сигнализација,
- Недоволен број на паркинг места во градот,
- Неразвиен железнички сообраќај,
- Оддалеченост од меѓународниот аеродром во Приштина,
- Проблеми со управувањето со отпадот во целиот регион.

МОЖНОСТИ:

- Постојење на реални можности за промоција на Пеќ како туристичка дестинација,
- Создавање на претпознатлив идентитет односно имиџ на Пеќ како атрактивна туристичка дестинација,
- Можности за одржливо управување со заштитените и еколошки чистите подрачја,
- Можности за развој на нови алтернативни форми на туризам,
- Можности за креирање на нови туристички производи и услуги,
- Поволни услови за продолжување на туристичката сезона,
- Подобрување на квалитетот на туристичките производи и услуги,
- Можности за изградба на квалитетни сместувачки капацитети,
- Можности за производство на домашна оригинална и органска храна,
- Искористување на богатството на традиционалните занаети и обичаи,
- Искористување на европските и другите меѓународни финансиски средства,
- Искористување на природните потенцијали за создавање на меѓугранични патеки за развој на кружни тури меѓу Косово, Црна Гора и Албанија.

РИЗИЦИ:

- Уништување на природните и културните вредности во регионот на Пеќ,
- Загадување на животната средина,
- Постојана миграција на младата работна сила во странство,
- Многу слаба соработка меѓу јавниот и приватниот сектор,
- Некомпатибилна или непостојна законска регулатива и дистрибуција на надлежностите и спроведување на законските прописи,
- Присуство на мито и корупција за добивање на дозволи за работа,
- Лоша финансиска состојба во културните институции во градот и во државата,
- Прекумерното користење на природните ресурси за производство на електрична енергија,
- Недостаток на финансиска поддршка од страна на државните институции за развој на земјоделската дејност која може да помогне во развојот на агротуризмот во овој регион,

- Тренд на дерурализација односно деаграризација,
- Политички тензии со Република Србија,
- Нестабилност во повратот на домашните и странските инвестиции,
- Потпаѓање под влијание на светската економска, политичка и воена криза,
- Други секторски политики кои го загрозуваат развојот на туризмот (енергетика, индустрија, урбанизам, итн.).

Од наведената SWOT анализа може да се заклучи дека регионот на Пеќ располага со голем број на предности и можности за развој на туризмот. Концептот за развој на туризмот во овој регион како значајна и вистинска привлечна туристичка дестинација треба да се темели токму на овие предности и можности. Од друга страна, овој концепт мора да ги земе предвид и слабите страни и ризиците за да може полесно да се реализираат активности преку кои ќе се намалат или елиминираат овие проблеми

Најголемото богатство на Пеќ е културно-историското наследство од изминатите векови. Овие вредности се манифестираат преку совршената архитектура и убавата урбана структура од една страна и народната традиција со посебностите од друга страна. Старата Чарши Џамија, Бајракли Џамија, комплексот на Пеќката Патријаршија, мелницата на Хаџи Зека, шадрванот со многу занаетчиски дуќани, комплексот на конаците на Јашар Паша, кулата на Зенел Бег, конакот на Тахир Бег – Етнографски музеј на Пеќ, амамот на Хаџи Бег и комплексот на кулите се само еден дел од потенцијалите на културното матријално наследство што може да се видат во градот Пеќ.

Пеќ е познат и по култивирањето на фината уметност затоа што тука се организираат повеќе видови на културни манифестации со традиционален карактер како што се фестивалот на песни за деца “Хареја“ и фестивалот на ората што секоја година ги собира на едно место сите млади пеачи и играорци. Литературните средби “Азем Шкрели“, саемот на занаети кој се одржува секој септември, изложбата “Јануарски пламени“ се едни од многубројните активности од културен карактер.

Ако на сето ова се додадат природните ретки убавини на Клетите Планини со познатиот скии центар во Ругова, изворите на реката Бела Дрина, пештерата кај Радавци, националниот парк и други места во регионот, може да се каже дека Општина

Пеќ има вистински потенцијали и ресурси за да стане атрактивна туристичка дестинација не само во земјата, туку и пошироко во регионот.

Материјалното културно наследство, заедно со нематеријалното културно наследство (како што се фолклорот, занаетите, традицијата, законите и обичаите, празниците, начинот на живеење и слично) претставуваат значаен потенцијал за развој на културниот туризам во Пеќ.

Кога станува збор за спомениците на културата односно за богатото културно-историско наследство, Косово (а во тој контекст и Општина Пеќ) се соочува со бројни проблеми и тоа :

- неконтролирана и прекумерна употреба на спомениците на културата во туристички цели,
- недوماќинско однесување на туристите кон културните вредности,
- немање дијалог меѓу конзерваторите и туризмолозите,
- недостаток на стандарди за заштита и презентација на наследството,
- недостаток на развојни планови и програми,
- отсуство на планови за управување со културното наследство на градот Пеќ и на другите градови во Косово како урбани туристички дестинации,
- зголемената комерцијализација на градовите има негативно влијание врз културното и духовното искуство на туристите,
- туристичките производи и услуги во културниот туризам не се доволно базирани на главните елементи на културното наследство, а доколку такви производи има, тогаш тие не се засновани на стандардите за квалитет,
- културното наследство кое постои во руралните дестинации, а е од големо значење за туризмот, нема некој посебен статус на заштита, што може да предизвика и уништување на тоа наследство,
- културното и историското наследство не е доволно заштитено од злоупотреба, крајби, уништување, оттуѓување или узурпација,
- невклучување на културното наследство (археолошко, архитектонско, материјално и духовно) во сите просторни и планови за развој,
- неизготвување на планови за конзервација и менаџирање со зоните од културно и историско значење во сите општини,
- несоодветно или недоволно организирање на активности во форма на изложби, поставки, саеми, концерти, фестивали, културни настани каде ќе се изложи

целокупното културно и историско наследство (закони, адеи, ритуали, ора, музика, песни, занаетството и слично,

- неподдржување на проекти кои ќе поттикнат развој на занаетството и култивирање на традиционалната и локалната гастрономија.
- Нема доволна свест кај локалната заедница за значењето на учеството во креирањето и спроведувањето на плановите, програмите и акциите за развој на културниот туризам,
- Не постои соработка помеѓу локалната власт, централната власт, заедницата и приватните претпријатија во процесот на изготвување и реализација на плановите, програмите и активностите за развој на културниот туризам или таа соработка не е на соодветно и доволно ниво,
- Нема координација помеѓу територијалните, просторните и туристичките планови за развој на културниот туризам како во Пеќ, така и на територијата на Косово,
- Не се промовирани позначајните места во Пеќ кои се од значење за развој на културниот туризам, а кои се интересни за посета од страна на домашните и странските туристи,
- Досегашната промоција на на културниот туризам воопшто не е доволна,
- Не се избираат најсоодветните средства и медиуми за промоција на културниот туризам како на територијата на Општина Пеќ, така и на целата територија на Косово,
- Недоволно издвојување на финансиски средства за промоција на културниот туризам.

Овие проблеми се среќаваат како на ниво на Општина Пеќ, така и на ниво на целата држава, па затоа неопходно е сите заинтересирани страни во туризмот, вклучувајќи ги и општините и државните институции, треба да преземат мерки и активности за зголемена и соодветна промоција како на туризмот воопшто, така и на културниот туризам, како во Општина Пеќ, така и на ниво на цела држава.

Стратегиските насоки за заштита на културното наследство во Општина Пеќ би биле следните:

- Заштита, зачувување и промоција на културното наследство,
- Развој на институционални капацитети од областа на заштитата на културното наследство,

- Функционално спроведување на законите за заштита на културното наследство,
- Информирање на јавноста и зголемување на јавната свест за неопходноста за заштита, зачувување и промоција на културното наследство,
- Реставрација/конзервација на културното наследство на Пеќ,
- Спроведување на археолошки истражувања,
- Изложување на културното наследство,
- Редифинирање на административниот систем и на институционалните механизми за ефикасно згрижување на културното наследство,
- Создавање на мрежа на повеќе музеји од Пеќ и од други градови на Косово,
- Создавање на национални колекции на движно културно наследство,
- Изградба на лаборатории за конзервација и реставрација на културното наследство,
- Инвентаризација и документирање на културното наследство,
- Професионално обучување на персоналот што управува и ракува со културното наследство,
- Законска заштита на културното наследство и
- Дигитализација на целокупното културно наследство
- Преземање на мерки и активности за зголемена и соодветна промоција на културното наследство во функција на развојот на културниот туризам и севкупниот економски развој како на Општина Пеќ, така и на цело Косово..

Само на овој начин односно со зачувување, заштита и конзервација на културното наследство, ќе се зголемат можностите за развој на културниот туризам во Пеќ и за привлекување на поголем број како домашни, така и странски туристи, што ќе резултира со забрзан развој на туризмот воопшто и со бројни позитивни (пред сè финансиски ефекти) во Општина Пеќ што ќе доведе до севкупен економски развој на оваа општина, и во крајна линија на цело Косово.

KORISTENA LITERATURA

1. Bakiu V., Menaxhimi i Turizmit, Shtypshkronja "Erik", 2009,
2. Bartholin, Caspar and Thomas (1647). "Preface". *Institutions anatomiques de Gaspar Bartholin, augmentées et enrichies pour la seconde fois tant des opinions et observations nouvelles des modernes*. Translated from the Latin by Abr. Du Prat. Paris: M. Hénault et J. Hénault.
3. Campbell, D.T. (1983) The two distinct routes beyond kin selection to ultrasociality: Implications for the Humanities and Social Sciences. In: *The Nature of Prosocial Development: Theories and Strategies* D. Bridgeman (ed.), pp. 11-39, Academic Press, New York,
4. Carter, Neil. *The Politics of the Environment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001
5. Çela H., *Etika e Biznesit*, Tiranë, 2005,
6. Cook, J. Yale, J.J. Marque, *Tourism-The Business of Travel*, Prentice-Hall, London, 2005,
7. Craig G., *Tourism Impacts*, University of Minnesota, Minnesota Sea Grant Program, 2001,
8. Deery, Margaret; Jago, Leo; Fredline, Liz (2012). "Rethinking social impacts of tourism research: A new research agenda". *Tourism Management*. 33 (1),
9. Dewan M. (2018) *Understanding Ethnography: An 'Exotic' Ethnographer's Perspective*. In: Mura P., Khoo-Lattimore C. (eds) *Asian Qualitative Research in Tourism. Perspectives on Asian Tourism*. Springer, Singapore),
10. Dritan Shala, M.Sc., *Turizmi dhe Ambienti*, 2012,
11. Ember, Carol and Melvin Ember, *Cultural Anthropology* (Prentice Hall, 2006), chapter one,
12. Farac L., *Kulturni turizam kao turistička razvojna strategija grada Splita*, Diplomski rad, Sveučiliste u Splitu, Ekonomski fakultet, Split, 2017,
13. Ѓорѓевиќ И., *Етнологија и антропологија*. Београд: Службени гласник, Етнографски институт САНУ, 2017,

14. Хасанај П., Примена на ФАС моделот во функција на идентификување на туристичките потенцијали на Косово, Докторска дисертација, Факултет за туризам и угостителство, Охрид, 2017 година,
15. Jelincic, D. (2008): *Abeceda kulturnog turizma*, Meandar, Zagreb, str. 43
16. J.G Nelson, R. Butler, G. Wall. (1999). "Tourism and Sustainable Development; A Civic Approach". Heritage Resource Centre Joint Publication, Number 2. University of Waterloo and Department of Geography Publication Series, Number 52. University of Waterloo,
17. Корабоска Л., Регионализацијата и развојот на културниот туризам во Република Македонија, Магистерски труд, Факултет за туризам и угостителство, Охрид, 2015 година,
18. Kyungmi K. (2002) Doctor of Philosophy in Hospitality and Tourism and Management: The Effects of Tourism Impacts upon Quality of Life of Residents in the community, Virginia Polytechnic Institute and State University. Retrieved from: 28 November 2016,
19. Лукиќ Ф.К., Криминалистички, криминолошки и кривичноправни аспекти на шверцувањето на културното наследство од и во Република Македонија, Докторска дисертација, Универзитет "Св.Климент Охридски"-Битола, Факултет за безбедност-Скопје, Скопје, 2015,
20. Мариноски Н, Туристичка географија на Република Македонија, Охрид, 1997,
21. Moghimehfar, F., & Halpenny, E. A. (2016). "How do people negotiate through their constraints to engage in pro-environmental behavior? A study of front-country campers in Alberta, Canada". *Tourism Management*, 57, 362–372
22. Muchapondwa, E., & Stage, J. (2013). "The economic impacts of tourism in Botswana, Namibia and South Africa: Is poverty subsiding?", *Natural Resources Forum*, 37(2),
23. Natalija C., *Kulturni turizam u funkciji razvoja turizma Novog Sada*, Master rad, Univerzitet u Nisu, Prirodno-matematicki fakultet, Departman za geografiju, Nis, 2014,
24. Никола, Рот, Славољуб, Радоњић (2002). *Психологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства,

25. Norjanah, Mohd B., Jaafar Mastura, and Mohamad Diana. (2014) "Perceptions of Local Communities on the Economic Impacts of Tourism Development in Langkawi, Malaysia". SHS Web of Conferences, vol. 12, 2014,
26. Петровски В., Мирасчиева С., Мултикултурализам и интеркултурна комуникација, Штип, 2013 година,
27. Philipsen, G. (1992). Speaking Culturally: Explorations in Social Communication. Albany, New York: State University of New York Press,
28. Rashica E., Infrastruktura rrugore e Kosovës, Prishtinë 2016,
29. Rau M., The UNESCO Convention on Underwater Cultural Heritage and the International Law of the Sea, Max Planl Yearbook of United Nations Law, Volume 6, 2002,
30. Richards, G. (1999): European Cultural Tourism: Patterns and Prospects, Boekman Foundation/Ministry of Education, Culture and Science, Amsterdam,
31. Richards, G., Cultural Tourism in Europe, Atlas,
32. Ристов Ј., Значење и примена на Хашката конвенција од 1954 година, НУ Национален конзерваторски центар,
33. Rollins, R., Dearden, P. and Fennell, D. (2016). "Tourism, ecotourism and protected areas". In P. Dearden, R. Rollins and M. Needham (eds.), Parks and protected areas in Canada: Planning and management (4th ed) (pp. 391 – 425). Toronto: Oxford University Press,
34. Ryan, C. (2003). Recreational tourism: Demand and impacts (Vol. 11). Channel View Publications,
35. Schneider, L., & Silverman, A. (2010). Global sociology: Introducing five contemporary societies. New York, NY: McGraw-Hill,
36. Sherratt, Andrew V. "Gordon Childe: Archaeology and Intellectual History", Past and Present, No. 125. (Nov., 1989),
37. Staka K., Analiza e shkaqeve dhe tendencave të pavolitshme në zhvillimin e turizmit në Kosovë në periudhën e pasluftës”, Janar 2003.
38. Steffen, Roth (2013). „Common values? Fifty-two cases of value semantics copying on corporate websites”. Human Systems Management (4),
39. Трпеноска М., Развој на културниот туризам во Југозападниот регион на Република Македонија, Магистерски труд, Факултет за туризам и угостителство-Охрид, 2014,

40. Turner, R. (2015). *Travel and Tourism: Economic Impact 2015 World* (pp. 1–20), London,
41. Tyrrell, T. J., & Johnston, R. J. (2006). "The Economic Impacts of Tourism: A Special Issue". *Journal of Travel Research*, 45(1),
42. Varela, F. J., Thompson, E., & Rosch, E. (1991). *The embodied mind: cognitive science and human experience*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.,
43. Vermeulen, Han F., 2008, *Early History of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment*, Leiden.

Меѓународни организации и конвенции:

44. *Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, UNESCO, Paris, 1972,
45. *Convention for safeguarding of the Intangible Heritage*, UNESCO, Paris, 2003,
46. *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe*, Council of Europe, European Treaty Series No.121, Granada, 03.10.1985,
47. Council of Europe, *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, Faro (Portugal), 27 October 2005,
48. Sustainable Development Goals Fund (SDGF), *Goal 8: Decent Work and Economic Growth*, Internet edition (<http://www.sdgfund.org/goal-8-decent-work-and-economic-growth>), 2019,
49. UNESCO, *Светското наследство во рацете на младите*, Скопје (Министерство за култура на Република Македонија, Национална комисија на УНЕСКО, 2012, Превод на делото: *World Heritage in Young Hands*,
50. UNESCO, *Contribution to the Secretary-General Background Note for the Preparatory Meeting of the United Nations Conference to Support the Implementation of SDG 14*, 2006,
51. UNESCO, *Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*, Paris, 2 November 2001,
52. UNWTO/UNESCO *World Conference on Tourism and Culture: Building a New Partnership*, Siem Reap, Cambodia, 4-6 February 2015,
53. UNWTO/UNDP, *Tourism and the Sustainable Development Goals: Journey to 2030, A Report of UNWTO and UNDP*, 2017,

54. UNESCO/UNEP, Ecological Tourism in Europe - ETE, Sustainable Tourism Development in UNESCO: Designated Sites in South-Eastern Europe, A Joint Report of UNESCO and UNEP, Bonn, Germany, 2015, p.8
55. UNWTO, Tourism Highlights, 2016 Edition,
56. UNWTO, Directorate-General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs (DG GROW) of the European Commission (EC), European Union Short-Term Tourism Trends for 2016, a Report on the Trends Regarding International Tourist Arrivals (overnight visitors) in the 28 Member States of the European Union (EU-28) in 2016, Volume 1, 2017-1,
57. UNWTO, European Commission (EC) Directorate-General Development and Cooperation, Framework of the project “Enhancing capacities for Sustainable Tourism for Development in Developing Countries” (Grant contract DCI-MULTI-2011/280-663), Sustainable Tourism for Development Guidebook, First edition, 2013,
58. UNWTO, Executive Summary of Discussion Paper on Sustainable Tourism for Development, International Year of Sustainable Tourism for Development, (http://www.tourism4development2017.org/wp-content/uploads/2017/05/12522_iy2017-discussion_paper_executive-summary_en.pdf), 2019,
59. UNWTO: Tourism and the Sustainable Development Goals – Journey to 2030, 2018,
60. UNWTO, World Tourism Barometer, Vol.15, March 2017,
61. United Nations, Sustainable Development Goals: Promote Inclusive and Sustainable Economic Growth, Employment and Decent Work for All (<https://www.un.org/sustainabledevelopment/economic-growth/>), 2019,
62. World Commission on Environment and Development’s (the Brundtland Commission), Report on “Our Common Future”. 1987.

Министерства, агенции, општини, организации

63. Министерство за трговија и индустрија, Светскиот кодекс на етика во туризмот, Република Косово, 2014,

64. Министерство за трговија и industrija на Владата на Република Kosovo, Министерство за надворешни работи на Финска и УНДП, Проект под naslov "Помош за трговијата", Профил на Секторот за туризам, 2004 година,
65. Ministria e Punës dhe Mirëqenies Sociale, Departamenti i Punës dhe Punësimit, Raport vjetor 2016: Puna dhe punësimi, Prishtinë, Mars 2017,
66. Agjencia e Statistikës së Republikës së Kosovës, Seria 3: Statistika ekonomike, Statistika e hotelerisë, TM 3 2016, Dhjetor 2016,
67. Agjencia e Statistikave të Republikës së Kosovës, Kapacitetet turistike (njësitë akomoduese) në Kosovë për vitin 2016, Raport për kapacitetet, Prishtinë, Korrik 2017,
68. Agjencia e statistikave të Republikës së Kosovës, Seria 3, Statistika ekonomike, Statistika e hotelerisë, TM 4-2016, Prishtinë, Mars 2017, f.7
69. Agjencia e statistikave të Republikës së Kosovës, Objekte hotelerike për akomodim dhe ushqim, Prishtinë, 2016,
70. Agjencia e Statistikave të Kosovës (ASK), Ndërmarrjet aktive sipas seksioneve ekonomike sipas seksion-përshkrim i seksionit ekonomik dhe viti, Periudha 2008-2017, Prishtinë 2019,
71. Agjencia e Statistikave të Kosovës, Numri i i të punësuarve dhe shkalla e punësimit sipas sipas grup mosha, viti, mijëra apo % dhe gjinia, Prishtinë 2019,
72. Agjencia e Statistikave të Kosovës, Numri i të punësuarve sipas seksioneve ekonomike sipas seksionet & përshkrimi i seksioneve ekonomike dhe viti, Prishtinë 2019,
73. Agjencioni i Statistikave të Kosovës, Seria 1: Statistikat e Përgjithshme, Kosova në Shifra 2017, Prishtinë, Shtator 2018
74. Komuna e Pejës, Strategjia për zhvillim ekonomik në Komunën e Pejës për vitet 2013-2017, Pejë 2012,
75. Komuna e Pejës & GLV Agro Turizmi, Strategjia zhvillimore lokale në Komunën e Pejës për vitet 2014-2020, Pejë, Nëntor 2014,
76. Komuna e Pejës, Drejtoria për zhvillim ekonomik, 2019,
77. Komuna e Pejës, Plani zhvillimor komunal 2006-2025: Peja, rajon i gjelbër dhe vital, Pjesa e zhvillimit ekonomik,
78. Komuna e Pejës, Financimi i Investimeve Kapitale Komunale 2019-2021, Pejë 2019,

79. Komuna e Pejës, Buxheti i Komunës së Pejës për vitin 2019, Pejë 2019,
80. Komuna e Pejës, Drejtoria për Zhvillim Ekonomik, Raport për Punën e Drejtorisë për Zhvillim Ekonomik për vitin 2018,
81. Komuna e Pejës, Plani Rregullues Urban, Zona Jarinjë-Xhemajl Kada, 2015,
82. Oda Ekonomike Amerikane në Kosovë (AmCham Kosovo – American Chamber of Commerce in Kosovo), Arsimi dhe Tregu i Punës në Kosovë dhe Bashkim Evropian, Prishtinë, Dhjetor 2018,

Закони:

83. Ligji për turizmin dhe shërbimet turistike të Republikës së Kosovës, nr.03-L/168, 2010,
84. Ligji për turizmin nr.L-04/176, Gazeta zyrtare e Republikës së Kosovës nr.14, datë 10.05.2013, Prishtinë, 2013.

Друга литература:

85. Burkart, A. J., Medlik, S., “Tourism: past, present and future”, Heinemann, London, 1981, превземено од Theobalt, F.W., ed. “Global tourism”, Butterworth-Heinemann Elsevier, 2005,
86. Jafari, J., “Annals of Tourism Research” V (Special Number, October/December) 8, 1977 и Mathieson, A., Wall, G., “Tourism: economic, physical and social impacts”, Longman Group Limited, London, 1982,
87. Kumar, J.L., “The encyclopedia of tourism in 21st century”, Anmol Publications PVT.Ltd., New Delhi, 2005,
88. Murdock, G. P., & White, D. R. (1969). Standard cross-cultural sample. *Ethnology*,
89. Панов, Н., “Основи на туризмот”, ПМФ, Скопје, 2004,
90. Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2005). Allport’s intergroup contact hypothesis: Its history and influence. In J. F. Dovidio, P. S. Glick, & L. A. Rudman (Eds.), *On the nature of prejudice: Fifty years after Allport*. Malden, MA: Blackwell.
91. Ray, S. (2007). Politics over official language in the United States. *International Studies*, 44,

92. Schneider, L., & Silverman, A. (2010). *Global sociology: Introducing five contemporary societies* (5th ed.). New York, NY: McGraw-Hill,
93. Tribe, J., ed., "Philosophical issues in tourism", Channel View Publications, 2009,
94. Vanhove, N., "The economics of tourism destinations", Butterworth Heinemann Elsevier, 2005,
95. Whorf, B. (1956). *Language, thought and reality*. Cambridge, MA: MIT Press.